EMİR ALİ ERGAT

DİL, DÜŞÜNCE VE VARLIK İLİŞKİSİ

J. LOCKE VE G. BERKELEY ÖRNEĞİ

birey

birey yayıncılık: 251

İç düzen
Gülseren Efilti

Kapak
Sercan Arslan

Baskı
Ziya Ofset

Cilt
Savaş Mücellithanesi

1 Baskı
Mayıs 2008

birey yayıncılık
Bab-ı ali Cad. Çatalçeşme Sok.
Yavuzhan No. 28/17 Cağaloğlu/İstanbul
Tel: (0 212) 511 33 69 **Fax:** (0 212) 511 77 16
web: www.bireykitap.com E-mail: birey@bireykitap.com

FELSEFEDE DİL, DÜŞÜNCE ve VARLIK İLİŞKİSİ

-J. LOCKE ve G. BERKELEY Örneği-

Emir Ali ERGAT

birey

Emir Ali ERGAT

Emir Ali ERGAT: 1974 yılında Erzurum iline bağlı Karayazı ilçesinde doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini tamamladıktan sonra Atatürk Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümünden 1998 yılında mezun oldu. 2004 yılında tamamladığı yüksek lisans öğreniminden sonra aynı yıl 'sistematik felsefe ve mantık' alanında doktora öğrenimi görmeye başladı.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 7
GİRİŞ 9
BİRİNCİ BÖLÜM
1. J. LOCKE'DA DİL, DÜŞÜNCE ve VARLIK İLİŞKİSİ 15
1.1. Genel Olarak Sözcükler ve Anlamları 15
1.2. Genel Terimler 19
1.3. Locke'da Birincil ve İkincil Nitelikler Ayrımı ..32
1.4. Basit ve Bileşik İdeler ile Kip ve Bağlantı Adları 34
1.5. Nesne Adları 48
1.6. Bağlaçlar 54
1.7. Soyut ve Somut Terimler 54
1.8. Sözcüklerin Yetersizliği ve Kötü Kullanımı 55
1.9. Dildeki Kusur ve Kötü Kullanımları Düzeltme Yolları. 63
İKİNCİ BÖLÜM
2. G. BERKELEY'DE DİL, DÜŞÜNCE VE VARLIK İLİŞKİSİ 67
2.1. Berkeley İdealizmi 67
2.2. Sözcükler ve Anlamları 70
2.3. Soyut ve Genel Düşünceler 72
2.4. Esse Est Percipi 76
2.5. Birincil ve İkincil Nitelikler 84
2.6. Berkeley'de Maddi Töz'ün Anlamsızlığı (Eleştirisi) 88
SONUÇ 97
KAYNAKÇA 109

Bu çalışmayı sevgili eşim,
hayat arkadaşım Solmaz
ve çocuklarım Muhammed Baran ile Elmas Cevahir'e
ithaf ediyorum.

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın amacı; J. Locke ve G. Berkeley'de dil, düşünce ve varlık kavramlarını ele alıp, adı geçen filozofların bu kavramlara bakış açılarını, her iki filozofun bu kavramlar konusundaki yaklaşımlarını karşılaştırmalı olarak incelemektir. Çalışma, giriş, iki ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Girişte, adı geçen kavramlar (dil, düşünce ve varlık) birbirleriyle ilintili olarak ele alınıp, bu kavramlara ilişkin felsefe tarihi içinde var olan bir takım yaklaşımlara değinilmiştir.

Birinci bölümde J. Locke'un dil, düşünce ve varlık kavramlarına ilişkin yaklaşımını ele aldık. Bu anlamda Locke'un dil-düşünce ilişkisi bağlamında nominalist, varlık nazariyesi bağlamında realist bir yaklaşım sergilediğini vurguladık.

İkinci bölümde ise G. Berkeley'in dil, düşünce ve varlık kavramlarına ilişkin yaklaşımlarına değinip, Berkeley'in kavram realizmine ve maddeyi inkar eden subjektif idealizme varan yaklaşımlarına değindik.

Bu çalışmanın ilk iki bölümünü adı geçen filozofların konuyla ilgili yaklaşımlarına ayırıp, bu anlamdaki kuramlarını sistematik bir bağlamda vurgulamaya çalıştık.

Sonuç bölümünde ise her iki filozofun dil, düşünce ve varlık kavramlarına ilişkin yaklaşımlarını kritize ederek genel bir çözümleme yoluna gittik.

Bu çalışmanın içeriğini "Locke ve Berkeley'de dil, düşünce ve varlık ilişkisi" oluşturmaktadır. Çalışmamızda her iki filozofun bu konudaki düşüncelerinin birbirlerinden bütünüyle farklı olmadıklarını; tam aksine birbirleriyle benzerlikler arzet-

tiğini gördük. Özellikle Berkeley'in bu kavramlara ilişkin görüşlerini incelerken adı geçen filozofun Locke'dan kesinlikle bağımsız olarak ele alınamayacağı kanaatine vardık. Bu nedenle sözkonusu filozoflardan birisinin düşüncelerinden bahsederken, diğer filozofun düşüncelerine de yer yer atıflarda bulunduk.

Bu kavramlar çözümlenilmeye çalışılırken yoğun olarak adı geçen filozofların birinci elden eserlerine başvurduk ve bu konuda yapılmış birçok eseri de inceledik.

Araştırmam boyunca kendilerinden yardım gördüğüm hocalarıma, eşime ve özellikle çalışmam boyunca benden yardımını esirgemeyen A.Ü Felsefe bölümü öğretim üyesi danışman hocam sayın Nevzat CAN'a teşekkürlerimi arz ederim.

Emir Ali ERGAT

GİRİŞ

İnsan öteden beri kimi eylemleriyle ya da kimi özelliğiyle hatta bir tek özelliği, bir tek yapıp etmesiyle belirlenmiştir. İnsan için animal rationale, zoon politikon, homo faber, homo economicus vb. denmiştir. Esasen onun en önemli niteliği kavram / kavramlar üreten bir varlık olmasıdır. Öyleyse insan kavram / kavramlar kuran ve bunu kendisi gibi olanlara ileten, hic olmazsa iletme eğiliminde olan; dünyasını bu kavramlara göre oluşturan,[1] kısacası "dilde ışıldayan"[2] bir varlıktır.

"Varolan, ne türden olursa olsun, ancak insan düşünmesinin kavram kurma etkinliği aracılığıyla gerçekten varolmaktadır. Gerçekten varolma ise bir bilginin konusu olabilmek demektir; varolanın, bilme-bilinme boyutunu kazanmış olması demektir. Kendi başına varolan, düşünmeye konu olmadığı sürece bulanık bir varoluşa sahiptir; ancak düşünmenin konusu olduktan sonra bu bulanıklıktan sıyrılır ve artık bundan böyle de genellikle bilgiye açık bir varolan olarak varoluşunu sürdürür"[3]. "Buna göre bilme bir objeyi bilmedir, ama her bilmede, her bilinç de bilinen obje'den başka bir şey daha, bilen subje'de vardır"[4]. Subje'de kavram kuran yani dilin sahibi olan, bununla bilgi üreten ve ürettiği bilgiyi ileten varlıktır, yani insandır.

"İnsan doğal dil ve diğer diller aracılığıyla, kurduğu kav-

1. Betül Çotuksöken; "Kavramlara Felsefe ile Bakmak" İnsancıl Yayınları, İst., 1998, s.12-13.

2. Taylan Altuğ; "Dile Gelen Felsefe" Yapı Kredi Yayınları, İst., 2001, s.8.

3. Çotuksöken; A.g.e., s.13.

4. Ernst Von Aster; "Bilgi Teorisi ve Mantık" Çev: Macit Gökberk, Sosyal Yayınlar, İst., 1994, s.19.

ramları, düşünme dünyasını baskalarına iletir"[5]. "Dilin bu iletiminde ya da anlatımında ilkin iki şey vardır: 1) Işitilebilen ya da görülebilen isaret – ses ya da yazı işareti-; 2) Bu işaretin anlamı[6]. Bu da en az düzeyde de olsa insanları, düşünenleri birbirine bağlayan belki de en önemli unsurdur. Dilde anlama'nın bize açtığı bu dünya, şeylerin basitçe bir yana gelmesi değildir; fakat içerisinde şeylerin karşılıklı olarak birbirleri ile ilişkiye girdiği ve kendilerini anlaşılır anlamlı olarak görünüşe çıkarabildikleri bağıntılar bütünüdür"[7].

Bütün bu yaklaşımlardan yola çıkarak insanı belki de diğer varlıklardan ayıran en belirleyici özelliğin konuşan bir varlık olduğu yani bir dile sahip olduğu yönündeki genel yaklaşımdır. Biz de bu yaklaşımı felsefe tarihi içinde dil ve düşünce ile ilgili bir takım görüşlere değinerek çözümlemeye çalışacağız.

Antikçağ'da dil üzerine düşünme, oldukça önemsiz ve marjinal idi. Greklerin bizim bugünkü "dil" sözcüğümüze karşılık gelen bir sözcükleri yoktu. Dil çok anlamlı *"logos"* sözcüğünde *"söyleme"* olarak içkin halde bulunuyordu; fakat sözcüğün başat anlamı, düşünme, anlama ve akıl çerçevesinde toplanmıştır[8]. *"Söyleme"* kavramına ilişkin Antikçağ'da ortaya konmuş bir tanımlamaya göre insan, *"zoon logon ekhon"*dur. Yani insan, konuşan varlıktır. Burada logon logosla ilgilidir. Logos kavramı da iki anlamı içinde taşır: Logos bir yandan söz demektir, dil demektir, öbür yandan düşünce, akıl demektir. Demek ki Logos kavramında dille düşünce iç içedir. Antikçağın dil anlayışında bu şekilde dille düşünce aynılaştırılmış oluyor[9].

"Dış dünya, düşünme, dil, ilişkilerinde nesnelliğin sağlanabilmesi konusundaki incelemeler ya da bu ilişkilerin nesnellik

5. Çotuksöken; A.g.e., s.14.
6. Aster; A.g.e., s.84.
7. Altuğ; A.g.e., s.8.
8. Altuğ; A.g.e., s.15.
9. Bedia Akarsu; *"Dil-Kültür Bağlantısı"*, İnkılap Kitabevi, İst., 1998, s.36-37.

açısından irdelenmesi; Platon'a ve Aristoteles'e kadar götürülebilir".[10]

Platon'a göre, düşünme, insanın içinden kendi kendisiyle yaptığı bir konuşmadır. Düşünme ile dil arasındaki bağ ihmal edilirse dil ile varlık dünyası arasında kurulması gereken bağ kurulamaz[11]. Özellikle Aristoteles *"Peri Hermeneias"*ta bu konuya değinir ve Ortaçağda da sürüp gidecek olan bir geleneğin başlatıcısı olur.[12] Aristoteles, düşünmemizin objeleri yansıttığı; konuşmamızın da düşünmeyi tam ve dosdoğru olarak yansıtmakta olduğu kanısındadır. Onun için Aristoteles, dilin yapısının objelerin yapısını yansıttığına inanırdı. Onun ilkece ontolojik olan mantığı bundan dolayı geniş ölçüde dili çıkış noktası olarak alır.[13] Adı geçen yapıtın daha ilk paragrafında şu düşüncelere yer verilir: "Ses aracılığıyla yayılan titreşimler ruh durumlarının simgeleridir ve yazılı sözcükler sesle yayılan sözcüklerin simgeleridir"[14]. Bu anlamda dil, insan zihninin aynası[15], düşünmenin dışa vurumu ve biçimlendirici organıdır[16].

Günümüzde Heidegger de, dili; içinde varlığın su yüzüne çıktığı, kendini gösterdiği bir logos olarak tanımlar: "Dil varlığın ışıyarak örtüsünü açtığı yerdir"[17]. Dil ve insan varlığı arasındaki ilişki insanın hem dile sahip olması, hem de dil tarafından "kuşatılmış" olmasıyla karakterize olur[18].

---

10. Çotuksöken; A.g.e., s.14.

11. Takiyettin Mengüşoğlu; *"Felsefeye Giriş"*, Remzi Kitabevi, İst. ,1998, s.238.

12. Çotuksöken; A.g.e., s.14.

13. Aster; A.g.e., s. 15.

14. Çotuksöken; A.g.e., s.14.

15. Noam Chomsky; *"Dil ve Zihin"* ,Çev: Ahmet Kocaman, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2001, s.24-25.

16. Taylan Altuğ; *"Dile Gelen Felsefe"*, Yapı Kredi Yayınları, İst., 2001, s.62-63.

17. Doğan Özlem; *"Günümüzde Felsefe Disiplinleri"*, İnkılâp Kitabevi, İst. , 1997, s.515.

18. Özlem; A.g.e., s.526.

Herder'de ise dil; insanın bütün güçlerinin bir çerçevesidir. Dil, bir yandan tinsel bir eylem, öbür yandan organik bir sestir. Herder'in hocası Hamann'da düşünce ile dili aynılaştırır. Hamann'a göre akıl, kendi içinde kapalı, soyut bir şey değildir. Akıl anlama süreçlerinin bütününden oluşan bir şeydir, ama anlama dediğimiz şey de ancak dille gerçekleşebilir. Yani düşüncelerimiz sürekli olarak dil içinde geçer, dille berraklaşır, dille gerçekleşirler. Gerçekte de dilsiz olan, dilden boşalmış bir düşünce yoktur[19]. Bundan dolayı, "düşünsel etkinlik ve dil bir ve aynı şeydir, birbirlerinden ayrılamazlar" diyor Humboldt. Dili düşüncenin yalın bir aracı olarak görmez Humboldt. Ona göre dil, *"düşünceyi yaratan"* bir şeydir[20].

Porzig'de de bu düşüncelerin etkilerini buluyoruz. Porzig'e göre dil, asıl başarısını düşüncede gösterir. Düşünce, bağlantıları kavramaktır. Dil, düşüncenin bir aracı durumundadır, ama dilin kendisi de düşünce içinde meydana gelir, onda serpilir. Dil ve düşünce karşılıklı olarak birbirlerini oluştururlar. Dil düşünce içinde ve düşünceyle birlikte hareket eden bir simgeler sistemidir[21]. "Dil olmaksızın hiçbir kavram mümkün olmadığı gibi, zihnin hiçbir nesnesi de varolamaz. Çünkü dışsal herhangi bir şeyin bilinç için tam bir varlık kazanması, ancak kavram aracılığıyla olur"[22]. "O halde dilin özü, dilin bir şey söylemesinde, bir şey göstermesinde, bir şeyi görünür kılmasında bulunur. Dil mevcut olanı işaret eder, gösterir"[23]. "Dilin varlık yapısı ile onun yansıttığı-işaret ettiği varlığın yapısı arasındaki karşılıklı bağlılık o kadar ileri gidebilir ki, dilde gördüğümüz karşılaştığımız her şeyi, varlık dünyasında bir şey karşılar. Bu karşılama aksadığı zaman dilin yapısında anlatımını bulan düşünce de anlaşılmaz bir hale gelir. Çünkü dil ile var-

19. Akarsu; A.g.e., s.37.
20. Akarsu; A.g. e., s.40.
21. Akarsu; A.g.e , s.41.
22. Altuğ; A.g.e., s.75.
23. Altuğ; A.g.e., s.111.

lık dünyası arasındaki karşılıklı bağ, kelimelerle bir şeyi görmek, bir şeyi düşünmekle sağlanabilir"[24].

Yeniçağ filozofları için düşünme edimleri, temel sorunları oluştururlar[25]. Bu bağlamda Locke, epistemoloji sorunlarından çoğunun dille ilgili sorunlar olduğunu görmüştü[26]. Locke, bilgiyi tartışmaya geçmeden önce dili irdelemenin zorunluluğunu gördüğünü bildirir. Çünkü düşünceler
tır ki yakından bağlantılıdır, ve bilgimiz onun deyimiyle önermelerden oluşur[27]. "İdelerle sözcükler arasında öylesine sıkı bir bağlantı bulunur ve soyut idelerimizle genel sözcükler arasında öyle değişmez bir bağıntı vardır ki, önce dilin doğasını, kullanımını ve anlamını incelemedikçe hepsi de önermelerden oluşan[28] dilimizden açık ve seçik olarak söz etmek olanaksızdır", der Locke. Bu yaklaşım Locke'un "Sözcükler Üzerine" adını verdiği üçüncü kitabının konusunu oluşturur.

Berkeley ise; "felsefede kullanılan bir terimle ne denmek istediğini anlayabilir ve buna rağmen anlamının duru bir açıklamasını vermeyi ya da onu tanımlamayı başaramayabiliriz"[29] der. İşte bu bağlamda Berkeley *"sözcüklerin anlamını bir karara bağlama"*[30] yargısından yola çıkar ve *"sözcüklerin pusunu ya da perdesini kaldırmayı"*[31] dil ve düşünce ilişkisi bağlamında ele alır.

---

24. Mengüşoğlu; A.g.e., s. 3.

25. Betül Çotuksöken; *"Felsefe: Özne-Söylem"*, İnkılâp Kitabevi, İst., 2002, s.156.

26. John Locke; *"İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme"*, Çev:Vehbi Hacıkadiroğlu, Kabalcı Yayınevi, İst., 1996, s.33.

27. Frederick Copleston; "Felsefe Tarihi: Hobbes-Locke", Cilt: 5/a, Çev:Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İst., 1998, s.109.

28. Locke; A.g. e., s.34

29. Frederick Copleston; *"Felsefe Tarihi:Berkeley-Hume"*, Cilt:5/b, Çev:Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İst., 1998, s.22

30. Copleston; A.g. e., s.22.

31. Copleston; A.g. e., s.22.

Birinci bölümde Locke'un dil, düşünce ve varlık kavramlarını ele alıp, bu kavramların son tahlilde bir birleriyle olan ilişkisine değinilecektir.

Tezimizin ikinci bölümünü ise Berkeley'in dil, düşünce ve varlık kavramlarına ilişkin yorumuna ayırıp bu kavramların Locke ve Berkeley tarafından ne şekilde algılandıklarına ayıracağız. Bunu yaparken mümkün olduğunca adı geçen filozofların görüşlerini kıyaslama yoluna gideceğiz.

Tezimizin giriş bölümünde var olan dil-düşünce ve varlık kavramlarının kesinlikle birbirlerine bağlı olarak var oldukları yönündeki genel çıkarım, Locke ve Berkeley'in bu yöndeki yaklaşımlarını ele alırken bizim için kriter olacaktır. Bu kriter aynı zamanda tezimizin amaçlarından biri olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. LOCKE'DA DİL, DÜŞÜNCE ve VARLIK İLİŞKİSİ

1.1.Genel Olarak Sözcükler ve Anlamları

Locke'a göre Tanrı insanı toplumsal bir varlık olarak yaratmış, ona hem kendi türünden varlıklarla yaşama eğilimi vermiş hem de toplumun en güçlü aracı ve ortak bağı olarak dili vermiştir[32]. Dil sözcüklerden oluşur[33] ve sözcükler (kelimeler) tasarımlarımızın (düşüncelerimizin) birer işareti[34] ve ifade ediliş biçimleridir[35]. İnsanlar doğaları itibariyle sözcük adını verdiğimiz bu sesleri çıkaracak yapıdadır . Sözcükler düşüncelerin anlamlı bir şekilde ifade edilmelerine yaramaktadırlar. Fakat şunu da hemen belirtelim ki sözcükler anlamsız olarak da kullanılabilmektedirler. Örneğin, bir çocuk bir sözcüğü kafasındaki herhangi bir düşünceyi taşımaksızın bir papağan gibi öğrenip kullanabilir. Ama bu durumda sözcük manasız bir gürültüden başka bir şey değildir[37].

İnsan düşüncelerini başkalarına iletmek ve başkalarının düşüncelerini öğrenmek için *"duyulur"* ortak ifadelere ihtiyaç

32. Locke; A. g. e. , s. 239.

33. Frederick Copleston; *"Felsefe Tarihi: Hobbes-Locke"*, Cilt: 5/a, Çev:Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İst., 1998, s.109.

34. Macit Gökberk; *"Felsefe Tarihi "*, Remzi Kitabevi, İst., 1999, s.299.

35. Copleston; A.g. e., s.109.

36. Gökberk; A.g.e., s.237.

37. Copleston; A.g.e., s.109.

duymaktadır. Bu ihtiyaç da, Locke'a göre sözcükler tarafından karşılanır. Ama nesnelerin (şeylerin) göstergeleri olan düşünceler ile sözcükler arasında şu ayırım vardır. Nesneleri (şeyleri) simgeleyen ya da temsil eden düşünceler doğal niteliktedirler. Daha doğru bir deyişle, nesneleri simgeleyen düşüncelerin kimileri de zihin tarafından oluşturulmaktadır[38]. Gösterildiği üzere, asıl olarak ya duyulur dış nesnelerden ya da kendi içimizde bilincinde olduğumuz içsel işlemlerden duyumsadıklarımız yoluyla edindiklerimizden başka idemiz (düşüncemiz) yoktur[39] der, Locke.

Bununla birlikte sözcüklerin tümü ortak bir kabulün,[40] istençli bir düzenlemenin sonucudur[41]. Böylece *"insan idesi"* bir Fransız'ın ve bir İngiliz'in kafalarında aynı iken, bu düşüncenin ifade ediliş biçimi Fransızca'da *"homme"* ve İngilizce'de *"man"* olarak görülmektedir[42]. Değişik dillerde aynı düşüncelerin farklı ifade edilmesi gösteriyor ki, Locke'a göre gerçekte düşüncenin kendisinde, sözcüklerle simgelerin kullanımında farklılık vardır[43].

Locke, sözcüklerin düşüncelerin ifade biçimi olduğunu ve dilin de düşünceleri iletmenin bir aracı olduğunu kabul ediyor. Buna göre sözcükler iletişimde faydalı olabilmek için konuşanın kafasında temsil ettiklerini tam anlamıyla işitende de oluşturmaları gerekir. Fakat bu her zaman gerçekleşmez[44].

Sonuç olarak diyebiliriz ki, sözcükler ister dolaylı olarak kullanılsınlar ister dolaysız, kendilerini kullananların zihinle-

---

38. Copleston; A.g.e., s.109.

39. John Locke; *"İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme"*, Çev: Meral Delikara Topçu, Öteki Yayınevi, Ankara,1999, s.13.

40. Copleston; A.g.e., s.109.

41. Locke; A.g.e., s.15.

42. Copleston; A.g.e., s.109.

43. Copleston; A.g.e., s.109.

44. John Locke; *"İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme"*, s.240

45. Locke ;A.g.e., s.242.

rindeki ifadelerin yerini tutarlar[45]. Bir insan başkasıyla konuştuğunda anlaşılabilmeyi amaçlar ve zaten konuşmanın amacı da sözcüklerin yerini tuttukları ideleri (düşünceleri) dinleyene iletmektir[46]. Sözcükler konuşanın idelerinin yerini tutar. Bunları hiç kimse dolaysız olarak kendi idelerinden başka şeylerin yerine kullanamaz. Çünkü bu, kendi kavramlarının işareti olarak kullandığı sözcükleri başka idelere uyarlamak olur, böylece onları aynı anda idelerinin hem işareti yapması hem de yapmaması demektir; ve gerçekte anlamsızlaşırlar[47].

Her insanın ağzından çıkan sözcükler sahip oldukları ve onlarla dile getirdikleri idelerin yerini alırlar[48]. Örneğin bir çocuk *"altın"* adı verildiğini işittiği bir madende parlak ışıltılı bir sarı renkten başka bir şey ayrımsamazsa *"altın"* sözcüğünü yalnızca bu renge ilişkin idesine uygular[49] ve dolayısıyla bir tavuskuşunun kuyruğunda gördüğü aynı rengi de altın diye adlandırır. Ondan daha iyi gözlemleyen başka bir çocuk da parlak sarı renge yüksek bir ağırlık eklerse[50] o zaman *"altın"* sözcüğü onun kullanımında parlak sarı ve çok ağır bir nesneyi gösterir. Başka birisi de bu niteliklere eriyebilirliği de katar ve *"altın"* sözcüğü onun için parıltılı sarı, eriyebilir ve çok ağır bir nesneyi gösterir. Başkası işlenebilirliği de ekler. Bu çocuklardan hiçbiri o sözcüğü uyguladığı ideyi anlatmak istediği durumlarda hep aynı altın sözcüğünü kullanır,[51] fakat her birinin

46. John Locke; *"İnsanın Anlama Yetkisi Üzerine Bir Deneme"*, s.16.
47. Locke;A. g. e., s.16.
48. Locke; A.g.e., s.17.
49. John Locke; *"İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme"*, s.243.
50. John Locke; *"İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme"*, s.17.
51. John Locke; *"İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme"*, s.243.

bu sözcüğü uyarladığı ide kendi ideleri olabilir ve hiçbiri bu sözcüğü sahip olmadığı bir bileşik idenin işareti olarak kullanamaz[52]. Yani bir insanın sözcükleri genel anlamı dışında ya da seslendiği kimsenin anladığı tikel içerikten farklı kullanması ne kadar önemliyse de, onları kullandığı anlam kendi ideleri ile sınırlıdır ve başka hiçbir idenin işareti olamazlar[53]. Locke'a göre bir kimse kendi idelerinin yerine kendisi için kullandığı sözcükleri her zaman aynı ide için kullanırsa burada bir kusur olamaz. Çünkü o zaman kendi düşündüğü anlamı kendi anlayacaktır. Dilin doğru kullanılışı ve yetkinliği de budur[54].

Eğer insanlar, özellikle başkalarına bir şey öğretmek ya da bir şeyleri kabul ettirmek isteyenler, kullandıkları sözcüklerin anlamlarını açıklarlar ve aynı sözcüğü hep aynı anlamda kullanırlarsa Locke'a göre birçok kitabın yazılmasına gerek kalmaz, birçok sonuçsuz tartışmalar sona erer; bir sürü belirsiz sözcükler, her seferinde başka anlamda kullanılan sözcüklerle dolu kocaman kitapların birçoğu çok küçük boyutlu olur ve birçok filozofun çalışmaları şairlerin kitapları gibi bir fındık kabuğuna sığacak duruma girer[55].

52. John Locke; "*İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*", s.17.
53. Locke; A.g.e., s.20.
54. Locke; A.g.e., s.115.
55. Locke; A.g.e., s.174.

1. 2. Genel Terimler

Var olan her şey tikel olduğundan bu şeylerle uyuşması gereken sözcüklerin de öyle olduğunu, yani anlamlarının da tikel olabileceğinin akla uygun gelebileceğini[56] fakat bunun tam tersini gördüğümüzü[57] söyler Locke. O'na göre bütün dilleri oluşturan sözcüklerin en büyük bölümü genel terimlerdir ve bu,[58] rastlantı ya da ihmalin değil aklın ve zorunluluğun gereğidir[59].

Her tikel şeyin bir adının olması olanaksızdır[60]. Çünkü salt özel adlardan yapılmış bir dil, bellenemeyecek, ve eğer olanaklı olsa bile, iletişim araçları için yararsız olacaktır[61]. Ayrıca karşılaştığımız tüm tikel şeyler için seçik ideler kurmak ve saklamak insan kapasitesini aşar. Gördüğümüz her kuş ve hayvan, duyumlarımızı etkileyen her ağaç ve bitki en kapasiteli anlama yetisini aşar ve burada kesinlikle yer bulamaz[62]. İnsanların sürülerindeki her koyunu ya da her bitki yaprağını ve yollarına çıkan her kum tanesini özel bir adla anmamalarının nedenini kolayca bulabiliriz[63]. Örneğin; bir insan genel olarak ineklere göndermede bulunamıyor ve görmüş olduğu her tikel inek için bir ad taşıması gerekiyor olsaydı, adların bu tikel hayvanlarla tanışık olmayan bir başka insan için hiçbir anlamları olmayacaktı[64].

---

56. Locke; A.g.e., s.21.
57. John Locke; *"İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme"*, s.245.
58. Locke; A.g.e., s.245.
59. John Locke; *"İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme"*, s.21.
60. John Locke; *"İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme"*, s.245.
61. Copleston; A.g.e., s.111.
62. John Locke; *"İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme"*, s.21.
63. Locke; A. g. e. , s. 21.
64. Copleston; A. g. e. , s. 111-112.

Bu anlamda her tikel şeyin gösterilmesi için bir seçik ad gerekli olsaydı sözcüklerin sayısının çokluğu bunların kullanılmasını zorlaştırırdı. İnsan isterse her birey için o birey ne olursa olsun bir özel ad saptayabilir[65]. Fakat bunun her bireysel koyun ya da kuşa ve her bireysel ot ya da yaprağa uygulandığını düşünürsek bu işin ne kadar zor olduğunu görürüz. Ancak burada asıl önemli olan her tikel nesneye özel bir ad verip, özel adlar dağarcığımızı ne kadar genişletirsek genişletelim bir dil edinmeye veya geliştirmeye başlamış olamayız. Böyle bir durumda iletişimden söz edemeyiz. Çünkü yalnız özel adlardan oluşan bir dağarcıkla sadece bireylerden söz edilebilir fakat onlar üzerinde bir şey söylenmiş olmaz. Bir şey söyleme olanağı genel sözcüklerden türetilir, bu yüzden de bir dilin sözcüklerinin tümü genel sözcükler olmalıdır[66]. Bir şey söyleme olanağı genel sözcüklerden türetilmelidir. Hiçbir dilde özel adlardan anlamlı bir cümle yapma imkanı yoktur[67]. O halde insanlar en fazla ilgilendikleri kendi türleri ve sıklıkla söz etme gereği duydukları tikel şeyler söz konusu olduğunda[68] veya ülkeler, kentler, dağlar ve diğer benzer yer ayrımların da özel adlara başvururlar. Çünkü insanlar gibi onların da ayrı ayrı işaretlenmeleri için sıklıkla bir gereksinim olur ve insanlar birbirleriyle konuşmalarında bunlardan söz ederken o işaretleri kullanmak durumunda kalırlar[69].

Bundan sonra genel adların olmaları açıksa zorunlu olsa da bunları nasıl edindiğimiz sorusu doğar[70]. Var olan şeylerin hepsi tikeller olduğuna göre genel terimleri nasıl ediniriz[71] ya

---

65. Vehbi Hacıkadiroğlu; *"Bilgi Felsefesi"*, Metis Yayınları, İst., 1985, s.145.
66. John Locke; *"İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme"*, s.37.
67. Gökberk; A. g. e. , s. 299.
68. John Locke; *"İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme"*, s.23.
69. Locke; A.g.e., s.23.
70. Copleston; A.g.e., s.112.
71. John Locke; *"İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme"*, s.246.

da bu terimlerin ifade ettiğini varsaydığımız genel[72] yapıtları nerede buluruz[73] sorularına cevap arar, Locke.

Locke, sözcüklerin genel düşüncelerin (idelerin) işaretleri yapılarak genel olduklarını ve genel düşüncelerin soyutlama yoluyla oluştukları yanıtını verir[74]. Her bir şeyin ayrı bir adı olamayacağına göre, bir sürü benzer şeyleri bir araya bırakıp bir soyutlama yaparak "temel bir kavrama" (tasarıma) varırız ve buna bir ad takarız[75]. Düşünceler (ideler) onlardan zaman ve yer koşullarını ve onları şu ya da[76] bu tikel varoluş içinde belirleyebilen diğer düşüncelerden (idelerden) ayrılmakla genel olurlar[77]. Bu soyutlama yoluyla birden çok bireyi temsil etme yeteneğini kazanırlar;[78] böylece her bir sözcük bu soyut ideye (kavrama) bir uygunluk taşıdığından o bu türdendir deriz[79]. Varsayalım ki bir çocuk her şeyden önce tek bir insanla tanışmış olsun. Daha sonra başka insanlarla tanışıklık kazanır. Ve şu ya da bu bireye özgü özellikleri bir yana bırakarak ortak özelliklerin bir düşüncesini oluşturur. Böylece bir genel düşünce taşımaya başlar ki,[80] buna da başkalarının yaptığı gibi, örneğin *"insan"* adını verir. Bunun sonunda genel bir ad ile birlikte genel bir ideye de kavuşmuş olur[81]. Ve deneyimin gelişmesiyle her biri genel bir terim tarafından ifade edilecek olan daha geniş ve daha soyut düşünceler oluşturmaya gidebilir[82]. Bu bağlamda soyutlamayı adım adım ileri götürerek *"varlık"*

72. John Locke; *"Insanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme"*, s.23.
73. John Locke; *"İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme"*, s.246.
74. Copleston; A.g.e., s.112.
75. Gökberk; A.g.e., s.299.
76. Copleston; A.g.e., s.112.
77. John Locke;*"İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme"*, s.23-24.
78. Copleston; A.g. e., s.112.
79. Locke; A.g.e., s.24.
80. Copleston; A.g.e., s.112.
81. Locke; A.g.e., s.25.
82. Copleston; A.g.e., s.112.

kavramına kadar ulaşırız[83]. Sonuç olarak, Locke'a göre; *"böylesine gürültü koparan bu cinsler ve türler gizemi, adlandırılmış ve az ya da çok kapsamlı soyut idelerden kaynaklanmaktadır"*[84]. Bundan şu çıkar ki evrensellik ve genellik;[85] cins ve tür[86] tümü de bireysel ya da tikel olan şeylerin değil ama düşüncelerin ve sözcüklerin yüklemleri[87], zihnimizin yaratılarıdır[88]. Onun kendi kullanımı için onun tarafından yapılmışlardır[89] ve yalnızca işaretlere ilişkindirler[90]. Bunlar *nominal (adsal)* varlıklardır, real (gerçek) varlıklar değildirler. Cins ve tür kavramlarımızla biz doğaya yapma sınırlar koyarız, onu yapma bölümler içine sıkıştırırız; doğanın kendisi ise cinsler ile turler arasına böyle kaskatı sınırlar koymuş değildir[91]. Buna göre, türler ve cinsler anlama yetisinin kendisi için ortaya koymuş olduğu buluşlar ve ürünlerdir[92].

Locke'un burada yapmak istediği şey, dünyanın doğal türlerden meydana geldiği ve bilimin tek tek her doğal türü tesbit edip, onun doğasını az ya da çok ayrı olarak incelemekle ilgili bir konu olduğu şeklindeki Aristotelesçi görüşü çürütmek ve değiştirmektir. Aristotelesçi modele göre, bilim adamı tek tek atların, ineklerin, köpeklerin, kedilerin vb. özünü ya da doğasını araştırmak durumundadır. Bu doğal türler, aralarındaki keskin bölünmelerle birlikte, oradadır[93] ve doğal türlerin dün-

---

83. Gökberk; A. g. e. , s.299.
84. Locke; A.g.e., s.26.
85. Copleston; A.g.e., s.112.
86. Gökberk; A.g.e., s.299.
87. Copleston; A.g.e., s.112.
88. Gökberk; A.g.e., s.299.
89. Copleston; A.g.e., s.112.
90. Locke; A.g.e., s.28.
91. Gökberk;A. g. e. , s. 299.
92. Locke; A. g. e. , s. 28.
93. Brayn Magee; *"Büyük Filozoflar / Platon'dan Wittgenstein'e Batı Felsefesi"*, Çev: Ahmet Cevizci, Paradigma Yayınları, İst., 2001, s.131-132.

yada kendi başlarına gerçek bir varoluşları vardır[94]. Ancak Locke için yapı bakımından farklılıklar olsa da, "doğa" gerçekte aynıdır; doğanın yasaları bir ve özdeştir[95]. Öyle ki en temel düzeyde köpeklerin ayrı bir doğası ve kedilerin müstakil bir özü yoktur[96] Bu anlamda Locke çok anlaşılır olarak unsurları türler olan doğal bölünmelerin var olmadığı sonucuna varmıştır. Gözlem düzevinde benzerlikler vardır. ve bu benzerlikler bizim dünyavı haklı olarak türlere ve nevilere bölmemize neden olur. Ama bölme son çözümlemede. doğa tarafından verilmiş bir şey olmayıp, bizim tarafımızdan yapılır. Aristotelesçilere göre bizim tesbit edip adlandırdığımız doğal türler arasında doğal bölünmeler vardır. Oysa Locke için bölmeyi yapan *"biziz"*, öyle ki şeylere verdiğimiz *"altın"*, *"su"*, *"at"*, *"köpek"*, benzeri isimler son çözümlemede bizim tarafımızdan keyfi olarak tanımlanır[97]. Bilindiği gibi bu tartışmanın alt yapısında Platon ve Aristotales ile başlayan ve bütün Ortaçağ boyunca sürüp giden tümeller problemi vardır. Bu probleme tezimizin ilerleyen bölümlerinde değineceğiz.

Locke'un gözünde gerçekte var olan sadece bireysel şeyler ve tikellerdir. Zihinden ve dilden bağımsız olarak var olanlar, ona göre yalnızca bir tikeller veya bireyler çokluğudur.[98] Herhangi bir düşünce ya da herhangi bir sözcük de tikeldir; "bu" tikel düşünce ya da "bu" tikel sözcüktür. Ama genel ya da evrensel sözcükler ve düşünceler dediğimiz şeyler anlam bazında evrenseldirler. Başka bir deyişle, evrensel ya da genel bir düşünce bir tür şeyi simgeler; örneğin inek, koyun ya da insan gibi genel terimler bir şey türünü simgeliyor olarak düşünceyi temsil ederler[99]. Bu demektir ki genel sözcükler şevlerin bir

94. Magee; A.g.e., s.132.

95. Magee; A.g.e., s.132.

96. Magee; A.g. e., s.132.

97. Magee;A.g.e., s.132.

98. Ahmet Cevizci; *"Onyedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi"*, Asa Kitabevi, Bursa, 2001, s.202.

99. Copleston; A.g.e., s.112.

türünü ifade ederler, her biri de bunu zihindeki bir soyut idenin işareti olmakla gerçekleştirir; var olan şeylerin bu ideye uygunluğu görüldüğünde bu şeylerin hepsi birden o ad altında ya da o tür altında toplanır. Buradan anlaşıldığı üzere, türlerin özleri bu soyut idelerden başkası değildir[100]. Buradan çıkan sonuç şu ki, adın dile getirdiği soyut ide ile türün özü bir ve aynıdır. Böylece şeylerin türlerinin özleri ve sonuç olarak da şeylerin türlere ayrılmasının soyutlama yoluyla bu genel ideleri yapan anlama yetisinin işi olduğunu kolayca gözlemleyebiliriz[101] der, Locke.

Genellik, şu hâlde sadece düşünceye ve dile ait bir özellik olup, zihinden ve dilden bağımsız genelliklerden ve tümellerden söz edebilmek mümkün değildir. Bununla birlikte Locke, dilden ve zihinden bağımsız olarak bireysel şeyler arasında gerçek benzerlik bulunduğunu reddetmez[102]. "Burada doğanın şeylerin çoğunu birbirine benzer şekilde ürettiğini unuttuğum ve hele yadsıdığım hiç düşünülmesin: Özellikle hayvan ırkları ve tohumla çoğalan her şeyde bu apaçık ortadadır"[103] der. Ama tikel şeyler arasındaki bu benzerlikleri gözleyen ve onları genel düşünceleri oluşturmak için vesile olarak kullanan ise zihindir[104]. İnsan zihninde soyut ideler olmasaydı eğer, şeyler arasındaki benzerliklerin ölçüsü ve niceliği her ne olursa olsun, şey türleri kesinlikle varolmayacaktı[105]. Öyle ki Locke'a göre; bizce ayırt edilen ve adlandırılan tur özleri zihnimizde taşıdığımız belirgin soyut idelerden başkası değildir ve olamaz da[106]. Örneğin, bir kadından doğan ceninin insan olup olmadığı, beslenip beslenmemesi çok kez tartışılmıştır: İnsan adının ait ol-

100. Locke; A.g.e., s.29.
101. Locke; A.g.e., s.30.
102. Cevizci; A.g.e., s.202.
103. Locke; A.g.e., s.30.
104. Copleston; A.g.e., s.112-113.
105. Cevizci; A.g.e., s.202.
106. Locke; A.g.e., s.31.

duğu soyut ide ya da öz doğanın ürünü olsaydı ve anlama yetisince bir araya getirilip soyutlanarak adlandırılan belirsiz ve çeşitli yalın idelerin öbeği olmasaydı, bu cenin bir insan olamazdı. Demek ki, her belirli soyut ide belirli bir özdür ve böyle belirli ideleri temsil eden adlar özünde farklı şeylerin adlarıdır. Öyleyse, bir daire bir ovalden özsel olarak, bir koyun bir keçiden farklı olduğu kadar farklıdır ve yağmur da suyun topraktan olduğu kadar kardan ayrıdır. Çünkü bir varlığın özü olan soyut idenin başka bir öze aktarımı imkânsızdır. Buna göre birer yönüyle birbirinden farklılaşan ve iki ayrı ad verilen iki soyut ide dünyada birbirinden en uzak ya da birbiriyle en karşıt iki şey kadar farklı özde iki tür içerir[107].

Fakat Locke'a göre, şeylerin özleri tamamıyla bilinemez[108]. Bundan dolayı Locke öz sözcüğünün içerdiği çeşitli anlamları irdelemeye çalışır.

Locke'a göre öz, bir şeyin her ne ise o olmasını sağlayan varlıktır. Buna göre şeylerin keşfedilebilir niteliklerinin dayandığı bilinemez ve içsel yapısı onların özü diye adlandırılabilir[109] Locke iki tür özden bahseder. Birine gerçek (olgusal) öz, diğerine adsal öz der[110]. Gerçek (olgusal) özden bahsederken terimin iki anlamını ayırdeder[111]. Bir tanesi öz sözcüğünü ne olduğunu bilmedikleri bir şey için kullanarak o özlerden belli bir sayıyı varsayanların kafalarındaki anlamdır. Onlar için tüm doğal şeyler bu özlere göre yapılmışlardır ve her biri bunlardan pay almakla şu ya da bu türden olurlar[112]. Locke'a göre bu kuram savunulamaz bir varsayımdır. Çünkü kuram değişmez ve kararlı türsel özleri ön gerektirir ve sınır çizgisi durumlarını ve tipteki değişmeleri açıklayamaz[113]. Bu görüş doğal şeylere iliş-

107. Locke; A.g.e., s.32.
108. Locke; A.g.e., s.32.
109. Locke; A.g.e., s.33.
110. Locke; A.g.e., s.34.
111. Copleston; A.g.e., s.113.
112. Locke; A.g.e., s.34.
113. Copleston; A.g.e., s.113.

kin bilgiyi karmaşıklaştırır[114]. Locke, hayvan türleri içinde sık sık rastlanan ucube yaratıklar ve insan doğumlarında rastlanan aptallar ve başka tuhaf olgular bu varsayımla bağdaşmayan örneklerdir,[115] der.

Daha akılcı olan öteki görüş (olgusal özler konusunda) tüm doğal şeylere duyusal-olmayan parçaların olgusal ancak bilinmeyen bir yapı taşıdıklarını düşünürler; ki buna göre, bu yapıdan, şeyleri birbirinden ayırt edip ortak adlar altında sınıflandırmamıza yarayan duyulur niteliklerin doğduğu varsayılır[116]. Fakat bu görüş "daha akılcı" olsa da, açıktır ki bilinmeyen özleri soyutlama gibi bir soru söz konusu olamaz. Tüm yakın düşünce toplamları bir şeyin belli bir "olgusal (gerçek) yapısına" bağımlıdır; ama bu olgusal yapı bizim tarafımızdan bilinmez. Bu yüzden soyutlanamaz[117].

Locke, adsal özleri gerçek (olgusal) özlerden ayırır. O'na göre, "Varolan bir şeyin örneğin altın olup olmadığına, onun bu şeyin altın olarak sınıflandırılması için zorunlu ve yeterli olarak görülen ortak özellikleri taşıyıp taşımadığını gözleyerek karar vermeye alışmışızdır." Ve Locke için bu özelliklerin karmaşık düşüncesi altının adsal özüdür[118]. Çünkü içinde bulunacak olan tüm renk, ağırlık, eriyebilirlik, kararlılık ve benzeri özelliklerin dayandığı onun duyulmaz parçalarının, ne olduğunu bilmediğimiz dolayısıyla tikel bir idesine sahip olmadığımız ve adlandıramadığımız gerçek yapısıdır. Bu anlamda yine de onu altın yapan ya da ona bu adı yani adsal özünü taşıma hakkı tanıyan kendi renk, ağırlık, eriyebilirlik, kararlılık (buharlaşmazlık) gibi nitelikleridir. Çünkü altın adı verilen soyut bileşik ideye uygun nitelikler barındırmayan bir şeye altın denemez[119].

---

114. Locke; A.g.e., s.35.
115. Locke; A.g.e., s.35.
116. Locke; A.g.e., s.34.
117. Copleston; A.g.e., s.114.
118. Copleston; A.g.e., s.114.
119. Locke; A.g.e., s.36.

Bu yüzdendir ki Locke:[120] "her seçik soyut düşünce (ide) seçik bir özdür"[121] ve "adın temsil ettiği soyut düşünce ve tür özleri zihnimizde taşıdığımız belirgin soyut idelerden başkası değildir" der. Öyleyse, bireyler olarak bireysel şeylere özgü nitelikleri[122] dışarda bırakarak ve ortak niteliklerini koruyarak soyutlanan şey adsal özdür[123] denilebilir.

Locke, yalın düşünceler ve kipler durumunda olgusal (gerçek) ve adsal özlerin aynı olduklarını ekler[124]. Buna göre, üç çizgi arasındaki bir uzayı içeren şekil bir üçgenin adsal özü kadar gerçek özüdür de[125]. Fakat tözler (cisimler) durumunda tümüyle ayrıdırlar. Altının adsal özü altın olarak sınıflandırılan şeylere ortak gözlenebilir niteliklerin soyut düşüncesidir; ama gerçek (olgusal) özü, ya da tözü, duyulur-olmayan parçalarının olgusal yapısıdır ki, onda bulunacak olan renk, ağırlık, eriyebilirlik, durağanlık vb. gibi tüm özellikler bunun üzerine dayanırlar[126]. Dolayısıyla, bu ideler (nitelikler) birlikte var olmak açısından uyum içindedir[127]. Ancak bu olgusal (gerçek) öz, altının tikel tözü, bizim tarafımızdan bilinmez[128].

Sonuç olarak Locke; cins, tür ve özlerin asıl işlevini özetlerken, soyut ideler (düşünceler / kavramlar) yapan ve onları zihinlerinde verdikleri adlarla anlamlandıran insanların, sözcükleri ve düşünceleri yalnızca tikellerle sınırlı kaldığında bilgi süreçlerinin yavaş ilerleyebileceğini, bundan dolayı iletişimin daha kolay ve doğrudan olabilmesi-gelişebilmesi için şeyleri ge-

120. Copleston; A.g.e., s.114.

121. Locke; A.g.e., s.32.

122. Locke; A.g.e., s.31.

123. Copleston; A.g.e., s.114.

124. Copleston; A.g.e., s.114.

125. Locke; A.g.e., s.36.

126. Locke; A.g.e., s.36.

127. Denkel Arda; *"Düşünceler ve Gerekçeler/1"*, Göçebe Yayınları, İst., 1997, s.231.

128. Copleston; A.g.e., s.114.

nel kavramlar halinde düşünüp bu şekilde onlardan söz etme imkanı bulduğumuzu,[129] söyler.

Bu anlamda Locke'un soyutlama yoluyla elde edilen genel düşüncelerin, yani tümellerin[130] insan zihni dışında bir gerçeklikleri olmadığını ve bunların insan zihninin yaratıları olduğunu ileri süren nominalizme varmış olduğunu[131] söyleyebiliriz. Bilindiği gibi nominalizm; kavram realizminin tam karşıtı olan ve tümellerin gerçek bir varoluşu olmadığını, şeylerin özlerinin bulunmadığını, bunların yalnızca ağızdan çıkan sesler, sözcükler olduğunu, aynı adla adlandırılan bireysel şeyler sınıfına, aynı adla adlandırılma dışında, ortak olan hiçbir şey bulunmadığını ileri süren görüştü[132]. Bu anlayışa göre nesneler, insanlar arasındaki uylaşımlara bağlı olarak adlandırılmıştır. Bu anlamda adlar zorunlu değil, yapaydırlar[133]. Geniş anlamıyla, Platon ve Aristotales ile başlayan ve Ortaçağ boyunca süren tümeller tartışmasında, Roscelinus ve Ockhamlı William gibi filozoflarca savunulmuş ve "tümel" denen şeylerin gerçekte var olan özleri belirtmeyen sesler, adlandırmalar olduğu biçimindeki yaklaşımdır[134].

Kavram tartışmalarının şüphesiz pratik nedenleri de vardır. Mesela, Ortaçağ'da Katolik kilisesi hususi Hıristiyan cemaatlerinin ve onları teşkil eden müminlerin sadece bir toplamı olmak istemiyor, kendisini herşeyi elinde tutan bir güç, çatısı altında topladığı fertlerden ayrı ve müstakil bir varlık olarak görmek istiyordu. Bunun için de "külliler"in (kavramların) re-

---

129. Locke; A.g.e., s.38.

130. Cevizci; A.g.e., s.202.

131. Macit Gökberk; *"Felsefenin Evrimi"*, Milli Eğitim Basımevi, İst., 1979, s.63.

132. Ahmet Cevizci; Felsefe Terimleri Sözlüğü, Paradigma Yayınları, İst. 2000, s.241-242.

133. Atakan Altınörs; Dil Felsefesi Sözlüğü, Paradigma Yayınları, İst. 2000, s.6.

134. Altınörs; A.g.e., s.5.

el/hakikat olduğunu iddia ediyordu. Külliler hakikatse kilisede hakikat olacaktı. Eğer "külli" (kavram), bir realite/hakikat değilse kilise sadece topluluğu gösteren bir kelime ve fakat yalnızca bunları teşkil eden fertler reel/hakikat olacaklardı. Bu taktirde de kilise öğretisi, varlığın, eşyanın ve hayatın hakiki bilgisi olmaktan çıkacaktı. Halbuki, külliler hakikat oldu mu, kilise öğretisi hakikat oluyordu ve kilise dışında herhangi bir hakikat de aranmıyordu. Epistemolojinin de, ekonominin de, siyasetin de, kültürün de hakikati kilise öğretisinde mündemiç kabul ediliyordu.

Kilise, rasyonel teolojiyi temellendirmek için nasıl realist olmak zorunda idiyse, rasyonel teoloji ya da kiliseye karşı çıkmak isteyenler de nominalist olmak zorunda idiler[135].

Rasyonel teolojiye karşı saf inancı savunan Guillaum d' Occam, nominalizmi sistemleştiren ilk düşünürdür. Ona göre metafizik, bilginin değil, inancın alanıdır. Tabii olarak bilinebilen realite/hakikat, sadece ferdi (somut) ve mümkün olandır. Sadece ferdi olanın, yani nesnelerin gerçek varlığını kabul eden ve bilgiyi deneyle başlatan Guillaume d' Occam, felsefe ile teolojinin, diğer bir ifadeyle bilgiyle imanın sahalarını ayırmıştır*.

Ockhamlının metafiziği ve epistemolojisi, her şeyden önce ve çok büyük ölçüde, Hıristiyan felsefesinin antik Yunan felsefesinden kaçınılmaz olarak miras aldığı, varolan herşeyin tekil ve bireysel olduğu yerde, düşüncenin nesnelerinin tümel olduğu paradoksal tezinin yarattığı temel problemi bir çözüme kavuşturmak amacı güder. Bilindiği üzere, Hıristiyan felsefesi, Patristik felsefe ile Skolastik felsefenin ilk iki döneminde, Hıristiyan imanıyla doğmalarını anlaşılır kılıp açıklamaya ve temellendirmeye çalışırken, kendisine geçmişten intikal etmiş bulunan biricik felsefe olarak, Platoncu / Yeni-Platoncu felsefe-

135. Neşet Toku; *"Ilm-i Umran"*, Akçağ Yay., Ankara, 2002, s.25.

* (Nominalizm için bkz. Betül Çotuksöken, Saffet Babür; "Orta Çağda Felsefe", Ara Yay., İst., 1989, s.309)

nin kavramsal çerçevesi ve ifade imkanlarından yararlanmıştır. Bunun sonucu olarak, zorunlulukla hiper realizm veya radikal bir realizm olarak kavram realizmi ve sadece ilahi aydınlanmaya dayanan, bundan dolayı insan için bilgiyi neredeyse imkansızlaştıran, bir bilgi konsepsiyonu olmuştur. Skolastik düşünürler XII. yüzyıldan itibaren, Hıristiyan öğretisinin dogmatik çerçevesini bu kez, dikkatleri yavaş yavaş bu dünyaya çekmeye başlayan, İslam dünyası yoluyla öğrendikleri ikinci Grek felsefesi geleneği olarak, Aristotales felsefesi ile bağdaştırmaya kalkışmışlardır. Bu telif ya da sentez, Hıristiyan imanının şu ya da bu unsurunda en küçük bir değişikliğe dahi gitmek imkansız olduğuna ve bir şekilde vuku bulan uyuşmazlık ya da tutarsızlıklar ancak Aristoteles'in felsefi kabul ve argümanlarına ilişkin ciddi bir eleştiri ya da yeni yorumlarla giderilebileceğine göre, felsefi bir iş ya da etkinlik olmak durumundadır. Diğerine göre önemli bir ilerleme sağlayan bu sentezin de kendi içinde problematik olan bir takım güçlükleri vardı hiç kuşkusuz. Aristoteles felsefesi ve Hıristiyan imanı ve teolojisi arasında Aquinalı Thomas tarafından XIII.yüzyılda gerçekleştirilen ve ondan sonra da düşünürlerin büyük bir çoğunluğu tarafından takviye edilip pekiştirilmeye çalışılmış olan bu sentez de, örneğin bu kez ılımlı bir realizm tarzında, insan zihninin duyu-deneyinde idrak edilen tikellerde, bireysel şeylerden ve olumsal olaylardan ontolojik bakımdan önce gelen, soyut özlerle zorunlu ilişkilerin akledilir soyut düzenini kavradığını iddia eden epistemolojik ve metafiziksel öğretiyi ihtiva etmekteydi.

İşte Ockhamlı William'ın hem bir filozof ve hem de bir teolog olarak büyük önemi, onun Ortaçağ realizminin temelinde bulunan söz konusu metafiziksel ve epistemolojik kabulleri reddetmesinden, felsefeyle teolojiyi birbirinden mutlak olarak bağımsız olmaları gereken iki ayrı alan ortaya koymasından ve bütün bir felsefe alanını, bilginin tanrısal aydınlanmadan veya özlere ilişkin rasyonel kavrayıştan değil de, bireysel şeylerin ve

tikel olayların doğrudan deneyiminden meydana geldiğini savunan radikal bir emprizm temeli üzerinde yeni baştan ve teoloji ya da imandan bağımsız olarak insa etmesinden oluşur. O, bu radikal emprizme dayanarak gerçekleştirdiği, bilginin kendisinde ifade edildiği dilin ontolojik arka planına ve semantik yapısına ilişkin nominalist bir analizle de,[136] bir bakıma Rönesans'ta görülmeye başlayacak olan modern felsefe ile modern bilimsel bilgi ve sekülarizmin temellerini de atmış görünmektedir**.

Nominalizm, bilgiyle inanç arasındaki birliği tehlikeye düşürmekle kalmıyor, aynı zamanda kiliseyi dünyaya bağlayan on asırlık bağı da koparmaya çalışıyordu. Nominalizmle birlikte artık akıl, yavaş yavaş realitenin müşahadesine dönüyor ve tabiatta, kilise öğretilerinden daha az ehemmiyetli olmayan bir inceleme ve araştırma konusu görmeye başlıyordu. Yani, bilgiyi kutsaldan ayırıyordu. Bunun ilk adımı da Antik çağdaki incelemelerin yenilenmesi, yeniden doğmasıydı. Yani Rönesans.[137]

Bütün bu açıklamalar gösteriyor ki Locke'un nominalist eğiliminin alt yapısında bu anlamda ılımlı bir söyleme sahip olan Aristoteles ile daha radikal bir nominalist tez ileri süren Ockhamlı William'ın derin tesirleri bulunmaktadır.

"Genel Terimler" başlığı altında ele aldığımız konuyu bu şekilde açıkladıktan sonra Locke'un Basit ve Bileşik İdeler ve Kipler ile Maddi Töz'den bahsederken sıkça kullandığı "cismin nitelikleri" konusuna kısaca bakmak gerekir. Locke'un ontolojik ve epistemolojik bağlamlarda ele aldığı "cismin nitelikleri" vurgusunda Locke düşünceler ve nitelikler arasında bir ayrım yaparak özellikle "bileşik ideler" konusuna bu kavrama içkin bir bağlamda ele alır ki, sonraki konularımızın anlaşılması açısından bu yaklaşıma vurgu yapmayı gerekli gördük.

---

136. Ahmet Cevizci; *"Ortaçağ Felsefesi Tarihi"*, Asa Kitabevi, Bursa, 1999, s.261-262.

** (Bkz. Çotuksöken; A.g.e., s.309.)

137. Toku; A.g.e., s.26.

1.3. Locke'da Birincil ve İkincil Nitelikler Ayrımı

Yukarıda değindiğimiz gibi Locke düşünceler ve nitelikler arasında bir ayrım yapar. "Zihnin kendisinde algıladığı ya da algının, düşüncenin ve anlığın dolaysız nesnesi olan her şeye "ide" (düşünce) diyorum[138], zihnimizde herhangi bir ide üretme gücüne de gücün bulunduğu nesnenin "niteliği" diyorum" der Locke ve bir kartopunu örnek alarak "kartopunun biz de ak, soğuk ve yuvarlak ideleri üretme gücü olduğuna göre, bizde bu ideleri üreten güçlere, kartopundaki biçimleriyle, nitelikler diyorum; bunlar zihnimizdeki duyumlar ya da algılar olduğu zaman da bunlara ideler (düşünceler) diyorum"[139] diyerek bir yandan Demokritos, Hobbes ve Descartes'in genel çizgilerini, öte yandan kendi zamanındaki Galileo ve Boyle gibi bilim adamlarını izleyen Locke, nesnelerin sahip oldukları iki tür niteliği birbirinden ayırır. Bunlar "birincil" ve "ikincil" dereceden niteliklerdir[140] Birincil nitelikler "cisim ne durumda bulunursa bulunsun, ondan sonuna dek ayrılmaz olanlardır"[141] der. Bunlar uzam,biçim, katılık ve hareket gibi niteliklerdir. İkinci dereceden nitelikler ise, kesinlikle bu anlamda nitelikler değildirler. Onlara maddi bir cismin bizde belli bir türden tasarımları, örneğin renk, tat, koku veya ses tasarımlarını meydana getirme yönünde sahip olduğu *güçlerdir*[142] ve bu güçler dış nesnelerde bulunmakta ise de onları "oldukları gibi" görmeyiz[143].

138. John Locke; A.g.e., s.94.

139. Locke; A.g.e., s.105.

140. John Herman Rahdall, Jr.-Justus Buchler; *"Felsefeye Giriş"* Çev: Ahmet Arslan, Ege Ünv. Sos. Bil. Fak. Yay., İzmir, 1982, s.154.

141. Locke; A.g.e., s.105.

142. Randall-Buchler; A.g.e., s.154.

143. Mustafa Rahmi, *"Küçük Felsefe Tarihi"*, Çev: Ömer Tolgay, İnsan Yayınları, İst., 1995, s.115.

Şimdi bir yandan biçim katılık veya hareketle ilgili tasarımlarımızı göz önüne alalım: Burada önemli bir farklılıkla karşılaşırız, der, Locke ve devam eder. Birinci tür tasarımlar nesnel karşılıklarına benzerler; bir üçgen tasarımı, fiziksel üçgen cisme, hareket eden bir cismin tasarımı, önümüzde hareket eden cisme benzer. Ancak ikinci tür tasarımlar herhangi bir nesnel varlığa benzemezler; çünkü onların nesnel karşılıkları sadece birer güç veya yeti olarak vardır. O halde biçim, hareket ve katılık nesnel şeylerdir ve kendilerini algılamadığımız durumda bile, algıladığımız nesneye aittirler. Buna karşılık renk, tat, ses nesnel şeyler değildirler. Onlar sadece kendisini algıladığımızda algıladığımız cisme aittirler. Başka deyişle, biçim, katılık, hareket tasarımları hem tasarımlar, hem de nesnel nitelikler olarak vardırlar. Renk, tat, ses ise sadece tasarımlar olarak yani cisim bizde kendilerini meydana getirdiğinde vardırlar ve nesnel nitelikler olarak var değildirler. O halde birinci dereceden nitelikler, Locke'un *"gerçek nitelikler"* diye adlandırdığı şeylerdir, ikinci dereceden nitelikler ise sadece bir cismin bizde tasarımlar meydana getirme yönünde sahip olduğu güçlerdir. Ne var ki bu tasarımların birinci dereceden niteliklere ilişkin tasarımlarla aynı yapıda olduklarını varsayarız. Biçim, katılık, hareket niceliksel olarak ölçülebilir mekanik niteliklerdir. Renk, ses, tat ise sadece nesneleri algıladığımızda (tasarımlar olarak) var olan *"duyumsal nitelikler"*dir. Bir cisim, ister onu algılayalım, ister algılamayalım kare şeklindedir ve uzayda yer işgal eder. Ama o ancak kendisini algıladığımızda kırmızı veya tatlıdır. Karelik nesneldir. Kırmızılık ise görme duyusuna bağlıdır.Karelik hakkındaki tasarımımız, kareliğin kopyasıdır, kırmızılık hakkındaki tasarımımız ise bir gücü temsil eder, ama hiçbir şeyin kopyası değildir[144] Locke'a göre.

Locke'un niteliklerle ilgili bu yaklaşımlarını, Berkeley, tezimizin "ikinci bölüm" ünde detaylı olarak kritiğe tabi tutar. Berkeley'in bu konu ile ilgili yaklaşımları "ikinci bölüm"de incelenmektedir.

144. Randall-Buchler; A.g.e., s.154-155.

1.4. Basit ve Bileşik İdeler ile Kip ve Bağlantı Adları

Bilgimizin doğasını, türünü ve genişliğini daha iyi anlayabilmek için, bizdeki idelerle ilgili bir şeyi, yani bunlardan bir bölümünün *"basit"* bir bölümünün de *"bileşik"* olduğunu[145] söyler Locke. Bu anlamda tasarımlarımızın bir takımı basit bir takımı da bileşiktirler[146].

Locke basit ve bileşik düşünceler arasında bir ayırım yapıyor. Buna göre zihin (anlık) birincileri edilgin (pasif) olarak alırken, ikincilerin üretiminde etkindir[147].

Basit düşünce örnekleri olarak Locke, ilk olarak bir buz parçasının soğukluk ve sertliğini, bir zambağın koku ve aklığını, şekerin tadını verir. Bu "düşünceler"in her biri bize salt tek bir duyu yoluyla gelir[148]. Ve bu algılardan her biri kendi içinde birleşmemiş durumda bulunduğundan, içinde yalnızca, zihindeki tek biçimli görünüm ya da kavram bulunur[149]. Bütün bilgilerimizin gereçleri olan bu basit fikirler[150] duyulardan ve iç algıdan gelen fikirler (ideler)dir[151]. Zihin bunları neredeyse[152] sonsuz bir değişiklik içinde[153] yineleme, karşılaştırma ve birleştirme gücündedir, ve böylece dilediği gibi yeni karmaşık dü-

145. John Locke, *"İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme"*, s.94.

146. Macit Gökberk, *"Felsefe Tarihi"*, Remzi Kitabevi, İst., 1999, s.297.

147. Copleston; A.g.e., s.87.

148. Copleston; A.g.e., s.87.

149. Locke; A.g.e., s.95.

150. Locke; A.g.e., s.95.

151. Baykan Fehmi; *"Aydınlanma Üzerine Bir Derkenar"*, Kaknüs Yayınları, İst., 2000, s.102.

152. Frank Thılly; *"Bir Felsefe Tarihi"*, Çev: Nur Küçük-Yasemin Çevik, İdea Yayınevi, İst., 2000, s.299.

153. Locke; A.g.e., s.95.

şünceler yapabilir. Ama hiçbir zihnin tek bir yeni yalın düşünceyi yaratma ya da tasarlama ya da kendinde olanları yok etme gücü yoktur[154]. Locke, "bir kimsenin, damağını hiç etkilememiş bir tadın ya da hiç koklamadığı bir kokunun idesini tasarlamaya çalıştığını görmek isterdim. Eğer o bunu yapabilirse, ben de bir kör de renk idelerinin, bir sağırda da doğru, seçik ses kavramlarının bulunduğu sonucuna varırdım"[155] der. Bu yüzden, her türlü yapıdaki cisimlerde; sesler, tadlar, kokular, görülür ve dokunulur nitelikler dışında bizim ayrımına varabileceğimiz yeni nitelikler tasarlamanın, bir insan için, olanaksız olduğunu söyler Locke. O'na göre, "insanlık yalnızca dört duyuyla[156] yaratılmış olsaydı, o zaman, şimdi beşinci duyunun nesneleri olan nitelikler, bizim dikkatimiz, hayal gücümüz ya da kavrayışımızdan, şimdi bir altıncı, yedinci ya da sekizinci duyunun nesneleri olabilecek olanlar kadar uzak olurdu"[157].

Locke bu basit ideleri-fikirleri dörtlü bir sınıflamaya tabi tutar. Başka bir deyişle, basit ideler sırasıyla sadece tek bir duyu yoluyla kazanılan ideler, birden fazla duyu yoluyla kazanılan ideler, bir tek düşünüm veya iç duyum yoluyla elde edilen ideler ve nihayet hem duyum ve hem de düşünüm yoluyla kazanılan ideler olarak dört başlık altında toplanabilir[158].

Bunlardan birincisi; zihnimize yalnızca tek bir duyu yoluyla girerler[159]. Locke onların zorunlu fizyolojik ön koşulları olarak duyu organlarını, beyin ve sinir sistemini saydıktan sonra, kendilerine örnek olarak renklerle, aydınlık-karanlıkla, sesle, kokuyla, katılık-yumuşaklıkla, sıcaklık-soğuklukla ilgili ideleri verir[160].

---

154. Thılly; A.g.e., s.299.

155. Locke; A.g.e., s.95.

156. Locke; A.g.e., s.95.

157. Locke; A.g.e., s.95.

158. Ahmet Cevizci; *"Onyedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi"*, Asa Kitabevi, Bursa, 2001, s.200.

159. Thılly; A.g.e., s.299.

160. Cevizci, A.g.e., s.200.

İkincisi, birkaç duyu yoluyla edinilen basit tasarımlardır: Dokunma ve görme ikisi birlikte, yer kaplama, şekil, hareket[161] ve sükunet ideleridir[162]. Yalın fikirlerin bu her iki sınıfı da duyum idelerinden oluşur[163].

Sadece düşünüm veya iç duyumla elde edilen ideler ise, algı veya düşünme, yani anlama yetisi ve isteme, yani irade yoluyla kazanılan idelerdir[164]. Bunlar zihnin kendi faaliyetlerinin gözlenmesi neticesinde edinilen fikirlerdir[165].

Son olarak, hem duyum hem de derin-düşünme yoluyla kazanılan idelere[166] örnek olarak verilen idelerin başında ise haz, acı, güç varoluş ve birlik gibi ideler gelmektedir[167].

Bu dört tür basit fikir zihnin her türlü bilgiyi üretmede kullandığı temel malzemedir ve basit fikirleri zihin pasif olarak alır[168].

Yalnızca, bu basit idelere ulaşmış olan kişi, Locke'a göre, bileşik idelere sahip olabilir, zira basit ideleri ön gerektiren bileşik ideler insan zihninin bu basit ideleri çeşitli şekillerde işleme faaliyetinin bir sonucu olarak ortaya çıkarlar.[169] Bir insan iki ya da daha çok yalın düşünceyi tek bir karmaşık düşünceye bileştirebilir. Yalnızca gözlem ve içe bakış ile sınırlı değildir, ama yeni düşünceler oluşturmak için duyum ve derin-düşünme verilerini sistemli olarak bileştirebilir ve bunlardan her biri tek bir şey olarak düşünülebilir ve yeni bir adla adlandırılabilir. Örneğin "*güzellik, iyilikbilirlik, bir insan, bir ordu, evren,* vs.[170]

---

161. Gökberk; A.g.e., s.297.
162. Cevizci, A.g.e., s.200.
163. Copleston; A.g.e., s.87.
164. Cevizci, A.g.e., s.200.
165. Baykan; A.g.e., s.102.
166. Thılly; A.g.e., s.300.
167. Locke; A.g.e., s.200.
168. Baykan; A.g.e., s.102.
169. Cevizci; A.g.e., s.200.
170. Copleston; A.g.e., s.88.

Buna göre, basit ideleri kazanırken bütünüyle pasif olan zihin, bileşik ideleri bizzat kendisi basit idelerden elde ettiği için, daha sonra bütünüyle aktif hale gelir. Zihin söz konusu aktivitesini bileşik ideleri meydana getirirken hayata geçirdiği üç ayrı faaliyetle somutlaştırır:[171]

1) Birçok basit ideyi bir bileşik idede birleştirmek, bütün bileşik ideler böyle yapılmıştır. 2) İkincisi basit ya da bileşik iki ideyi alıp, onları bir tek idede birleştirmeksizin, ikisinin birlikte bir görünüşünü elde edecek biçimde yan yana getirmektir[172]. Böylece bağıntı idesi oluşur. 3) Üçüncüsü zihin soyutlamada bulunarak bu fikri gerçek durumunda beraber olduğu diğer fikirlerden ayırır. Bu yolla da genel fikirler oluşur[173].

Zihnin bütün genel ideleri böyle yapılmıştır[174]. Demek ki, iç ya da dış deneyden araçlı ya da araçsız olarak gelmeyen bütün tasarımlar ruhun verilmiş (deneyden edinilmiş) duyumları birbirine bağlamasından, düzenleme ve soyutlamasından oluşmuşlardır[175].

Zihnin bu üç temel faaliyetiyle elde edilen bileşik idelerin sayısı sonsuz olmakla birlikte, Locke onları a)Modüsler (kipler), b)Tözler (cisimler, varlıklar), ve c) Bağıntılarla ilgili bileşik ideler olmak üzere üç başlık altında toplar[176].

Modüsler (kipler), kendi başına var olmayan ama, başka bir varlığa bağlı olarak veya onun tesiri olarak varolan bileşik fikirlerdir[177]. Bu kategoriye giren bileşik idelere örnek olarak Locke minnettarlık, üçgen, cinayet sözcükleriyle ifade edilen ideleri verir[178].

---

171. Locke; A.g.e., s.201.
172. Locke; A.g.e., s.123.
173. Baykan; A.g.e., s.102.
174. Locke; A.g.e., s.123-124.
175. Gökberk; A.g.e., s.298.
176. Cevizci; A.g.e., s.201.
177. Baykan; A.g.e., s.102-103.
178. Cevizci; A.g.e., s.201.

Locke kipleri de ikiye ayırır: a) Basit kipler: Aynı basit fikrin tekrarı neticesinde oluşur. Mesela, 1(bir) basit fikrini üç kere tekrar ederek 3(üç) bileşik fikri meydana gelir. b) Karışık kipler: Farklı fikirlerin birleştirilmesiyle meydana gelir. Mesela, güzellik fikri, seyredenlerde zevk duygusu uyandıran, renk ve şeklin belli bir tarzda birleşmiş halidir. Güzellik fikri bu basit fikirlere dayanır ve bundan ayrı olarak kendi başına var olmaz[179].

Uzay, zaman, sayı fikirleri ilk nazarda tecrübeden gelmiyor gibi görünse de bunlar da basit kiplerdir[180].

Şöyle ki, uzay tasarımını biz görme ve dokunma duyularına dayanarak elde ederiz[181]. Uzay fikrinin altında yatan basit fikir, mesafedir. Bu fikrin arttırılmasıyla sonsuz uzay bileşik idesi elde edilir[182]. Sayı ve zaman tasarımlarını da, tasarımların "art arda oluşumu" bize yaşatan iç deneyin yardımıyla meydana getiririz. "Basit tasarımları" –yani küçük uzay aralıklarını, zaman aralıklarını, birimleri yanyana koymakla, birbirine bağlamakla "uzay", "zaman" ve "sayılar serisi" tasarımlarına varırız. "Sonsuzluğu" tasarımlayabilmemiz de buna dayanır. "Kuvvet", "hareket", "bileşik renkler ve formlar" tasarımları da bu modüslerdir. İç deneyde ise "algılama", "hatırlama", "düşünme", "dikkat" vb. tasarımları modusturlar[183].

İkinci bileşik fikir (ide) "tözler" (cisimler)dir. Bu kelimeyi Locke, cisim, varlık ve cevher (dayanak, altta duran) manalarında kullanır[184].

Bütün basit fikirlerimiz ya dış nesnelerin duyumlanması ile ya da zihnin kendi faaliyetlerinin iç-algısı ile oluşur,[185] demiş-

179. Baykan; A.g.e., s.103.
180. Baykan; A.g.e., s.103.
181. Gökberk; A.g.e., s.298.
182. Baykan; A.g.e., s.103.
183. Gökberk; A.g.e., s.298.
184. Baykan; A.g.e., s.103.
185. Baykan; A.g.e., s.103.

ti Locke. Bu basit fikirlerden bir kısmının devamlı beraber olduklarını görürüz. Mesela, "şeker" dediğimiz şey, tatlı, beyaz ve katı basit fikirlerinin beraberliğidir. Böylece bunlara bir ad veririz: "şeker cismi". İlk nazarda bir tek adla işaret ettiğimiz nesnelerin fikri (şeker) basit fikir sanılır ama aslında bunlar bir çok fikrin karışımından oluşur. Töz fikri bu olguyla alakalı olarak teşekkül eder. Şöyle ki biz bu basit fikirlerin (tad, renk, katılık vs.) kendi başlarına durabileceklerini, varolabileceklerini tahayyül edemeyiz. Bu yüzden de, bu basit fikirlerin *"altında duran"* bir dayanak (substratum) varsayarız[186]. Bu nitelikleri bir arada tutan, birleştiren, taşıyan bir şeyin olması gerektiğini düşünürüz. İşte buna Locke nesnenin *"töz"*ü adını verir. Bu, niteliklerin dayanağı, taşıyıcısıdır (Substratum). Çünkü sadece karelik, sertlik ve hareket olamaz; kare olan, sert olan, hareket eden bir şeyin olması gerekir. Bu niteliklerin, nitelikleri oldukları bir şeyin olması gerekir[187]. Nasıl ait oldukları bir varlık olmaksızın sıfatlar olmazsa, "taşıyıcı"sız nitelikler de olmaz[188].

Bu niteliklerin (düşünceler) kendi başlarına nasıl varolabildiklerini ifade edemeyiz, ancak kendimizi onda sürdükleri ve ondan ortaya çıktıkları belli bir dayanak varsaymaya alıştırırız; ve buna da *"töz"* deriz[189]. Oysa töze iliştirdiğimiz her şey de deneyden gelir. Örneğin; Tanrı idesini biz, iç duyumdan (reflection) edindiğimiz manevi nitelikleri genişletmekle, yüceltmekle meydana getiririz,[190] der, Locke.

Locke'a göre tözlerin iki tür idesi vardır: Birincisi, bir adam ya da bir koyun idesi gibi, ayrı varoluşlarıyla tekil tözlerin idesidir; ikincisi de bir ordu ya da koyun sürüsü gibi, bunlardan bir çoğunu birlikte bulunduran idelerdir[191]. Böylesi bileşik

186. Baykan; A.g.e., s.103.
187. Randall-Buchler; A.g.e., s.155.
188. Randlar-Buhcler; A.g.e., s.155.
189. Thılly; A.g.e., s.301.
190. Gökberk; A.g.e., s.298.
191. Locke; A.g.e., s.125.

ideler onları teşkil eden basit fikirlerin biraradalığından meydana gelir.[192] Töz ile ilgili bu yaklaşım "Nesne Adları" başlığı altında daha geniş bir şekilde ele alınacaktır.

Üçüncü ve son bileşik ide *"bağıntı"* idesidir. Bağıntılar bir idenin başka bir ideyle birlikte incelenmesinden,[193] bir şeyi diğer bir şeyle mukayese etmekten doğar.[194] Zihnin, birden fazla ideyi yan yana koyup, onları birbirleriyle karşılaştırmak suretiyle aralarında ne tür ilişkiler bulunduğunu kavramaya çalıştığı karşılaştırma faaliyetiyle elde edilen bileşik ide türüdür .

Bunlar için bir örnek *"neden-etki tasarımı"*dır. Bu ideye biz bir takım nitelikler ile nesnelerin başka nitelikler ve nesnelerin etkileriyle meydana geldiklerini algılamakla varırız[196]. Duyularımız bize şeylerin değiştiğini, niteliklerin ve tözlerin varolmaya başladıklarını, varoluşlarını bir başka varlığın işlemine borçlu olduklarını anlatır. Herhangi bir yalın ya da karmaşık (bileşik) düşünce üreten şeye *"neden"* deriz, üretilene ise "etki": böylelikle ısı balmumunun akışkanlığının nedenidir. *"Neden"* bir başka şeyi (yalın düşünce, töz ya da kip) varolmaya başlatan şeydir; "etki" başlangıcını bir başka şeyden almış olandır[197].

"Uzay ve zaman bağıntıları" ile *"özdeşlik"* ve *"başkalık"* da böyledir. Ahlaki (moral) idelerde "bağıntı tasarımları" içinde yer alırlar, çünkü bunlar da, kendi eylemlerimiz ile ilgi tasarımların bir "yasa tasarımı"ile birleşmesinden, bu ikisi arasında bir ilgi, bir *"bağ"* kurulmasından meydana gelirler[198].

Locke'a göre zamanla ilgili yaşlılık-gençlik, mekanla ilgili uzaklık-yakınlık, uzamla ilgili büyüklük-küçüklük, nicelikle

192. Baykan; A.g.e., s.104.
193. Locke; A.g.e., s.125.
194. Baykan; A.g.e., s.106.
195. Cevizci; A.g.e., s.201-202.
196. Gökberk; A.g.e., s.298.
197. Thılly; A.g.e., s.301.
198. Gökberk; A.g.e., s.298.

ilgili azlık-çokluk, varlıkla ilgili özdeşlik-ayrılık vb. neden-etki dışındaki bağıntı idelerine örnek gösterilebilir[199].

Bağıntı ideleri ile ilgili olarak söylenmesi gereken bir diğer nokta da şudur; Her varlık diğer bütün varlıklarla aralarında bağıntı kurulmasına elverişlidir ve bu kurulabilecek bağıntılar sonsuz sayıdadır. Mesela, bir insan aynı zamanda baba, birader, oğul, büyük baba, torun, üvey baba, üvey oğul, koca, ev arkadaşı, düşman, işçi, patron, daha büyük, daha küçük, daha yaşlı, daha genç, akran vb. gibi sonsuz sayıda bağlantıya sahip olabilir. Bu nedenle insanların düşünce ve ifadelerinin büyük bölümünü bağıntı ideleri oluşturur[200].

Yukarıda ifade edilenler bağlamında, basit (yalın) idelerin adları, bileşik (karışık) kip ve bağıntıların adları ve doğal tözlerin adları ayrı ayrı birbirlerininkinden farklı ve özgündürler[201].

Birincisi, basit ide ve tözlerin adları, zihindeki soyut ideleri ile birlikte gerçek varoluşu işaret etmektedirler. Fakat bileşik (karışık) kiplerin adları zihinde bulunan idede son bulurlar ve düşünceleri zerre kadar ileri götürmezler[202].

İkinci olarak, basit idelerin ve bileşik kiplerin adları her zaman hem gerçek hem de adsal özü ifade ederler[203].

Üçüncü olarak, basit idelerin adları tanımlanamazlar; fakat bileşik idelerin adları tanıma açıktır[204].

Locke için; basit idelerin hepsi tanımlanmaya çalışılırsa bu süreç sonsuza dek gider[205]. Çünkü; bir tanımın değişik terimleri değişik ideler gösterdiğine göre, bunların hepsi birden, bi-

199. İsmail Çetin; *"John Locke'da Tanrı Anlayışı"*, Vadi Yayınları, Ankara, 1995, s.62.

200. Çetin; A.g.e., s.61.

201. Locke; A.g.e., s.254.

202. John Locke; *"İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme"*, Çev: Meral Delikara Topçu, Öteki Yayınevi, Ankara, 1999, s.39.

203. Locke; A.g.e., s.39.

204. Locke; A.g.e., s.39.

205. John Locke; *"İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme"*, s.254.

reşimli olmayan bir ideyi temsil edemezler; bu yüzden de, bir sözcüğün anlamını, hepsi de farklı anlamlara sahip olan birçok sözcükle göstermekten başka bir şey olmayan tanımın basit idelerin adlarında yeri olamaz[206]. Locke, bu yargısını temellendirmek için "hareket" örneğini verir: Hareketi "bir yerden bir yere geçiş" olarak tanımlayan atomcular, iki anlamdaş sözcüğü birbirinin yerine kullanmaktan öte bir şey yapmışlar mıdır?[207] diye sorar, Locke. Locke'a göre, aynı anlamda iki sözcüğü değiş-tokuş ettiğimizde yaptığımız tanımlama değil çevirmedir: Geçiş, hareket; hareket, geçiştir[208].

Görüldüğü gibi basit ideler yalnızca nesnelerin zihinlerimizde bıraktığı izlenimlerle edinilirler. Bu yoldan edinilmemişlerse, bunlara verilen herhangi bir adın açıklanması ya da tanımlanmasında yararlanılan sözcüklerin hiçbiri bizde ifade ettiği ideyi üretmeyi başaramaz. Sözcükler seslerden oluştuklarına göre, bizde yine bu seslerinkinden başka ideler üretmezler[209]. Dolayısıyla, daha önce herhangi bir sözcükle ifade edilen basit ideyi uygun bir organla zihnine yerleştirmemiş olan biri, herhangi bir tanım kuralına göre bir araya getirilmiş başka sözcükler ya da sesler yoluyla bu sözcüğün anlamını bilemez.

Locke için durum, bileşik idelerde tümüyle başkadır, bunlar birçok basit idelerden oluştuklarından daha önce bulunmayan bileşik ideleri zihne yerleştirip ve böylece adların anlaşılmasını sağlayabilirler. Tanımın ya da bir sözcüğün anlamını birden fazla sözcükle öğrenmenin yeri, bir tek adla karşımıza çıkan ide topluluklarıdır,[210] Locke'a göre. Aynı şekilde, duyularımız alanına hiç girmemiş şeylerin adlarını anlatabilen, başkalarının zihinlerinde de bu adları kullandıkları zaman bunla-

206. Locke; A.g.e., s.255.

207. John Locke; *"İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme"*, s.42.

208. Locke; A.g.e., s.42.

209. Locke; A.g.e., s.44.

210. John Locke; *"İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme"*, s.257.

ra uygun ideler oluşturabilen şeyler de bu ide topluluklarıdır, yeter ki tanımın terimlerinden hiçbiri, kendisine açıklama yapılan kimsenin zihninde daha önce hiç yer almamış olan bir basit idenin yerini tutuyor olmasın[211]. Buna göre, *"heykel"* sözcüğü kör bir kimseye açıklanabilirken, *"resim"* sözcüğü açıklanamaz, çünkü onun duyuları kendisine *"kılık"* idesini vermiş, fakat *"renk"* idesini vermemiştir, bu yüzden de onun zihninde renk ideleri uyandıramaz[212].

Locke'un ifade ettiği üzere, basit ideler bizde bu algıları üretmeye uygun nesnelerin deneyimi ile elde edilebilirler. Bu şekilde zihnimize onları yükleyip adları da bildikten sonra bunlardan oluşan basit idelerin adlarını tanımlayıp bu tanımla anlar konuma geliriz[213]. Ancak Locke için, ne olursa olsun her hangi bir basit idenin adı tanıma açık olmadığı gibi,[214] bunlar ifade ettikleri, tasavvuru oldukları nesnelere de benzemezler[215]. Çünkü, duyumlar, yalnız nesnelerin üzerimizdeki etkileridir; bizim duyumladığımız nesnelere yüklediğimiz her bir nitelik, ancak nesnenin bizde belli bir etki, yani anlığımızda belli bir tasarım yaratma yeteneğidir[216]. Bundan dolayı zihnimizde olan duyusal fikirlerimizin çoğu, bizim dışımızda bulunan bir şeye benzemez[217].

Dördüncü olarak, basit idelerin adları kendi anlamlarını belirleyecek olan bir tanıma yardımcı olamasalar da, bu, onların karışık kip ve cisimlerin adlarından daha az belirsiz ve kuşkulu olmalarına engel değildir, çünkü bunlar yalnızca bir basit algının yerini tuttukları için, insanlar genellikle bunların anlam-

211. Locke; A.g.e., s.257.

212. Locke; A.g.e., s.257.

213. John Locke; *"İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme"*, s.47.

214. Locke; A.g.e., s.47.

215. Gökberk; A.g.e., s.299.

216. Gökberk; A.g.e., s.299.

217. Alfred Weber; *"Felsefe Tarihi"*, Çev: H. Vehbi Eralp, Sosyal Yayınlar, İst., 1993, s.264.

ları üzerinde çok daha kolay ve tam olarak anlaşılabilirler[218]. Locke'a göre bir kez "beyaz"ın karda ya da sütte gözlemlediği rengin adı olduğunu öğrenen kimse, bu ideyi zihninde tuttuğu sürece, bu sözcüğü yalnız uygulayamaz, bu ideyi tümüyle yitirmiş olsa da anlamında yanılgıya düşmez, ancak onu anlamadığını görür. Basit idelerde adın anlamı hep birden anlaşılır[219] ve parçalar içermediğinden, az ya da çok parçanın olup olmaması gibi ideyi değiştirecek ve böylece adının anlamını bulanık ya da belirsiz kılacak bir durum yoktur[220].

Beşinci olarak, basit ideler ve adların da sınır çizgisi üzerinde en düşük türden en yüksek cinse doğru birkaç basamak çıkılır. Çünkü en alt tür tek bir yalın ide olduğundan içinden hiçbir şey çıkarılamaz; böylece farklılık diye bir şey kalmayacağından ortak bir idede başka bir şey ile de uyuşabilir. Örneğin beyaz ve kırmızı idesini ortak bir görünüşte buluşturmak için içlerinden çıkarılabilecek hiçbir şey yoktur[221]. Locke'a göre, insanlar sıkıcı sıralamalardan kurtulmak için beyaz ve kırmızıyı ve başka birçok böylesi yalın ideyi tek bir genel ad altında toplamak istediklerinde bunu onların zihinlerine girdiği yolu belirten bir sözcükle yapmak durumunda kalmışlardır. Beyaz, kırmızı ve sarı renk cinsi ya da adı altında toplandıklarında, bu yalnızca zihinde görme yetisi ile üretilen ve yalnızca gözlerle girebilen ideleri belirtir. İnsanlar hem renkleri hem de sesleri ve benzeri yalın idelerin daha genel bir terimde toplamak istediklerinde bunu zihne yalnızca tek bir duyu aracılığıyla giren tüm ideleri dile getirecek bir sözcük ile gerçekleştirirler[222].

Altıncı olarak, basit idelerin, tözlerin ve karışık kiplerin adları arasında şöyle bir ayırım da söz konusudur: Karışık kiple-

218. John Locke; *"İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme"*, s.257.

219. Locke; A.g.e., s.257.

220. John Locke; *"İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme"*, s.48.

221. Locke; A.g.e., s.48.

222. Locke; A.g.e., s.49.

rin adları tümüyle yapay ideleri, tözlerin adları bir kalıbı; ve basit ide adları şeylerin varoluşunu temsil ederler ve yapay değildirler[223].

Karışık kipler, der Locke, değişik türlerden basit (yalın) düşüncelerin bileşimlerinden oluşur[224]. Karışık kiplerin adları genel oldukları için, şeylerin her birinin kendine özgü özü bulunan türlerinin yerine geçerler. Bu türlerin özleri de, zihinde, kendilerine birer ad verilmiş olan soyut idelerdir[225].

Karışık kiplere örnekler olarak Locke yükümlülük, sarhoşluk, ikiyüzlülük, kutsal şeylere saygısızlık ve cinayeti verir. Bunlardan hiçbiri bir töz değildir ve her biri (her birinin düşüncesi) değişik türlerde yalın idelerin bir bileşimidir. Bunların var oldukları söylenebilir mi ve eğer varsalar, nerede oldukları? Örneğin cinayetin dışsal olarak ancak cinayet eyleminde varolduğu söylenebilir. Bu yüzden dışsal varoluşu geçicidir. Bununla birlikte, insanların anlıklarında, eş deyişle bir düşünce olarak, daha kalıcı bir varoluşu vardır[226]. Bu yönüyle Locke'a göre, karışık kiplerin birçok türlerinin soyut ideleri ya da özleri zihin tarafından yapılmıştır. Bu yönüyle karışık kipler basit idelerden ayrılırlar. Çünkü zihinde basit idelerin hiçbir türünü yapma gücü yoktur, zihin onları yalnızca, kendini etkileyen gerçek varlıkların kendine sundukları gibi alır[227].

Locke'a göre, karışık kipler durumunda, adı düşüncenin yerine almaya oldukça yatkınızdır. Ad önemli bir rol oynar. "*Parricide*" (ebeveyn öldürme) diye bir sözcük olduğu için, buna karşılık düşen karışık kipli karmaşık bir düşünce taşıma eğilimindeyizdir. Ama genç bir insanı öldürmeden ayrı olarak, yaşlı bir insanı öldürme için tek bir ad bile olmadığından, ilgili yalın düşünceleri karmaşık bir düşünceye bileştiremeyiz, ne de

223. Locke; A.g.e., s.49.

224. Copleston; A.g.e., s.92.

225. John Locke; "*İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*", s.258.

226. Copleston; A.g.e., s.92-93.

227. Locke; A.g.e., s.258.

genç bir insandan ayrı olarak yaşlı bir insanın öldürülmesini özel olarak ayrı bir eylem tipi olarak görürüz[228]. Öyleyse, Locke'a göre zihin karışık kipleri uygun bulduğu bileşik idelerde kendince bir araya getirir . Ve bu zihnin serbest seçimi ile yapılır, dolayısıyla bu karışık kip türleri anlama yetisinin ürünüdürler[230].

Locke'a göre, karışık kipli karmaşık düşünceler elde etmenin üç yolu vardır;[231] burada zihin üç şey yapar:[232] Şeylerin kendilerinin deneyim ve gözlemleri yoluyla[233] belli sayıda ide seçer[234]. Böylece, iki insanın boğuştuklarını ya da kılıçla çarpıştıklarını görme yoluyla, boğuşma ya da kılıçla çarpışma düşüncelerini elde ederiz. İkinci olarak;[235] onları bağıntılandırır ve tek bir idede birleştirir[236] Üçüncü olarak;[237] onları tek bir adla bağlar[238]. Örneğin bir çocuk birçok sözcüğün anlamını, ifade edilen şeylerin duyusal deneyimleri yoluyla değil, onun anlamını başkalarına açıklattırma yoluyla (dilsel olarak) öğrenir. Hiçbir zaman kutsal şeylere saygısızlığı ya da bir cinayeti görmemiş olabilir; ama biri sözcüklerin anlamlarını onun daha şimdiden tanışık olduğu düşüncelerin terimlerinde açıklarsa bu karışık kiplerin karmaşık düşüncelerini elde edebilir. Locke'un terminolojisinde, karmaşık düşünce onu yalın (basit) düşüncelere çözündürerek ve sonra bu düşünceleri birleştirerek çocuğun zihnine iletebilir, yeter ki, çocuk bu yalın düşünceleri taşıyor olsun. Bir çocuk insan düşüncesini taşıdığı için

228. Copleston; A.g.e., s.93.
229. John Locke; *"İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme"*, s.53.
230. Locke; A.g.e., s.53.
231. Copleston; A.g.e., s.93.
232. Locke; A.g.e., s.51.
233. Copleston; A.g.e., s.93.
234. Locke; A.g.e., s.51.
235. Copleston; A.g.e., s.93.
236. Locke; A.g.e., s.51.
237. Copleston; A.g.e., s.93.
238. Locke; A.g.e., s.51.

ve büyük bir olasılıkla öldürme düşüncesini de taşıdığı için, karmaşık bir düşünce olarak cinayet düşüncesi ona kolayca iletilebilir, üstelik hiçbir zaman bir cinayete tanık olmamış olsa bile[239].

Locke bu yaklaşımdan yola çıkarak, karışık kiplerden söz eden insanların bunları ancak adlarla belirlenmiş olarak anlamlandırıp ele aldıklarını[240] ifade eder. Locke'a göre bunlar adlandırılmak üzere insanlar tarafından yapılmış olduklarından, insanın birçok dağınık ideyi tek bir idede birleştirmesinin işareti olan bir adlandırma yapılmaksızın türler dikkate alınmazlar ve var da sayılmazlar[241]. Bu yönüyle ad soyut idenin parçalarına sürekli bir birlik sağlar ve öz oturtulmuş ve tür tamamlanmış olarak görülür,[242] Locke'a göre.

Karışık kip türlerinin özlerinin doğanın değil de anlama yetisinin yaratıları olduğu söylemine uygun olarak[243] Locke; bunların adlarının da bizi zihnimizdeki düşüncelerin dışına götürmeyeceğini[244] ifade eder. *"Adalet"* ya da *"minnettarlık"*tan söz ettiğimiz zaman, varolan ve kavramamız gereken herhangi bir şeyin tasarımını yapmayız; düşüncelerimiz bu erdemlerin soyut idelerinde durur; ve *"at"* ya da *"demir"* gibi özgül idelerinin yalnızca zihinde değil de bize bu ideleri sağlayan şeylerin kendilerinde de bulunduğunu düşündüğümüz şeylerden söz ederken yaptığı şeyi yapmaz; yani zihinden öteye geçmez[245] yargısında bulunur Locke.

Locke, son olarak kip adlarının her zaman kendi türlerinin gerçek özlerinin yerini tuttuğunu[246] ifade eder. O'na göre, bu

---

239. Copleston; A.g.e., s.93-94.
240. Locke; A.g.e., s.57.
241. Locke; A.g.e., s.58.
242. Locke; A.g.e., s.58.
243. Locke; A.g.e., s.58.
244. Locke; A.g.e., s.58.
245. John Locke; *"İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme"*, s.261.
246. Locke; A.g.e., s.262.

soyut ideler zihnin ürünleri oldukları ve de şeylerin gerçek varoluşları ile bağlantıları bulunmadığından, bu adın zihnin kendi oluşturduğu bileşik idenin dışında bir şeyi belirttiği varsayılamaz; dolayısıyla zihnin o adla anlatabileceğinin tamamı bu bileşik idedir[247] ve Locke'a göre türün bütün özellikleri buna bağlıdır ve bundan kaynaklanır: böylece karışık kiplerde gerçek ve adsal öz aynıdır[248].

Locke kısaca bağıntılardan söz ederken de, karışık kipler için söylenenlerin çok az bir değişiklikle bağıntılar içinde geçerli olduğunu[249] söyler ve bunların herkes tarafından gözlemlenebilme olasılığının olabileceğinden dolayı ayrıntıya girmenin ve konuyu genişletmenin gereksizliğini[250] belirtir.

1.5. Nesne Adları

Locke'a göre, nesne adları da yukarıda değindiğimiz genel terimler gibi türlerin yerini tutar. Bu da, bir çok tikel nesnenin tek bir ortak kavram içinde düşünülüp tek bir adla ifâde edildiğini ve bu yönüyle bileşik idelerin işareti yapılmış olduğunu gösterir[251]. Bu yönüyle nesnelerle ilgili düşüncelerimiz zihin tarafından bir araya getirilen yalın düşüncelerden yapılmış karmaşık düşüncelerdir[252]. Örneğin, belli bir renk ve belli bir şekil; belli bir koku ve belli bir yumuşaklık ya da sertlik ile bir araya getirilebilir. Bu bir deneyim sorunudur. Eğer bir yaz günü bahçeye çıksak, belli şekillerde belli renk alanlarını (Ör: Bir gül) görür ve belli bir koku algılarız. Ayrıca dokunma duyusu vasıtasıyla, güle dokunma dediğimiz eylemi yerine getirerek belli deneyimlerde bulunabiliriz. Böylece birbirlerine eşlik ediyor gibi görünen ve anlıkta bir araya bağlanan niteliklerin bir-

247. John Locke; *"İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme"*, s.59-60.
248. Locke; A.g.e., s.60.
249. Locke; A.g.e., s.61.
250. Locke; A.g.e., s.62.
251. Locke; A.g.e., s.63.
252. Thılly; A.g.e., s.301.

leşmesi ya da kümeleşmesi ve toplanması söz konusu olur[253]. Buna göre niteliklerin toplanmaları ya da kümeleşmeleri, ya da Locke'un sözleriyle, "düşünceler" vardır[254]. Bu durumda, duyumdan ve derin-düşünmeden (reflexion) elde edilen belli bir sayıda yalın düşüncenin her zaman birlikte gittikleri gözümüze çarpar; onların tek bir şeye ait olduklarını varsayar ve böyle birleştiklerinde onları tek bir adla adlandırırız. Ancak bu niteliklerin (düşüncelerin) kendi başlarına nasıl varolabildiklerini algılayamayız,[255] böylece, kendimizi onlara kalıcılık veren ve onları ortaya çıkaran ve bu yüzden de *"töz"* adını verdiğimiz bir dayanak olduğunu kabul etmeye alıştırırız[256]. Zihin burada bir dayanak, nitelikler için bir destek düşüncesi sağlar ve bu birincil niteliklere zemin olur. Bu desteğe "töz" denir ve bu sözcüğün gerçek anlamı, İngilizce'de *"altta duran"* ya da "destekleyen" demektir[257].

Buna göre, biz bu basit fikirlerin (tad, renk, katılık vs.) kendi başlarına durabileceklerini, varolabileceklerini tahayyül edemeyiz. Bu yüzden bu basit fikirlerin *"altında duran"* bir dayanak (substratum) varsayarız. İşte buna töz deriz[258]. Locke'a göre cisim üzerine var olan düşüncelerimiz şunlardır.

a) Genel olarak töz fikri:[259] Locke'a göre bu genel töz, düşüncesi açık ve seçik değildir. Bunlar, yalın (basit) düşüncelerin çeşitli bileşimlerinden başka bir şey değildirler.[260]

b) Belirli tikel (ferdi) töz fikri: Tecrübe yoluyla edindiğimiz basit fikirlerin bazılarının hep bir arada mevcut olduğu gözlenir[261]. Örneğin, bir dizi yalın (basit) düşüncemiz (kırmızı ya

253. Copleston; A.g.e., s.98.
254. Copleston; A.g.e., s.99.
255. Thılly; A.g.e., s.301.
256. Copleston; A.g.e., s.99.
257. Copleston; A.g.e., s.99.
258. Baykan; A.g.e., s.103.
259. Baykan; A.g.e., s.103.
260. Copleston; A.g.e., s.100.
261. Baykan; A.g.e., s.103.

da beyaz, belli bir koku, belli bir şekil vb.) vardır ve deneyimle birlikte giderler ve bileşimlerini tek bir adla adlandırırız[262]. Bu düşüncelerin o şeyin iç yapısından veya bilinmeyen bir özünden geldiği varsayılır. Böylece, *"adam", "at", "altın", "su"* vs. gibi fikirlere sahip oluruz[263].

Locke, bu noktada "öz" kavramından bahseder. O'na göre "öz" tikel türün yapısını oluşturur ve diğer tikel türlerden ayırdedilmesini sağlayan ölçüt ve sınırları gösterir[264]. Locke buna *"adsal öz"* der ve gerekçe olarak da adsal öz ile o türün tüm özelliklerinin kaynaklandığı gerçek nesnel yapıdan o türü ayırdedebileceğini söyler[265]. O'na göre, örneğin altının adsal özü sarı, belli ağırlıkta, işlenebilir, eriyebilir ve buharlaşmaz bir cisme karşılık gelen, altın sözcüğünün temsil ettiği bileşik idedir. Fakat gerçek öz, cismin, altının tüm nitelikleri ile diğer özelliklerinin de kaynağı olan duyulmaz parçalarının yapısıdır. Her ikisine de öz dense de, birbirinden ne kadar farklı oldukları apaçık ortadadır[266].

Ancak Locke'a göre gerçekte, nesnelerin gerçek özlerini tam olarak bilemeyiz, yalnızca varolduklarını kabul ederiz[267].

Buna göre ilk düşünülecek olan şey nesnelerin bu özlerden hangisine göre cins ve türlere ayrılacağıdır; Locke'a göre bu adsal öze göre yapılır. Çünkü türün işareti olan adın belirttiği tek öz odur. Ör: *"Bu bir at"* veya *"şu bir hayvan"* deriz. Burada o adın konulduğu tür, o adın konulduğu soyut ideyle uyuşur. Buna göre adsal öz türleri ve cinsleri belirir[268]. Her tikeli şu ya da bu sınıfa, şu ya da bu genel ada ait kılan şey tam anlamıyla bize göre öz olandır ve bu durumda bize göre öz olan şey bel-

262. Copleston; A.g.e., s.100.
263. Baykan; A.g.e., s.103.
264. Locke; A.g.e., s.64.
265. Locke; A.g.e., s.64.
266. Locke; A.g.e., s.64.
267. Locke; A.g.e., s.69.
268. Locke; A.g.e., s.70.

li bir adın verildiği soyut idedir[269] der. Locke, doğal nesneleri türlere ayıran özün adsal öz olduğunu daha iyi ifade edebilmek için tinsel ide (düşünen töz) den bahseder. Zihin tinlere yüklediği yalın ideleri kendi iç işlemlerine dalarak elde ettiğine göre Locke için zihin bu işlemleri varlıkların bir türüne ya da maddeye dayanmadan bir tin kavramı oluşturamaz Buna göre, kendimize yönelik iç duyumla her biri olmasını olmamasına tercih edilen ve her birinden ne kadar çok olursa o kadar iyidir diye düşünülen varoluş, bilgi, güç ve haz idelerini edindikten sonra hepsini her biri sonsuz olacak biçimde birleştirir ve böylece öncesiz-sonrasız, her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, sonsuz bilgelikte ve sonsuz mutlulukta bir varlığın bileşik idesine ulaşabileceğini,[270] söyler Locke.

Buna göre hem Tanrıya hem de ayrı tinlere (ör. melek) ilişkin karmaşık düşüncelerin bu derin düşünme yoluyla kazanılan yalın düşünceler yoluyla elde edilebileceğini[271] ifade eder.

Bu açıklamalardan yola çıkılarak denilebilir ki, şeylerin gerçek özlerini bilmek mümkün değildir, ancak genel sözcüklere gereksinim duyulduğu için yapılan tek şey var olan şeylerin birlikte bulundukları ve duyumsadığımız belli sayıda yalın ideyi bir araya getirmek ve bunlardan bileşik ide oluşturmaktır. Bununla en azından bu adsal özlerin doğruluğu sınanabilir[272]. Bu durumda nesneleri gerçek özleri değil adsal özlerine göre gruplandırıp adlandırdığımıza göre, sorulması gereken şey bu özlerin nasıl ve kim tarafından yapıldıklarıdır[273]. Locke'a göre kim tarafından yapıldığı bellidir: Zihin. Locke, *"bu doğanın ürünü olsaydı, deneyimlerle saptandığı üzere değişik insanlarda*[274] *böylesine çeşitli ve değişik olmazdı,"*[275] der. Çünkü iyice

269. Locke; A.g.e., s.71.
270. Locke; A.g.e., s.73-74.
271. Copleston; A.g.e., s.101.
272. Locke; A.g.e., s.79-80.
273. Locke; A.g.e., s.83.
274. Locke; A.g.e., s.83-84.
275. John Locke; *"İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme"*, s.270.

irdelendiği taktirde, herhangi bir nesne türünün adsal özünün bütün insanlarda, aynı olmadığını[276] vurgular Locke. İnsan adının verildiği soyut ide doğanın ürünü olsaydı birçok insan için farklı farklı insan tanımlamalarının olmaması gerektiğini[277] örnek olarak verir Locke.

Locke'a göre nesnelerin (cisimlerin) bu adsal özleri insan zihninin ürünü olsalar da pek yapay değildirler. Bu adsal özü yapmak için öncelikle içerdiği idelerin tek bir ide oluşturacak bir birlik içinde bulunmaları gerekir. Çünkü insanlar istedikleri bileşik ideleri yapabiliyor ve onlara istedikleri adları verebiliyorlarsa da, gerçekten var olan şeyler üzerine konuştukları zaman doğru anlaşılmak istendiklerinde, idelerini bir ölçüde sözünü etmek istedikleri şeylere uydurmalıdırlar[278] diyerek ortak bir iletişim ve dil vurgusu yapar filozof.

İkinci olarak, insan zihninin kendi bileşik nesne idelerini yaparken gerçekte bir arada var olmayan ya da öyle kabul edilmeyen ideleri bir araya getirmeyeceğini[279] söyler. O'na göre insanlar bu birliği tümüyle doğadan kopyalamış olursa da birleştirdikleri ide sayısı yine de onu yapan insanın dikkat, çaba ve hayal gücüne bağlıdır[280]. Bundan da şu anlaşılıyor ki; insanlar genel nesne idelerini oluştururlarken doğanın koyduğu kalıpları izlemezler. Burada asıl belirleyici olan şey; insanlar kendi genel idelerini oluştururken, şeylerin gerçekteki gibi asıl doğalarından çok dilde kolaylık ve kısa ve kapsamlı işaretlerin yardımıyla çabuk iletişimi dert ettiklerinden, soyut idelerini kurarken de asıl olarak bu amacı gütmüşlerdir; bu da genel ve çeşitli kapsamlı adlarla sağlanır,[281] Locke'a göre.

---

276. Locke; A.g.e., s.270.
277. John Locke; *"İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme"*, s.84.
278. Locke; A.g.e., s.86-87.
279. Locke; A.g.e., s.87.
280. Locke; A.g.e., s.87.
281. Locke; A.g.e., s.91.

Locke için bu durum, dilin kavramlarımızı en kolay ve en kısa yoldan iletme amacına uygundur. Çünkü böylece, şeylerden *uzam (yer kaplama)* ve *katılık bileşik* idesinde uyuşmaları yönünden söz etmek isteyen birinin bütün bunları ifade edecek olan "cisim" sözcüğünü kullanması yeterlidir. Bunlara *yaşam, duyu* ve kendiliğinden hareket sözcüklerinin belirttiği ideleri de katacak olan bir kimse bu ideleri paylaşan her şeyi belirtmek üzere yalnızca *"hayvan"* sözcüğünü kullanmalıdır; *yaşam, duyu* ve hareketle birleştirdiği *beden* idesine akıl kullanma yetisi ve belli bir görünümü de ekleyen bir kimse bu bileşik ideye uyan her tikeli dile getirmede yalnızca iki heceli *"insan"* sözcüğüne gereksinim duyar[282]. Locke'a göre cins ve türlerin asıl işlevi budur ve insanlar bunu yaparlarken gerçek özler ya da tözsel formları hesaba katmadan yaparlar[283].

Söylenenlerden ortaya çıkan durum; şeylerin insanlar tarafından türlere ayrıldığıdır[284]. Doğa birbiriyle birçok duyulur nitelik ve belki iç doku ve yapı açısından da uyuşan bir sürü tikel şey yapar. Ancak onları türlere ayıran bu gerçek öz değil; şeyleri kapsamlı işaretlerden yararlanmak üzere adlandırmak amacıyla türlere ayıran, onlarda birleşik gördüğü ve sıklıkla birçok bireyin uyuştuğunu gözlemlediği niteliklerden yola çıkan insanlardır, bu kapsamlı işaretler altındaki bireyler şu ya da bu soyut ideye uygunluklarına göre ayrı ayrı bayraklar altında gruplandırılırlar: Şöyle ki, bu mavi alay, şu kırmızı alaydandır; bu bir insan, şu bir maymundur[285].

Kısacası Locke; tikel varlıkların türlere ayrılmasında sınırların insanlar tarafından çizildiğini[286] vurgulamak ister.

---

282. Locke; A.g.e., s.92-93.
283. Locke; A.g.e., s.93.
284. Locke; A.g.e., s.93.
285. Locke; A.g.e., s.94-95.
286. Locke; A.g.e., s.95.

1.6. Bağlaçlar

John Locke, zihindeki idelerin adları olan sözcükler dışında, zihnin ideler ya da önermeler arasında kurduğu bağıntıyı dile getirmede başvurulan birçok sözcük ya da bağlar olduğunu[287] vurgular. O'na göre zihin, düşüncelerini başkalarına iletirken, sahip olduğu idelerin işaretleri yanında, bu idelere ilişkin kimi eylemlerini de göstermek ya da belirtmek için başka şeylere de gereksinim duyar. Bunu da düşüncelerini başkalarına iletirken tutarlı bir söylem oluşturmak adına yapar. İşte zihnin burada bu bağları oluştururken çeşitli olumlama ya da değillemeler için yararlandığı sözcükler ilgeçler (bağlaçlar) diye adlandırılırlar. Ve Locke'a göre bağlaçlar doğru kullanılırlarsa açık ve güzel bir anlatım tarzı oluştururlar[288]. Bunun için de bir zincir halinde düşünmeli ve bunlar üzerindeki düşünme tarzları arasındaki bağlantıları gözlemlemelidir. Böyle yöntemli ve akılcı düşünceleri iyi ifade etmek için de söylemin devamını sağlayan bağıntı, kısıtlama, ayrım, karşıtlık ve vurgu gibi şeyleri gösterecek sözcüklere sahip olunmalıdır. Bu durum insanların kendilerini daha iyi ifade etmelerine katkı sağlar[289].

1.7. Soyut ve Somut Terimler

Locke bu bölümde soyut ve somut idelerimizin doğasından ve birbirleriyle var olan bağıntı düzleminden bahseder. Locke'un daha önceki bölümlerde belirttiği gibi zihin, ideleri soyutlama gücüne sahiptir ve bö lece ideler şeylerin türlere ayrılmasına yarayan özler, yani genel özler olurlar. Ancak burada her soyut ide bir diğerinin yerini alamayacak denli seçiktir[290]. Ancak Locke'a göre zihin kendi sezgisel bilgisiyle bunlar ara-

287. Locke; A.g.e., s.106.
288. Locke; A.g.e., s.106.
289. Locke; A.g.e., s.106-107.
290. Locke; A.g.e., s.109.

sındaki ayrımı kavrar ve bu yüzden de önermelerde bu ideler birbirlerinin yerlerine geçemezler. Çünkü, bunlar birbirlerine ne kadar yakın görünürse görünsün ve insanın bir hayvan, ya da akıllı, ya da beyaz olduğu ne kadar kesin olursa olsun, herkes bu önermelerdeki yanlışlığı hemen anlar: *"insanlık hayvanlıktır,* ya da *akılcılıktır* ya da *beyazlıktır"* ve bu en genel geçer ilkeler kadar apaçıktır [291] der, Locke. Bu durumda bütün bildirimlerimiz bir soyut idenin başka bir soyut ide olmadığını değil bir soyut idenin başka bir soyut ideye bağlı olduğunu gösterir düzeyde somuttur; bu soyut ideler, cisimlerde herhangi bir türden olabilir. Cisimlerde en sık rastlananı da güç ideleridir: Örneğin, "bir insan beyazdır" önermesi, bir insan özüne sahip olan şey aynı zamanda beyazlık özünü de taşır demektir ki beyazlık, gözleri olağan nesneleri seçebilen birinde beyazlık idesini yaratma gücünden başka bir şey değildir,[292] Locke'a göre.

Locke için adlar arasındaki bu ayırım idelerimizin farklılığını da gösterir. Çünkü O'na göre, yalın idelerimiz somut adlar kadar soyut adlar da taşırlar: Örneğin; ad ve sıfat bu ayrımı bize sağlar. Buna göre beyazlık, beyaz; tatlılık, tat. Kip ve bağıntı idelerimiz içinde adalet, adil; eşitlik, eşit[293] örneklerini verir, Locke. Bu durumda soyut ve somut terimler adlara, sıfatlara, bağıntılara ve tözlere ilişkin idelerimize göre değişkenlik arz ederler.

1.8. Sözcüklerin Yetersizliği ve Kötü Kullanımı

Locke kendi anlam kuramının tam bir açıklamasını vermese de[294] daha önceki bölümlerde yer alan yaklaşımlarından yola çıkarak dilde nasıl bir yetersizlik olduğunu ve sözcüklerin

291. Locke; A.g.e., s.109.
292. Locke; A.g.e., s.109-110.
293. Locke; A.g.e., s.110.
294. Copleston; A.g.e., s.110.

asıl doğasının çoğunu nasıl da kaçınılmaz bir biçimde kuşkulu ve belirsiz anlamlara soktuğunu açıklamaya çalışır.

Locke, bu durumda ilkin sözcüklerin kullanımlarını ve kullanım amaçlarını ele alır. Böylece sözcüklerin çifte kullanımından bahsederek konuya girer. Locke, ilkin kendi düşüncelerimizin kaydedilmesi ikinci olarak da kendi düşüncelerimizin başkalarına iletilmesinden[295] kaynaklanan yetersizliklerden bahseder. O'na göre sözcükler düşüncelerin işaretleri[296] olduklarına göre, bir kimse kendi idelerini kendisi için belirteceği durumda istediği sözcüğü kullanabilir ve sürekli olarak aynı ide için aynı işareti kullandığı sürece bu sözcüklerde yetersizlik söz konusu olamayacağını söyler. Çünkü bu durumda kendi düşündüğü anlamı kendisi anlayabilecektir ki dilin doğru kullanımı ve yetkinliği de burada yatar[297].

Locke, ikinci olarak düşüncelerimizin başkalarına iletilmesinden yani, sözcüklerle iletişimden bahseder. O'na göre iletişimin birincil amacı anlaşılmak olduğuna göre,[298] sözcükleri iletişimin amacına yararlı kılmak için onları işitende konuşanın kafasında temsil ettikleri ile tam anlamıyla aynı düşünceyi yaratmaları zorunludur[299]. Ancak Locke'a göre, kendisini dinleyenin zihninde konuşanın zihnindekiyle aynı ideyi uyandırmay n bir sözcük, felsefe ya da felsefi kullanımda o amaca iyi hizmet etmiyor demektir[300]. Locke'a göre sözü edilen kusuru oluşturan şey, herhangi bir sesin, bir ideyi anlatmaya, bir başka sese göre daha elverişsiz oluşundan değil bunların ifade ettikleri idelerden gelir. Buna göre, sözcüklerin kimisinin diğerlerine göre daha kuşkulu ve belirsiz olmasının sebebi, bunların dile getirdikleri ideler arasındaki ayrımdan kaynaklanır[301].

---

295. Locke; A.g.e., s.112.
296. Copleston; A.g.e., s.110.
297. Locke; A.g.e., s. 112.
298. Locke; A.g.e., s.113.
299. Copleston; A.g.e., s.110.
300. John Locke; *"İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme"*, s.278.
301. Locke; A.g.e., s.278.

Locke ideler arasındaki bu ayrımların sebeplerini birkaç başlık altında temellendirmeye çalışır. Buna göre;

1. Sözcüklerin yerini aldıkları ideler çok karmaşık ve çok sayıda idenin derlenmesi ile kurulmuş iseler,

2. Temsil ettikleri idelerin doğada belli bağlantıları ve yerleşik hiçbir ölçütleri bulunmuyorsa,

3. Sözcüğün anlamının bir ölçüte dayandırılıp da bu ölçütün kolayca bilinemez olması durumunda,

4. Sözcüğün anlamı ile şeyin gerçek özü tam anlamıyla aynı değilse, ideler arasında ayrımlar olur ve iletişim güçleşir. Tüm bu durumlarda sözcüklerde bir yetersizlik söz konusu olur[302].

Locke bunları değişik türden idelerimize uygulanımları açısından ele alır. Durum karışık kipler açısından ele alındığında, bu kipler zihinsel yapılar oldukları için, bunlarda herhangi bir değişmez anlam ölçüsü bulmak zordur[303]. Bu yönüyle karışık kip adlarının çoğu, anlamlarında büyük belirsizlik ve bulanıklık barındırmaya yatkındır[304]. *"Cinayet"* gibi bir sözcüğün anlamı bütünüyle seçme üzerine dayanır. Bu sözcükte tek bir kriter ya da açıklık bulmak olanaksızdır[305]. Benzer şekilde insanların, ahlaksal sözcüklerin oluşturduğu çok karmaşık idelere verdikleri adların iki ayrı insan zihninde aynı belirli anlama pek seyrek gelişinin nedeni de böylece ortaya çıkar. Çünkü bir insanın bileşik idesi nadiren bir başkasınınkiyle bağdaşır ve çoğu kez kendisinin dünkü ya da yarınki idesiyle de uyuşmaz[306]. Bu yüzden Locke'a göre, adlar düşünceleri temsil ederler demek bir şeydir ve genel olarak hangi düşünceleri temsil ettiklerini söylemek bir başka şeydir[307].

---

302. John Locke; *"İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme"*, s.114.
303. Copleston; A.g.e., s.110.
304. Locke; A.g.e., s.114.
305. Copleston; A.g.e., s.110.
306. Locke; A.g.e., s.115.
307. Copleston; A.g.e., s.110.

Bunun yanında, karışık kip adlarının anlamları, doğada bu idelerin ilişkilendirilebileceği ve ayarlanmalarında temel alınabilecek gerçek ölçütlerin olmayışından dolayı belirsizleşiyorsa, nesne adları da bunun tersi bir nedenle, yani temsil ettikleri idelerin şeylerin gerçekliğine uygun kabul ediliyor ve doğanın ürünü olan ölçütlere bağlı kalmasından kaynaklanıyor,[308] der Locke. Buna göre, nesne ya da töz idelerimizde, karışık kiplerdeki gibi şeyleri gruplandırıp adlandırmak üzere belirleyici özellikler içerdiğini görüp uygun bulduğumuz bileşimleri kurma özgürlüğümüz yoktur. Bunlarda, işaretleri olarak belirlediğimiz ve ifade etmek için kullanacağımız adları varsa da,[309] bunlarda doğayı izlemek, karmaşık idelerimizi gerçek var oluşlara uydurmak ve adlarının anlamlarını şeylerin kendilerine göre düzenlemek zorunluluğu olduğunu[310] söyler Locke. Çünkü Locke'a göre aksi taktirde adlarımız o şeylerin anlamları olmaz ve onların yerini tutmaz[311].

Ancak bu duruda da iki problem karşımıza çıkar. Kimi zaman bu idelerin tüm özellikleriyle *"şeylerin gerçek yapı"*sıyla uyuştuğu kabul edilir, fakat bu yapı (öz), son derece bilinmez bir şey olduğundan, onu ifade etmesi istenen herhangi bir ses, uygulamada çok belirsiz kalır; ikincisi, nesnelerde bir arada var oldukları görülen yalın ideler nesnelerin adlarının işaretleri olduğundan, bu ideler, birçok şey türünde birleşik halde adlarının bağlanmış olduğu en temel ölçütlerdir. Fakat, bu ilk örnekler de bu amacı, o adları çok değişik ve belirsiz olmaktan kurtaracak ölçüde gerçekleştiremez. Çünkü, aynı öznede birleşik olan, bir arada bulunan yalın ideler kalabalık olduğundan ve her birinin de özgül adın temsil ettiği bileşik idede eşit payları bulunduğundan, insanlar aynı özneyi dikkate almaya kararlı olsalar da onun üzerine çok değişik ideler oluştururlar ve

308. Locke; A.g.e., s.119.

309. Locke; A.g.e., s.119.

310. John Locke; *"İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme"*, s.281.

311. Locke; A.g.e., s.281.

böylece onun için kullandıkları ad da farklı insanlarda çok ayrı anlamlara bürünür[312]. Ayrıca hiç kimsenin tam ve kesin sayısını bilemeyeceği kadar çok olan bu özellikler, farklı insanlarca değişik beceri, ilgi ve tarza göre farklı biçimde keşfedilirler;[313] dolayısıyla, farklı insanlar aynı töze ilişkin değişik ideler belirlerler ve ortak adın anlamı çok değişir ve belirsizleşir[314]. Öyleyse, insanların aynı adlarla ifade ettikleri bileşik töz (nesne) idelerinin çok çeşitli olması ve dolayısıyla adlarının anlamlarının da çok belirsiz olması kaçınılmazdır[315].

Yukarıda ifade edilenlerden yola çıkarak, yanılgıya en az elverişli adların yalın ide adları olduklarını görebiliriz. Çünkü, ifade ettikleri idelerin her biri tek bir algı olduğundan, daha bileşik idelere göre çok daha kolay edinilebilirler. Dolayısıyla bünyelerindeki yalın idelerin tam sayısı kolayca belirlenemeyen ve zihinde rahatça tutulamayan karışık kip ve nesnelere ilişkin bileşik idelere genelde yakıştırılan belirsizlikten uzaktırlar[316]. İkinci bir sebep olarak Locke, yalın idelerin doğrudan belirttikleri algı dışında başka bir öze gönderilmediklerini, bundan dolayı asli anlamlarını koruduklarını[317] belirtir.

Bunun hemen ardından basit kipler gelir. Aynı şekilde basit kiplerin adları da, kuşku ve belirsizliğe az yatkın olma bakımından basit idelerin adlarından hemen sonra gelir[318]. Locke, özellikle insanların çok açık ve seçik idelerinin bulunduğu şekil ve sayı kipleri, *"yedi"* ya da *"üçgen"* i anlamaya niyet edip de bunların olağan anlamlarında yanılacak kimsenin[319] olamayacağını belirtir. Dolayısıyla Locke'a göre ortaya şu sonuç çıkar

312. John Locke; *"İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme"*, s.120-121.
313. Locke; A.g.e., s.121.
314. Locke; A.g.e., s.121.
315. Locke; A.g.e., s.122.
316. Locke; A.g.e., s.125-126.
317. Locke A.g.e., s.126.
318. John Locke; *"İnsanın Anlığı Üzerine Bir Deneme"*, s.283.
319. Locke; A.g.e., s.283.

ki; her türün en az bileşik olan ideleri, adları en az kuşkulu olanlardır[320]. Buna göre yalnızca birkaç ve belirgin yalın ideden oluşan karışık kipler genellikle çok belirsiz anlamlar taşımayan adlara sahiptirler. Tam tersi, çok sayıda yalın ide içeren karışık kiplerin adları, genelde çok belirsiz ve kuşkulu anlamlar taşırlar[321].

Locke bu noktada insanların nesnelere verdikleri adlarda oluşan asıl bozulmanın sebebi olarak bilgi eksikliğini ve nesnelerin gerçek yapılarına insanların vakıf olamayışını gösterir ve bu yetersizliği de anlama yetisine değil sözcüklere yükler[322]. Locke'a göre, bilginin aracı olarak, dildeki kusurlar, daha yakından incelenseydi dünyayı gürültüye boğan tartışmaların büyük bölümü kendiliğinden yok olur ve bilginin yolu insanlar için büyük ölçüde açılmış olurdu[323]. Locke, dildeki kusurların giderilmesi durumunda daha da ileri giderek barışın yolunun dahi açılabileceğinden[324] bahseder ki; dili bu denli merkeze alarak böylesi bir yaklaşımda bulunması kanaatimizce abartılı, tek yönlü ve optimist (iyimser) bir bakış açısıdır. Ahlaki, ideolojik ve dinsel bağlamda çalışma ve uzlaşamamazlığın temeli olarak dilsel uyuşmazlığı görüp, örneğin inanç faktörünü hesaba katmayan (burada dili aşan daha farklı faktörlerden bahsedilebilir) Locke'un bu yaklaşımı yetersiz ve tek yönlü bir yaklaşımdır kanaatindeyiz.

Ancak Locke her ne kadar böylesi bir yaklaşımda (dil merkezli) bulunmuşsa da O'na göre dilin bu *"eksikliği"*nden kaçınmak pek olanaklı değildir ve bir başka problem de sözcüklerin *"kötüye-kullanımları"*dır[325]. İnsanlar sürekli olarak herhangi bir açık ve seçik düşünceyi temsil etmeyen sözcükler yaratırlar

320. Locke; A.g.e., s.283.

321. John Locke; *"İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme"*, s.127.

322. Locke; A.g.e., s.127.

323. John Locke; *"İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme"* s.283-284.

324. Locke; A.g.e., s.284.

325. Copleston; A.g.e., s.110.

[326] ya da daha kötüsü hiçbir şeyi bildirmeyen işaretler kullanırlar[327]. Locke bu durumun bütün dillerde mevcut olduğunu ve bu dillerdeki sözcüklerin iyice irdelendikleri takdirde bunların hiçbir açık ve seçik ideye karşılık gelemeyeceklerini[328] söyler. Bunlar çoğunlukla felsefe ve din gruplarının dile soktuğu sözcüklerdir[329]. Locke burada büyük kafa-ustalarını, skolastikleri, metafizikçileri ve doğa ile ahlak filozoflarını kasteder[330]. O'na göre bu tür terimleri para gibi durmadan basanlar bunlardır[331].

Locke ikinci olarak sözcüklerin sık sık aynı insan tarafından değişik anlamlarda kullanılmaları yoluyla kötüye kullanıldıklarını[332] belirtir. Özellikle tartışmalı bir konu üzerine yazılıp da dikkatle okunduğunda aynı sözcüklerin (genellikle de söylemdeki en önemli ve tartışmanın üzerinde döndüğü) bazen bir yalın ideler topluluğu bazen de başka bir yalın ideler topluluğunu ifade de kullanıldığının gözlemlendiği bir söylem bulmak güçtür ki bu dilin tam bir kötü kullanımıdır[333].

Üçüncü olarak, dilin bir başka kötü kullanımı da ya eski sözcükleri yeni ve alışılmamış anlamlarda kullanma[334] ya da tanımlama getirmeksizin yeni ve çok anlamlı terimler getirerek veya bunları olağan anlamlarını karıştıracak biçimde yan yana getirme yoluyla yapılan bir yapay bulanıklıktır[335].

Dördüncü kötü kullanım da sözcükleri şeyler olarak almaktır. Bu bir ölçüde genel olarak adlarla ilgiliyse de daha çok nesne adlarını etkiler. Locke için bu, düşüncelerini bir sisteme

---

326. Copleston; A:g.e., s.110.
327. Locke; A.g.e., s.284.
328. Locke; A.g.e., s.284.
329. John Locke; *"İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme"*, s.130.
330. Copleston; A.g.e., s.111.
331. Locke; A.g.e., s.131.
332. Copleston; A.g.e., s.111.
333. Locke; A.g.e., s.133.
334. John Locke; *"İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme"*, s.285.
335. John Locke; *"İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme"*, s.134.

hapsedip bu sistemin getirdiği varsayımlara kendilerini kaptıranların durumudur[336]. Örneğin bir mezhebin ya da grubun terimlerinin, şeylerin gerçek varlığına tam olacak biçimde şeylerin doğasına uygun olduğuna inanmaya yönelirler[337]. Locke burada Peripatetik felsefeden örnek verir ve bu felsefede yetişmiş olup da on yüklem altında gruplandırılan on adın (kategorilerin) şeylerin doğasına tam anlamıyla uygun olduğunu düşünmeyen kimsenin[338] olamayacağından bahseder. Örneğin madde ve cisim sözcüklerinin birbirinden ayrı idelere karşılık geldikleri apaçık olduğundan, doğada cisimden ayrı olarak bir de madde varmışçasına madde üzerine birçok karmaşık tartışmalara girilmiştir[339]. Locke burada, maddeyi cismin tözü ve katılığı olarak düşünürken, cisim uzamlı ve şekli olan bir olgu olarak tanımlanır. Maddeye her yerde aynı ve tek tip katı bir töz idesinden başka bir şey gözüyle bakılmayacağını söyleyen filozof katılığın her yerde aynı ve değişmez olduğunu ancak cismin ifadeleri olan yer kaplama ve şeklin değişebilir olduğundan söz eder, bundan dolayı da değişik cisimleri hem kavradığımızı hem de onlardan söz ettiğimizi ifade eder.[340]

Locke'a göre katılık; yer kaplama ve şekilsiz olarak var olamadığından, maddeyi bu kriterlere göre gerçekten var olan bir şeyin adı olarak almak sonucunda, *"ilk madde"* (arkhe) üzerine filozofların kafalarını ve kitaplarını dolduran karanlık ve anlaşılmaz tartışmalar doğmuştur[341].

Beşinci olarak, sözcüklerin kötü kullanımının bir başka türü de Locke'a göre, onları ifade etmedikleri ya da hiç edemeyecekleri şeylerin yerine koymaktır. Örneğin altının işlenebilir olduğunu söyleyen birisi, gerçekte söylediği şeyin *"benim altın*

336. Locke; A.g.e., s.140.
337. Locke; A.g.e., s.140-141.
338. Locke; A.g.e., s.141.
339. Locke; A.g.e., s.142.
340. Locke; A.g.e., s.142-143.
341. Locke; A.g.e., s. 143.

dediğim şey işlenebilir bir şeydir" demekten öte bir anlamı olmamasına karşın, yine de bunu aşan bir şeyi, altının, yani altın gerçek özünü taşıyan şeyin işlenebilir olduğunu söylemek ve böyle anlaşılmak ister; bu da, işlenebilirliğin altının gerçek özüne bağlı ve ondan ayrılamaz olduğu anlamına gelir. Fakat bir insan gerçek özün ne olduğunu bilmediğine göre, işlenebilirliğin zihninde bağlı olduğu şey, gerçekte, bilmediği o öz değil onun yerine koyduğu *"altın"* sesidir[342].

Altıncı ve son olarak Locke'a göre sözcüklerin kötü kullanımlarının en önemli sebeplerinden biri de; uzun ve alışılmış kullanımlarla sözcüklere belli ideler bağlamış olan insanlar, adlarla onlara verilen anlamlar arasında öylesine yakın ve zorunlu bir bağlantı bulunduğuna inanma eğilimindedirler ki, sanki herkesçe kabul edilen seslerin kullanımında konuşanla dinleyenin idelerinin kesinlikle aynı olması zorunluymuş gibi, söylenen sözcüklerin kabul edilmesi gerektiğini düşünürler[343]. Locke bu durumun en çok fikir adamları arasında olduğunu ve bu durumun sebebinin de sözcüklerin iyi kullanılmaması yani, değişik dillerden konuşmaları olarak[344] gösterir.

1.9. Dildeki Kusur ve Kötü Kullanımları Düzeltme Yolları

Locke, yukarıda sayılan konuşma yanlışlarını düzeltmek ve bunlardan doğan sakıncaları önlemek için birkaç yaklaşımda bulunur.

Birincisi, herkes anlamsız bir sözcük ve yerini alacağı bir ide içermeyen bir ad kullanmamaya dikkat etmelidir,[345] bu, insanların kendi başlarına anlaşmalarını sağlayan ilk kuraldır.

İkinci olarak, insanların bu sözcüklere bağladıkları ideler yalın ise, açık ve seçik olmalıdırlar; bileşik iseler, belirlenmiş

342. John Locke; *"İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme"*, s.287.

343. Locke; A.g.e., s.287.

344. Locke; A.g.e., s.288.

345. John Locke; *"İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme"*, s.161.

olmalıdırlar; yani zihinde belli bir yalın ideler topluluğu yerleşmiş ve buna başka bir şeyin değil de; bu kesin ve belirli topluluğun işareti olan sesin bağlanmış olması gerekir. Bu, kiplerin adları ve özellikle de ahlaki sözcüklerde zorunludur, asılları olarak idelerin aldıkları belirli nesnelerin doğada olmayışı yüzünden karışıklığa çok yatkındırlar. Örneğin *"adalet"* sözcüğünün genellikle çok bulanık ve belirsiz bir anlamı vardır. Bir insan zihninde bu bileşik idenin içerdiği bileşenlerin seçik bir topluluğunu taşımadıkça bu belirsizlik sürecektir[346]. Locke'a göre bu konuda insan kendi idesini oluşturan yalın ideleri bulana dek onu ayrıştırabilmelidir. En azından bu adın anlamını iyice irdelemiş ve istediğini her an yeniden yapabilecek biçimde zihninde idenin tüm parçalarını bir arada yerleştirmiş olmalıdır[347].

Üçüncü olarak, insanların sözcüklerinin yerini tutacak olan idelerinin, belirgin idelerinin, bulunması da yetmez; bu sözcükleri, ortak kullanımda bağlanıldıkları idelere olabildiğince uydurmak gerekir[348].

Dördüncüsü, ortak kullanımın sözcüklerin anlamını belirsiz ve bulanık bıraktığı ya da terimin, bütün konunun kendi çevresinde döneceği ölçüde önemli olmasına karşın, bir kuşkuya ya da yanlışlığa yol açabilecek gibi olduğu durumlarda, kimi kez, sözcüklerin anlamlarını kesin olarak saptamak için bunların *"anlamlarının açıklamasını vermek"* zorunluluğudur[349]. Locke'a göre bu üç yoldan yapılabilir. Birincisi, basit idelerde eş anlamlı terimlerle ya da şeylerin gösterilmesiyle. Örneğin, bir köylüye *"yaprak kurusu"*nun neyi ifade ettiğini anlatmak için, ona bütün güz vakti kuruyup düşen yaprakların rengi olduğunu söylemek yeterlidir. İkincisi karışık kiplerde

346. Locke; A.g.e., s.161-162.

347. Locke; A.g.e., s.162.

348. John Locke; *"Insan Anlığı Üzerine Bir Deneme"*, s.290-291.

349. Locke; A.g.e., s.291.

350. Locke; A.g.e., s.291-292.

(özellikle ahlaksal türden olanlarda) tanım yoluyla[350]. Üçüncü olarak, nesneleri hem gösterip hem de tanımlama yoluyla[351]. Çünkü, burada genellikle her bir türün kendisine ilişkin bileşik idemiz bünyesindeki başka idelerin bağlı olduğunu düşündüğümüz yol gösterici nitelikleri bulunduğundan, bu türün en ayırt edici idesi olarak gördüğümüz belirleyici işaretin bulunduğu nesneye özgül adı peşinen veririz, der Locke. Bu yol gösterici ve ayırt edici ideler hayvanlar ve bitkilerde çoğunlukla şekil ideleridir; cansız cisimlerde renk, kimi nesnelerde de renk ve şekil birlikte bu ideleri oluştururlar[352].

Beşinci ve son olarak Locke; insanların kullandıkları sözcükleri açıklama zahmetine girmek istememeleri ve de terimlerinin tanımlarını vermeye zorlanamayacak olmalarından dolayı, hiç olmazsa bu insanların bir başkasını bilgilendirmek ya da bir şeye ikna etmek iddiasında olunan tüm konuşmalarda aynı sözcüğü hep aynı anlamda kullanmalarının daha olumlu olabileceğini[353] vurgular.

Buna göre Locke dildeki kusur ve kötü kullanımların sebeplerini izah ederken özellikle kullandığımız sözcüklerin zihnimizde bir ideye karşılık gelmesini ister. Bu yaklaşımıyla Locke, kullandığımız sözcüklerin herkes için daha nesnel bir anlamı olabileceğini vurgulamak ister. Açıktır ki sözcüklerin aynı ideye tekabül etmesi, herkes için açık ve anlaşılır olup ortak bir ideye işaret etmesi insanlar arası ilişkilerde iletişimi ve sözlerin bilinçaltında yatan anlamını daha da kolaylaştıracaktır.

Bundan dolayıdır ki Locke epistemoloji sorunlarından çoğunun dille ilgili sorunlar olduğunu görmüş ve bilgiyi tartışmadan önce dili irdelemenin zorunluluğunu gördüğünü bildirmişti. Çünkü düşünceler ve sözcükler yakından bağlantılıdırlar. Locke için idelerle sözcükler arasında öylesine sıkı bir bağlantı vardır ki, önce dilin doğasını kullanımını ve anlamını in-

351. Locke; A.g.e., s.293.

352. John Locke; "İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme", s.168.

353. Locke; A.g.e., s.174.

celemedikçe hepsi de önermelerden oluşan dilimizden açık ve seçik olarak söz etmek olanaksızdır.

Sonuç olarak Locke'da dil, düşünce ve varlık ilişkisini şöyle izah edebiliriz.

Locke'da sözcükler, kendilerini kullananların zihinlerindeki ifadelerini yerini tutarlar. Buna göre dil sözcüklerden oluşur ve sözcükler düşüncelerimizin birer işaretidirler. Ancak sözcükler de "duyulur" ortak ifadelere tekabül etmelidirler. Locke bu yaklaşımıyla dil, düşünce ve varlık kavramlarının iç içe olduğunu, birbirleriyle eklektik bir anlam nazariyesiyle bağlı olduklarını vurgulamak ister. Bu yaklaşımın merkeze alınabilecek belki de en önemli yanı "duyulur" ifadelerden bahsederken Locke, dilin reel bir varlık alanını temsil etmesi gereği vurgulanmaktadır. Bu yaklaşım Locke empirizmiyle bire bir örtüşmektedir.

İkini olarak Locke soyutlama yoluyla elde edilen "genel terimler" bahsini inceler. Locke, sözcüklerin genel düşüncelerin (idelerin) işareti yapılarak genel olduklarını ve genel düşüncelerin soyutlama yoluyla oluştuklarını söyler. Buna göre, her bir şeyin ayrı bir adı olamayacağına göre, bir sürü benzer şeyleri bir araya bırakıp bir soyutlama yaparak "temel bir kavrama" (tasarıma) varırız ve buna bir ad takarız, diyerek genel terimler konusundaki yaklaşımını sergiler.

Locke'un bu yaklaşımı dil ile ilgili bir yaklaşımı sergilemenin yanında reel anlamda bir varlığın niteliklerine de göndermede bulunmaktadır. Fikirleri basit ve bileşik fikirler diye ikiye ayıran filozof basit fikirleri varlığın ikincil nitelikleriyle, bileşik fikirleri de varlığın birincil nitelikleriyle bağdaştırarak ontolojik anlamda realizme, dil-düşünce kurgusu bağlamında nominalizme varır.

Locke'un uzun uzun izah etmeye çalıştığı basit ve bileşik fikirler ayrımı ile birincil ve ikincil nitelikler ayrımının kritiğini tezimizin sonuç bölümünde genel hatlarıyla yeniden ele alacağız.

2. BERKELEY'DE DİL, DÜŞÜNCE ve VARLIK İLİŞKİSİ

2.1. Berkeley İdealizmi

İdealizm en genel anlamda dış dünyanın zihin tarafından yaratıldığını iddia eden görüştür[354]. Bu anlam çerçevesinde insanın gerçekliğe ya da deneyime ilişkin yorumunda ideal ya da tinsel olana öncelik veren, dünya ya da gerçekliğin özü itibariyle tin olarak varolduğunu, soyutlama ve yasaların duyumsal şeylerden daha temel ve gerçek olduğunu, gerçekliğin zihinden bağımsız olmadığını savunan öğretidir[355]. Buna göre dış âlem yani madde, zihnin, fikrin bir mahsulüdür, bir tasavvurudur. Bu düşünce tarzı düşünüleni düşünene, objeyi subjeye, dış alemi insan zihnine indirgeyen bir karakter taşımaktadır ve ilke olarak şuursuzu şuurla, nesneleri de düşünce ile izah etmekten ibaret bir felsefi cereyandır[356].

Felsefeciler genel anlamda üç tür idealizmden bahsederler.

1. Trancendental İdealizm: Buna kritik idealizm de denir. Kant tarafından savunulmuştur. Bu görüşe göre bizim yaşantımızın objeleri sadece görüntülerdir ve bizim düşüncemizden bağımsız değildirler.

---

354. Şeref Günday; *"Berkeley İdealizminin Temel Kavramları"* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1995, s.8.

355. Ahmet Cevizci; *"Felsefe Terimleri Sözlüğü"*,Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000, s.170.

356. S. Hayri Bolay; *"Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü"* Akçağ Yayınları, Ankara, 1996, s.421.

2. **Objektif İdealizm veya Mutlak İdealizm:** Hegel tarafından geliştirilmiştir. Varolan her şey bir tek zihnin formudur[357].

3. **Berkeley İdealizmi:** Çağdaş felsefede idealizme başka bir yoldan, bilgi içeriğinin analizi yolundan ulaşan, İngiliz filozofu Berkeley'dir[358]. Berkley, Locke felsefesinden hareket ederek subjektif idealizme varmıştır[359]. Bir yandan Locke empirizminin metoduna uygun olarak bilgi içeriğinin analizini yapan, bir yandan da Descartes'in madde cevherine ait postülatına hücum eden Berkeley, buradan dış dünyanın yadsınması ve subjektif idealizm denen teorisini çıkarmıştır[360]. Buna göre bilen özne yalnızca kendi bilgi içeriklerini bilir; özne kendi sınırlarının ötesine geçerek gerçekliği bilemez. Özne ancak kendi içkin bilişini gerçekleştirir[361].

Bu görüşe göre, bildiğimiz her şey *"ide"* adını verdiğimiz kendi zihinsel içeriklerimizdir. Bilgi, insanın zihninden bağımsız olarak bir gerçekliğin değil de, insanın kendi zihin durumları, içerikleri ve zihinsel süreçleridir. Buna göre Berkeley için, dış dünyanın varoluşu algılayan bir zihinden bağımsız olarak söz konusu olamaz. Tüm maddi varlıklar, özne tarafından inşa edilen zihinsel idelerdir[362]. Bizim doğrudan doğruya bildiklerimiz yalnız zihin değişmeleri ve tasavvurlardır[363]. Bilginin sınırları zihnimizdeki bu değişmelere ve idelere bağlıdır; çünkü hiçbir zaman zihnimizdeki idelerin nesnelerin gerçek niteliklerine benzeyip benzemediğini bilemeyiz. Doğru, kesin ve tam

---

357. Günday; A.g.e., s.8.

358. Hilmi Ziya Ülken; *"Genel Felsefe Dersleri"*, Ülken Yayınları, İst., 2000, s.111.

359. Osman Pazarlı; *"Metinlerle Felsefe Tarihi"*, Remzi Kitabevi, İst., 1964, s.137.

360. Ülken, A.g.e., s.111.

361. A. Kadir Çüçen, *"Bilgi Felsefesi"*, Asa Kitabevi, Bursa, 2001, s.76.

362. Çüçen; A.g.e., s.76.

363. Pazarlı; A.g.e., s.137.

olarak bildiğimiz her şey bizim aracısız ve dolaysız algıladığımız kendi idelerimizdir. Bilginin tek kaynağı algılarımız olup, bu algılar da yalnızca zihnimizde var olan idelerden ibarettir. Bunların dışında herhangi bir maddi varlığın varoluşundan söz edemeyiz[364].

Böylece Berkeley empirizmin (Berkeley'in emprizmi reflexiyonu-iç duyumu, düşünmeyi merkeze alın bir emprizimdir. Locke'un realist emprizmi ile karıştırılmamalıdır) bilgi analizi yolundan sübjektif idealizme ulaşmaktadır. Berkeley'e göre "Var olmak, algılanmış olmak,[365] idrak edilmiş olmaktır[366]." (Esse est percipi). Buna göre algılarımız dışında varlık yoktur ve her şey bilinçten ibarettir[367]. Burada şunu vurgulamak gerekir Berkeley algıyı düşünce manasında kullanmaktadır. Yani, bir şeyin varlığı benim onu düşünmemi, onu idrak etmeme bağlıdır anlayışına sahip.

Ancak Berkeley'e göre zihinde algılarımızı, idelerimizi ve bu tasavvurları meydana getiren bir sebep olması gerekir[368]. Berkeley için bu sebep Tanrı'dır. Berkeley, evrenin mutlak bilinç olan Tanrı'nın algısından ibaret olduğunu söyleyerek, buradan metafiziğe geçmekte ise de, sübjektif idealizm aslında bilgiyi bireysel bilinçlerle,[369] öznenin zihinsel içerikleriyle sınırlar. Özne, kendi zihninin ötesinde var olduğu öne sürülen hiçbir varlığı bilemez, çünkü özne kendi zihinsel idelerinin dışında hiçbir şeyi aracısız ve dolaysız olarak bilemez[370].

---

364. Çüçen; A.g.e., s.76.
365. Ülken; A.g.e., s.112.
366. Pazarlı; A.g.e., s.137.
367. Ülken; A.g.e., s.112.
368. Pazarlı; A.g.e., s.137.
369. Ülken; A.g.e., s.112.
370. Çüçen; A.g.e., s.76.

2.2. Sözcükler ve Anlamları

Berkeley sözcüklerin anlam ve kullanımlarıyla büyük ölçüde ilgilenir[371] ve *"ilkeler"*in başında okuyucuyu kendi ontolojik ve epistemolojik nazariyelerine hazırlamak için dilin doğasına ve kötüye kullanılmasına ilişkin bir ön açıklama yapma gereğini[372] vurgular.

Berkeley'e göre birçok durumda felsefede kullanılan bir terimle ne denmek istendiğini anlayabilir ve gene de anlamının saf bir açıklamasını vermeyi başaramayabiliriz. *"Felsefi Yorumlar"*da, Berkeley "Kendi ruhumu, uzamımı vb. açıkça ve tam olarak anlayabilir ve onları tanımlamayı başaramayabilirim" der. Berkeley bu yaklaşımını şeyleri tanımlamadaki ve üzerlerine saf olarak konuşmadaki güçlüğü düşünce karışıklığına olduğu kadar "dil yanlışlarına ve darlıkları" na yükler[373]. Hatırlanacağı gibi Locke'da anlam kuramını verirken dil yanlışlarına değinmiş ve bunun için birçok sebep göstermişti.

Berkeley dil yanlışlarına ve darlıklarına düşmenin, sözcüklerin saf ve belirli anlamlarını elde etmenin güçlüklerine değinir ve bu konuda bir takım yaklaşımlar sergiler.

Berkeley'e göre yanlışlarımıza yol açan olgu *"şey"* ya da *"töz"* gibi sözcüklerin kendileri olmaktan çok "anlamları üzerine düşünmeme tutumudur[374]." Berkeley bu sözcüklerin atılmasından yana bir tavır sergilemez, aksine bu sözcüklerin korunmasına yönelik bir anlayış sergiler.

Ancak Berkeley, "yalnızca insanların konuşmadan önce düşünmelerini ve sözcüklerinin anlamını bir karara bağlamaları-

371. Frederick Copleston; *"Felsefe Tarihi: Berkeley-Hume"*, Cilt: 5/b, Çev: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İst., 1998, s.15.

372. George Berkeley; *"İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine"*, Çev: Halil Turan, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1996, s.15.

373. Copleston; A.g.e., s.22.

374. Copleston; A.g.e., s.22.

nı istiyorum" der. "Yaptığım ya da yaptığımı ileri sürdüğüm başlıca şey yalnızca sözcüklerin pusunu ya da perdesini kaldırmaktır. Bu bilgisizliğe ve karışıklığa yol açmıştır[375]". Berkeley, bu tür belirsiz yaklaşımların skolastikleri, matematikçileri ve din adamlarını yıkıma götürdüğünü ifade eder. Berkeley bu noktada Locke'a bir göndermede bulunarak, "Zihin algılar demiyor, ama o algılayan şeydir diyorsun. Yanıtım "O" ve "şey" sözcükleri tarafından aldatıldığındır; bunlar bir anlamdan yoksun, bulanık ve boş sözcüklerdir"[376] der ve anlamların net olabilmesi için ve anlamsızlıklarının ortadan kalkabilmesi için çözümlemeye gereksinim olduğunu vurgular.

Berkeley bu düşünce çizgisini Locke'un "maddi töz" öğretisine uygulamaktadır. "İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine" adlı eserinin girişinde Berkeley, okuyucunun kafasını bilginin ilk ilkelerine ilişkin kendi öğretisini anlamak için hazırlayabilme amacıyla ilkin "dilin doğası ve yanlış kullanımı üzerine"[377] bir şeyler söylemenin yerinde olacağını belirtmektedir. Berkeley dilin işlevi konusunda bir takım gözlemlerde bulunur. "Genel kanının tersine, dilin en önemli ve biricik amacı sözcüklerle ifade edilen ideaları iletmek değildir. Dilin belli bir tutkuyu uyandırmak, bir eyleme yöneltmek ya da ondan caydırmak, tini belli bir düzene sokmak gibi başka amaçları da vardır. Sözünü ettiğimiz ilk amaç çoğu durumda sonrakiler için yalnızca bir araç olur, kimi zaman da, eğer bunlar onsuz elde edilebileceklerse büsbütün unutulur,"[378] der. Burada dilin duygusal kullanımına ya da kullanımlarına dikkat çekmektedir. Ona göre; "sözcükler tarafından dayatma altına düşmekten" kaçınmak isteniyorsa dilin ve tikel sözcük türlerinin çeşitli işlevlerini ya da amaçlarını ayırt etmek ve salt sözel olan tartışmalarla

375. Copleston; A.g.e., s.22-23.
376. Copleston; A.g.e., s.23.
377. Berkeley; A.g.e., s.15.
378. Berkeley; A.g.e., s.30.

öyle olmayanlar arasına bir çizgi çekmek zorunludur[379]. Burada Berkeley'in yaklaşım tarzı, dilin işlevleri konusunda aslolan dilin ifade ettiği söylem değil, o ifadenin altında yatan her türlü bilinçtir. Bu yönüyle Berkeley Locke'un "dilin biricik amacı iletişimdir" yargısını aşan bir yaklaşım sergiler.

2.3. Soyut Genel Düşünceler

"İnsan Bilgisinin İlkeleri" adlı yapıtının girişinde Berkeley, Locke'un "soyutlama" (abstraction) teorisini eleştirir. Berkeley soyut genel düşünceleri dil üzerine bu genel yorumların ortamında tartışır. İleri sürdüğü nokta böyle şeylerin olmadığıdır. Ancak yine de belli bir anlamda genel düşünceleri kabul etmeye hazırdır[380]. "Burada, genel ideaların varolduklarını saltık anlamda yadsımadığıma, yalnızca soyut genel idealar vardır diyen görüşe karşı çıktığıma dikkat edilmelidir,"[381] der. Bu yaklaşımıyla Berkeley soyut genel düşüncelerin olduğunu yadsır.

Locke'un ileri sürdüğü tümel kuramların soyut ideler olduğu görüşüne karşı çıkan Berkeley,[382] birincil olarak Locke'un soyut düşünceler kuramını çürütmekle ilgilenir[383]. Locke insan ruhunda "tümel kuramlar" kurmak için, birçok nesnelerin ortak ayrımlarını içine alan tasarımlar meydana getirmek için özel bir edim (soyutlama aktı) bulunduğunu ileri sürmüştür. Örneğin biri yeşil, öteki kırmızı, bir başkası sarı olan üç şeyin tasarımından bir genel renk (ne yeşil, ne kırmızı, ne sarı olan) tasarımını "soyutlayabiliriz." Ancak Locke, tümel tasarımların objektif realitesini, yani bunların zihin dışında ayrıca bir gerçeklikleri olduğunu reddetmektedir. Berkeley bu yaklaşımıyla daha da ileri giderek, tümel tasarımların insanın zihninde bile bulunduğunu kabul etmek istemez[384]. Ona göre genel kav-

379. Copleston; A.g.e., s.24.
380. Copleston; A.g.e., s.24.
381. Berkeley; A.g.e., s.22.
382. Çüçen; A.g.e., s.199.
383. Copleston, A.g.e., s.25.
384. Gökberk; A.g.e., s.303-304.

ramlar zihinde bile değildir. Kökleri duyumlar olduğu için, tasarımlar her zaman somutturlar. Bu yüzden "nesnelerin ortak yönü" diye soyut bir tasarımımız olamaz; yalnız işaretlerimiz, sözcüklerimiz bulunmaktadır. Bu "sözcüklerimiz" de ancak somut tasarımların temsilcileridir[385]. Bu yaklaşım, Berkeley'in öğretisinin ana çizgisidir. Ona göre, tümel nitelikteki nesnelerin ve tasarımların olduğu düşüncesi bir takım felsefe okullarının bir kuruntusudur[386]. "Kendim için tasarladığım insan ideası ya beyaz, ya siyah, ya esmer, ya dik, ya kambur, ya uzun, ya kısa ya da orta boylu bir insanın ideası olmalıdır. Yukarıda tanımlanan soyut ideayı herhangi bir düşünsel çabayla göz önüne getiremem,"[387] der. Başka bir deyişle, bireysel insanların tikel özelliklerinin tümünü hem dışlayan hem de içeren bir insan imgesi yaratamam. Benzer olarak, "herhangi biri için biraz kendi düşüncelerine bakmaktan ve orada bir üçgenin genel düşüncesinin şu verilen betimlemesine karşılık düşen bir düşüncenin olup olmadığını yada buna erişip erişemeyeceğini yoklamaktan daha kolay ne vardır: ne dar, ne de dik açılı, ne eşkenar, ne ikizkenar, ne de kenarları değişik uzunluklarda olan ama aynı zamanda bunların tümü ve hiçbiri olan? Değişik üçgen tiplerinin tüm özelliklerini içeren ve aynı zamanda kendisi tikel bir tip üçgenin ifadesi olarak sınıflandırılabilir olmayan bir üçgenin düşüncesini taşıyamayacağını[388] vurgular, Berkeley. Bir insanın açıların tikel niteliklerini ya da kenar bağıntılarını dikkate almaksızın bir şekli yalnızca üç köşeli olarak düşünebileceği doğrudur. Bu düzeye dek soyutlama yapabilir; ama bu hiçbir zaman onun soyut, genel, tutarsız bir üçgen düşüncesi tasarlayabileceğini göstermez[389]. Gerçi Berke-

385. Macit Gökberk, *"Felsefenin Evrimi"*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, lst., 1979, s.64.

386. Macit Gökberk, *"Felsefe Tarihi"*, Remzi Kitabevi, lst., 1999, s.304.

387. Berkeley; A.g.e., s.18-19.

388. Copleston; A.g.e, s.25.

389. Thılly; A.g.e., s.324.

ley'e göre, biz bir tasarımı bölebiliriz, bütün ötekilerini bir yana bırakarak nesnenin tek bir parçasını tasarımlayabiliriz; ama birçok nitelik arasında *"ortak olanı"* kapsayan yeni bir tasarım kuramayız; bu "ortak olanı" gösteren işaretlerimiz, yani sözcükler var, ancak "ortak olan" için tasarımlarımız yok. Biz bir tümel kavramı düşünürken, hep bu kavramı belli, tek bir bireyin somut biçimiyle onu duyumladığımız haliyle gözönüne getiririz; örneğin "ağaç" ın sözünü ederken, hep duyumlamış olduğumuz tek bir ağacı göz önünde bulundururuz. Dolayısıyla "ağaç kavramı" soyut bir tasarım olmayıp, ancak bütün ağaçları temsil eden bir tasarımdır. Demek ki, Berkeley'e göre sözcüklerle anlattığımız tümel kavramlar –Locke'un anladığı gibi- duyumlanmış öğelerden arındırılarak elde edilmiş olan soyutlamalar değildirler, başka tasarımları temsil edebilmek özelliği olan duyusal tasarımlardır; çünkü bütün tasarımlarımızın (idelerimizin, kavramlarımızın) kökü, temeli duyumdur[390]. Ancak daha önceden de vurguladığımız gibi Berkeley'deki duyum beş duyu anlamında (sensention) değil, reflexion (iç duyum-düşünme) anlamındadır.

Berkeley, hiç kuşkusuz genel sözcüklerin olduğunu yadsımaz. Ama Locke'un genel sözcüklerin genel düşünceleri gösterdikleri yolundaki kuramını yadsır[391]. Berkeley'e göre şu anlamda genel düşünceler vardır: kendinde alındığında tikel olan bir düşünce aynı türden tüm başka tikel düşüncelerin ona temsil ettirilmesi ya da onların yerine geçirilmesi yoluyla genel olur[392]. Berkeley'e göre burada "ilkin her adın tek, kesin ve değişmez bir anlamının olduğu ya da olması gerektiği düşünülür, bu da insanları bir cins adının doğru ve biricik dolaysız anlamını oluşturan bir takım soyut ve belirli ideaların bulunduğu-

390. Gökberk; A.g.e., s.304.
391. Copleston; A.g.e., s.27.
392. Thılly; A.g.e., s.324.

nu düşünmeye eğilimli kılar[393]." Buna göre, aynı türden tüm tikel düşünceler için, tek bir ad ya da anlam kullanırız ve tek bir ad kullandığımız için de ona karşılık düşen genel ya da soyut bir düşüncenin olduğuna inanmaya başlarız[394]. Böylece evrensellik "herhangi bir şeyin mutlak, olumlu doğasından ya da tasarımından değil ama onunla simgelenen ya da temsil edilen tikellerle taşıdığı ilişkiden" oluşur. Berkeley'e göre eğer soyutlama ile denmek istenen buysa, açıktır ki, soyutlama olanaklıdır[395]. "Burada insanın bir şekli, bu şeklin açılarının tikel niteliklerine ya da kenarları arasındaki ilişkilere dikkat etmeksizin yalnızca üçgen olarak düşünülebileceğini de kabul etmek gerekir,"[396] der, Berkeley. Buna göre son tahlilde soyut genel düşünceleri yadsımasına karşın, Berkeley'in genel düşünceleri saltık olarak yadsıma amacında olmadığı söylenebilir.

Berkeleyci idealizm, algıyla veya başka bir yolla herhangi bir şey hakkında bir "tasarım"a sahip olduğumuzda, zihnimizde bulunanın özel veya bireysel bir nesne olduğu görüşüne dayanır. Bizim algıladığımız herhangi bir "ev" değildir; kırmızı, kare, alçak bir evdir. Zihnimizde bir ev tasarlarken tasarladığımız soyut kavramlarla gözümüzün önüne getirebileceğimiz bir şeyi düşünmeden, düşünme eyleminde bulunamayız. Berkeley'in kendi sözleriyle *"soyut tasarımlarımız"* olamaz. Tasarımlarımız fiilen duyumlar olmasalar da duyumsal bir özellik taşırlar. Bu görüş, her türlü deneyi, dolayısıyla her türlü bilgiyi duyusal algı ve duyusal tasarıma özdeş kılmaktadır. Buna göre sahip olduğumuz, tasarladığımız her kavramın görsel, işitsel vb. bir imge olması, bir duyu aracılığı ile tasarlanabilir bir şey olması gerekir[397].

---

393. Berkeley; A.g.e., s.28-29.
394. Thılly; A.g.e., s.324.
395. Copleston; A.g.e., s.26.
396. Berkeley; A.g.e., s.27.
397. Randall-Buchler; A.g.e., s.157-158.

2.4. Esse Est Percipi

Berkeley idealizminin en basit ve en geniş kapsamlı kanıtı, bilincimiz veya düşüncemizden bağımsız olarak var olan herhangi bir şeyi tasarlamamızın olanaksız olduğunu söyleyen kanıtıdır.

Berkeley metafiziksel kabullerinin temelinde olan "varolmak algılanmak, yani düşünülmüş olmaktır-esse est percipi" yargısını ileri sürerken şu önermelerden hareket eder:

1) Duyumlanır objeler (masa, sıra, sandalye, taş, ağaç gibi) kişinin duyuları aracılığıyla algıladığı şeylerdir[398]. "Bu sözü edilen nesneler duyuyla algıladığımız şeylerden başka ne olabilirler? Kendi idealarımızdan ve duyumlarımızdan başka neyi algılarız ki? Bunlardan herhangi birinin, ya da bunların herhangi bir katışımının algılanmadan varolması açık bir tutarsızlık değil midir?"[399] diyerek bu yaklaşımını ortaya koyar.

2) Kişinin (subje'nin) duyular aracılığıyla algıladığı bu şeyler idealardır[400]. "Işık ve renkler, sıcak ve soğuk, uzam ve şekiller –kısaca gördüklerimiz ve duyumsadıklarımız- duyumlardan, kavramlardan, idealardan ya da duyuya verilenlerden başka ne olabilirler?"[401]

3. Nesnelerin zihinsel resimleri demek olan idealar algılanmaksızın (düşünülmeksizin) var olamazlar, öyleyse,

4. Duyumlanabilen objeler algılanmaksızın (düşünülmeksizin) var olamazlar[402]. Burada öncelikle şunu vurgulamak gerekir. Çıkarım aslında birbiriyle direkt ilişkili iki farklı alandan hareketle incelenip değerlendirilebilir. Bu birbiriyle ilişkili iki

398. H. Mustafa Açıköz; *"Berkeley ve İmmateryalist Metafiziği"*, Ayyıldız Ofset ve Matbaa, İzmir, 1998, s.135.

399. Berkeley; A.g.e., s.37.

400. Açıköz; A.g.e., s.136.

401. Berkeley; A.g.e., s.37-38.

402. Açıköz, A.g.e., s.136.

farklı hareket alanı ontolojik ve epistemolojik alandır ki, bunlar da yine birbirlerine bağlı olarak farklı yaklaşım, anlayış ve yorumlara neden olur. "Esse est percipi"nin bu iki alandaki ifadesini yine yukarıdaki genel çıkarımı ontoloji ve epistemoloji sahalarında özelleştirerek göstermeye çalışalım.

Örneğin, a) "esse est percipi"nin ontolojik alandaki konumu söz konusu olduğunda, bu metafiziksel yaklaşım şu şekilde ifade edilebilir:

1. Duyumlanabilen objeler (masa, sıra, sandalye, taş, ağaç gibi) kişinin duyuları aracılığıyla algıladığı şeylerdir ve

2. Duyumlanabilen objeler algılanmaksızın (düşünülmeksizin) (subje tarafından muhatap alınmaksızın) var olamazlar.

b) Yine "esse est percipi"nin metafiziksel boyutun epistemolojik alandaki ifadesi ve açılımı, zihnin nesnelerden duyumları vasıtasıyla elde ettiği "imge"lerin "işaret"lerin, "iz"lerin, "fikir"lerin veya "idea"lar olarak adlandırdığı verilere bağlı olarak aşağıdaki kalıpta sunulabilir.

1. Duyumlanabilen obje'ler kişinin duyuları aracılığıyla algıladığı şeylerdir,

2. Subje'nin duyular aracılığıyla algıladığı bu şeyler (nesneler) "idea"lardır; öyleyse, bu durumda,

3. Nesnelerin zihinsel resimleri demek olan "idealar" algılanmaksızın (reflexion) var olamazlar[403].

İşte Berkeley'in "esse est percipi"sinin kendisi tarafından geçerli kılma gayretinde izlediği mantıksal çerçeve budur. Bu çıkarımın "idea" terimi merkezli olarak ortaya çıkan nüans farkı veya sadece terminoloji farklılığı şeklinde yorumlanabilecek olan her iki alandaki yansıması Berkeley'in tuhaf veya kimi Berkeley yorumcularınca tutarsız yönünü sergiler. Bundan dolayıdır ki, kimi yorumcular Berkeley'i "immateryalist" kimi "idealist", kimi "empirist" (reflexion anlamında empirist) ve

403. Açıköz; A.g.e., s.136-137.

kimi de "fenomenolog" olarak takdim etme ve yorumlama eğilimindedirler[404].

Berkeley'e göre, sadece zihinlerimizdeki tasarımların var olduğunu söylemek, var olan her şeyin sadece algılandığı yani düşünüldüğü zaman var olmasını gerektirir. Çünkü Locke'un dediği gibi, tasarımlar sadece bir zihinde var olabilirler. Berkeley, sağduyunun, genellikle insanlar tarafından zannedildiği gibi algılanan nesnelerin bilinçten bağımsız olarak var oldukları görüşünü desteklemediğini ileri sürmüştür. Tersine sağduyu onların sadece bilinçlerine vardığımız zaman (yani tasarımlara sahip olduğumuzda) var olduklarına tanıklık etmekte ve onların başka herhangi bir zamanda var olduklarını göstermemektedir. Berkeley bu görüşünü "varlık algılanmaktır" özdeyişinde özetlemiştir. Buna göre herhangi bir şeyin varlığı onun algılanmasından, yani herhangi bir zihinde bir tasarım olmasından ibarettir[405]. Dolayısıyla asıl gerçek bilinç olaylarıdır[406]. O halde deyim yerindeyse kendi algımızın dışına çıkmayız. O halde algılanmayan şeyi tasarlamak bir çelişkidir. Bu, tasarlamadığımız bir şeyi tasarlamamız demektir. Bundan dolayı gerçekte düşüncenin dışında var olan herhangi bir şeyi düşünemeyiz[407].

Buna göre, duyulur şeyler fikirlerdir. Berkeley bunu şu şekilde belirtir. "Zihin dışında ve algılanmış olmalarından ayrı bir varlık", "mutlak bir gerçeklik"[408] yoktur. "Zihin olmaksızın ne düşüncelerimizin, ne tutkularımızın, ne de imgelerimizin biçimlendirdiği idealarımızın varolamayacağını herkes kabul edecektir. Duyuya verilmiş çeşitli duyumların ya da ideaların, kendilerini algılayan bir zihin olmaksızın varolamayacak-

404. Açıköz; A.g.e., s.137.

405. Randall-Buchler; A.g.e., s.157.

406. Macit Gökberk; *"Felsefenin Evrimi"*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İst., 1979, s.64.

407. Randall – Buchler; A.g.e., s.158.

408. George Berkeley; *"Hylas ile Philonous Arasında Üç Konuşma"*, Çev: K. Sahir Sel, Sosyal Yayınlar, İst., 1996, s.13.

ları da bu kadar açık görünüyor"[409]. Bu yaklaşımıyla Berkeley düşüncelerimizin, tutkularımızın, tasavvurlarımızın tümünün zihinde olduğunu ve varoluşlarının zihin tarafından algılanması ya da bilinmesi sonucu olarak gerçekleştiğini ifade etmek ister.

"Üzerine yazı yazdığım masanın varolduğunu, yani onu gördüğümü, duyumsadığımı söylüyorum; eğer çalışma odamın dışında olsaydım, yine varolduğunu söylerdim. Bu sözlerimle eğer çalışma odamda olsaydım masayı algılayabilirdim ya da şu anda başka bir zihin onu algılamaktadır demek istiyorum,"[410] diyerek Berkeley okura "masa vardır" önermesi için "masa algılanır ya da algılanabilir" den başka herhangi bir anlam bulmaya çalışır. Herhangi bir sıradan insanın söyleyecek olduğu gibi masanın odada hiç kimse yokken varolduğunu söylemek bütünüyle doğrudur. Ama bu, der Berkeley, eğer odaya girecek olsaydı masayı algılayacaktı ya da algılayabilecekti demekten başka ne anlama gelir?[411] Onları hiçbir zihin algılamadığı zamanda şeylerin varolduklarını söylemek bütünüyle anlaşılmazdır[412]. "Bu şeylerin varlığı algılanmaktır, kendilerini algılayan zihinlerin ya da düşünen şeylerin dışında varolmaları olanaksızdır"[413] der, Berkeley. Buna göre varolmak algılanmak, zihinde olmak demektir. Öyleyse cisimlerin bir zihin dışında hiçbir varoluşları yoktur, varlıkları algılanıyor ya da biliniyor olmaktan oluşur[414]. Buna göre Berkeley için, duyulur bir şey ya da cisme ilişkin olarak onun varolduğunu söylemenin onun algılanmakta ya da algılanabilir olduğunu söylemek olduğudur:[415]"Tarafımdan algılanmadıkları, ya da benim ya da yara-

409. Berkeley, *"İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine"* Çev: Halil Turan, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1996, s.36.

410. Berkeley; A.g.e., s.36-37.

411. Copleston; A.g.e., s. 28.

412. Thılly; A.g.e., s.325.

413. Berkeley; A.g.e., s. 37.

414. Thılly, A.g.e., s. 325.

415. Copleston; A.g.e., s. 28.

tılmış herhangi bir başka tinin anlığında varolmadıkları sürece, hiçbir biçimde hiçbir varoluşları yoktur"[416]. "Doğrudan doğruya ve tam anlamıyla algılanan ancak fikirlerdir. Bu yüzden, bütün maddi şeyler kendi başlarına duyulur olmayıp yalnızca fikirleriyle algılanırlar" ve "hiçbir fikrin zihin dışında var olamayacağı apaçık bir şey"[417] der, *"Üç Diyalog"*unda Berkeley. Maddenin zihin dışında varolduğunu söylemek terimlerde bir çelişkidir[418]. "Doğrusu insanların, evlerin, dağların, ırmakların, kısacası tüm duyulur nesnelerin zihin tarafından algılanmaktan ayrı doğal ya da gerçek bir varoluşlarının olduğu gibi bir sanıya kapılmaları çok şaşırtıcı. Ancak bu ilkeyi herkes büyük bir güvenle onaylasa da, benimsese de sanıyorum sorgulamayı göze alabilen biri onun açık bir çelişmeye yol açtığını görecektir. Bu sözü edilen nesneler duyuyla algıladığımız şeylerden başka ne olabilirler. Kendi idealarımızdan ve duyumlarımızdan başka neyi algılarız ki?"[419] Bu söylemin, aksinin olduğunu söylemek Berkeley'e göre bir tutarsızlıktır. İyice irdelendiğinde, Berkeley'in buradaki yaklaşımı tamamen dilbilimsel bir problem olarak karşımıza çıkar. Berkeley burada "dil" ve "anlam" çözümlemesi yapar bir bakıma.

"Denmesin ki varoluşu bir yana atıyorum. Yalnızca kavrayabildiğim ölçüde sözcüğün anlamını bildiriyorum." Burada Berkeley'in ilgilendiği şey bildirimin anlamıdır. Dahası, Berkeley duyulur şeylere ilişkin varoluşsal bildirimleri çözümlemesinin kafası metafiziksel soyutlamalar tarafından saptırılmamış yalın insanın dünya görüşüyle uyum içinde olduğunu düşünür[420].

Kısaca, Berkeley'in, algılanamayan hiçbir maddi şeyin var

---

416. Thılly; A.g.e., s.325.

417. George Berkeley, *"Hylas ile Philonous Arasında Üç Konuşma"*, Çev: K. Sahir Sel, Sosyal Yayınlar, Ist., 1996, s.13.

418. Thılly; A.g.e., s.325.

419. George Berkeley; *"İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine"* Çev: Halil Turan, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1996, s.37.

420. Copleston; A.g.e., s.28.

olmadığını öne sürerken dayandığı şeyler şunlardı: Ona göre önce, bir şey, yalnıza duyulabilir (düşünülebilir) niteliklerinin toplamından oluşur; ikinci olarak da, bir duyulabilir niteliğin algılanmadan var olduğunu savlamak da iç-çelişkidir. Bu öncüllerden de, bir nesnenin algılanmazken var olduğu, iç-çelişkiye düşmeden söylenemez sonucu çıkar[421]. Buna göre Berkeley "esse est percipi" derken yalnızca duyulur şeyler ya da nesneler üzerine konuşur. İkinci olarak, tam formül "esse est aut percipi aut percipere" dir; "varoluş ya algılanmak ya da algılamaktır". Varoluşları algılanmaktan oluşan duyusal "düşünmeyen" şeylerin yanında, zihinler ya da algılayan özneler de vardır ki etkindirler ve varoluşları algılanmaktan çok algılamaktır[422]. "Duyulara verilen ideaların gerçek şeyler olduklarını, gerçekten var olduklarını, yadsımıyoruz, ancak bir duyumun ya da ideanın varlığı yalnızca algılanmak olduğu için ve bir idea ancak bir ideaya benzeyebileceği için, ideaların kendilerini algılayan zihinler olmaksızın kalıcı olabileceklerini ya da zihin olmaksızın varolan ilk örneklerin benzerleri olduklarını yadsıyoruz..." ve "böylece gördüğüm şeyler gözlerimi kapattığımda hala varolabilirler, ancak bu durumda başka bir zihinde varolmalıdırlar"[423].

Berkeley bu noktada konuyu tekrar "soyut düşünceler" kuramına getirir ve bu şeylerin algı ile ilişkili olmaksızın kendi başlarına varolabilecekleri düşüncesinin "soyut idealar" öğretisine dayandığını vurgular.

"Enine boyuna incelersek, belki de bu inancın temelde soyut idealar öğretisine dayandığı ortaya çıkacak. Algılanmadan varolduklarını kavramak için duyulur nesnelerin varoluşlarını algılanmalarından ayırt etmekten daha ustaca bir soyutlama

421. A. Jules Ayer, *"Dil, Doğruluk ve Mantık"* Çev: Vehbi Hacıkadiroğlu, Metis Yayınları, İst., 1998, s.115.

422. Copleston; A.g.e., s.29.

423. Berkeley; A.g.e., s. 89-90.

olabilir mi?"[424] sorusunu sorarak bu probleme de dilbilimsel bir göndermede bulunur. "Bu şeylerin tek bir parçasına bile bir tinden bağımsız bir varoluş yüklemek büsbütün anlaşılmaz bir şeydir ve bu soyutlama saçmalıklarını işe karıştırmak demektir,"[425] yaklaşımını savunur, Berkeley. İşte bu noktada Tin'den ya da algılayan şeylerden başka bir töz olmadığı vurgusunu yapar. Bu yaklaşım Berkeley'in Locke'un "maddi töz" kuramını dışlamak için kullandığı başlıca yollardan biri belki de birincisidir[426]. Locke'un maddi töz öğretisine Berkeley'in getirdiği eleştirileri ayrı bir başlık altında, ilerleyen konularda ele alacağız.

İmdi Berkeley için algılamanın dışında bir cisimler dünyası yok ama, algının olması için algılayan bir varlığın da olması gerekir. Nesneler yalnız tasarımlar ise, bu tasarımların kendisinde bulunduğu bir varlığın da olması gerekir. Tasarımlara sahip olan varlık da ancak bir ruh olabilir"[427]. Berkeley'in fenomenolojisine göre, ben algılamasam da, "masayı algılayan başka bir ruh vardır". Biz onları algılamasak da, Tanrı her zaman oradadır ve onun garantisi altında nesneler var olurlar[428]. Bu yaklaşımıyla Berkeley dış dünyanın objektifliğinin garantisini Tanrı'da bulmaktadır[429]. "Biz algılamıyorsak da onları algılayan başka bir tin olabilir"[430] diyerek bu tin'in "Tanrı" olduğunun vurgusunu yapar. Bu yaklaşımıyla Berkeley spritualist bir yaklaşım sergiler.

Ancak, Berkeley'in spritualizmi, tözlüğünü reddettiği cisimler dünyasını yalnız bir görüntü ve kuruntuda saymaya kalkışmaz. Tasarımlarımızın bir dış nedeni de olacaktır, çünkü bu ta-

424. Berkeley; A.g.e., s.37.
425. Berkeley; A.g.e., s.39.
426. Copleston; A.g.e., s.30.
427. Macit Gökberk, *"Felsefe Tarihi"*, Remzi Kitabevi, İst., 1999, s.305.
428. Çüçen; A.g.e., s.198.
429. Gökberk; A.g.e., s.305.
430. Berkeley, A.g.e., s.63.

sarımları biz kendimiz yaratamayız. Bu neden maddi olamayacağına göre, manevidir, ruhidir; sonul ruhlardaki tasarımları düzenli bir şekilde meydana getiren "sonsuz ruh"tur, Tanrı'dır. Bazı tasarımlarımızın canlılığı, düzenliliği ve direnilmezliği bunların nedeninin bizim dışımızda olduğunu gösterir..." ve buna göre "idelerin kimisinde bulduğumuz gerçekçilik, Tanrı'nın tasarımlamasından ileri gelir ve bu çeşit tasarımlar doğrudurlar[431]. Buna göre, nesnelerin hiçbir insanın onları algılamadığı zamanda varlıklarını sürdürdükleri biçimindeki sağduyu görüşünün hiç de iç-çelişkili olmadığını kabul ettiği, gerçekte bunun doğruluğuna kendisi de inandığı için, Berkeley, hiçbir insanın algılamadığı bir nesnenin de, Tanrı'nın onu algılaması yüzünden, var olabileceğini kabul ediyordu. Öyle görünüyor ki Berkeley nesnelerin, hiçbir insanın onları algılamadığı zaman da büyük olasılıkla var oldukları olgusuyla kendi öğretisini bağdaştırmak üzere Tanrı'nın algılarına dayanmak zorunda kalışı olgusunun, kişisel bir Tanrı'nın var oluşunun bir kanıtını oluşturduğu görüşündeydi[432].

Şu halde, Descartes ve Locke'tan –(reflexionu iç duyum, düşünmeyi almıştır)- insan zihninin maddeyi veya daha doğrusu fiziki nesneleri, ideleri dolayımıyla bilebileceği kabulünü miras alan Berkeley, kabulün madde kısmından dini duyarlılıklarının, teolojik yönelimlerinin ve hatta mizacının bir parçası olarak rahatsız olmuştur. Locke'un insan zihninin dolayımsız olarak sadece kendi idelerini bilebileceği tezinin mantıksal sonucunu çıkartırken, cisimlerin veya fiziki nesnelerin kendilerinin asla bilinemeyeceğini gören Berkeley, bu durum karşısında maddeyi atmaktan veya zihne tabi hale getirmekten, cismin varoluşunu yok saymaktan veya askıya almaktan memnuniyet duymuştur[433]. Berkeley için maddeye inanç sağduyuya ve Hı-

433. Ahmet Cevizci; *"Onyedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi"*, Asa Kitabevi, Bursa, 2001, s.253-254.

431. Gökberk; A.g.e., s.305.

432. Ayer; A.g.e., s. 115-116.

ristiyanlığa aykırıdır. Sağduyuya uygun olan kendi görüşüdür ve ona göre halk da böyle düşünür, Hıristiyanlığın esası da zaten böyledir[434]. Halkın gerçek şeyler dediği tabiatı Yaratan'ın bizde meydana getirdiği fikirlerdir; eşyanın fikirleri yahut hayalleri dediği, bizim bizzat meydana getirdiğimiz ve ötekilerinden daha az düzgün, daha az şiddetli ve daha az değişmez olan fikirlerdir[435].

Yukarıda izah etmeye çalıştığımız anlayışa dayanarak Berkeley, Descartes ile Locke'un ileri sürmüş oldukları objelerin genel ve soyut niteliklerini de reddeder. Şimdi bu konuyu ayrı bir başlık altında değerlendirmeye çalışacağız.

2.5. Birincil ve İkincil Nitelikler

Locke, birinci bölümde değindiğimiz gibi, bir nesnenin renk, tat veya ses gibi duyusal niteliklerinin algıdan bağımsız olarak var olmadıklarını kabul etmişti[436]. Bunun böyle olması Locke tarafından kabul edilen cisim düşüncesinden zorunlu olarak çıkar. Bir cisim devinim gücü taşıyan, belli bir rengi, ağırlığı, tadı, kokusu ve sesi olan katı, uzamlı, şekli olan bir tözdür. Bununla birlikte, niteliklerinden kimileri ona özgün değildir; renk, tat, koku cismin algılayan bir öznede üretilen etkileridirler, cismin kendisinin nitelikleri değildirler, yalnızca bendedirler, bunlara ikincil nitelikler deriz. Uzamın, şeklin, katılığın devinimin, dinginliğin, tözün, yani cismin, kendisine özgün nitelikler olduğu söylenir, bunlar birincil niteliklerdir[437].

Ama der Berkeley; "Birincil ve İkincil nitelikleri birbirinden ayıranlar var. Onlara göre uzam, şekil, devinim, devinimsizlik, katılık ya da geçirmezlik ve sayı birincil; renk, ses, tat ve benzerleri gibi tüm diğer duyulur nitelikler de ikincil niteliklerdir.

434. Baykan; A.g.e., s.128.
435. Weber; A.g.e., s.276.
436. Randall-Buchler; A.g.e., s.158.
437. Thılly; A.g.e., s.325-326.

Böyle düşünenler ikincil niteliklerden edindiğimiz ideaların zihin olmaksızın ya da algılanmaksızın varolan bir şeyin benzerleri olmadığını kabul ediyorlar; öte yandan birincil niteliklere ilişkin idealarımızın ise madde adını verdikleri, yani zihin olmaksızın varolan ve düşünmeyen bir tözde bulunan şeylerin resimleri ya da imgeleri olduğunu söylüyorlar. O halde, *"madde"*, içinde uzam, şekil ve devinimin edimsel olarak kalıcı olduğu, eylemsiz, duyumsuz bir töz anlamına geliyor. Ancak buraya kadar tanıtladıklarımıza göre uzam, şekil ve devinim yalnızca zihinde varolan idealar oldukları, bir ideanın bir başka ideadan başka bir şeye benzeyemeyeceği ve sonuç olarak ne bunların ne de bunların ilk örneklerinin algılamayan bir tözde varolmayacakları apaçıktır..." ve "şeklin, devinimin ve diğer birincil ya da özgün niteliklerin düşünmeyen tözlerde zihin olmaksızın varolduğunu ileri sürenler aynı zamanda renk, ses, sıcak ve soğuk gibi ikincil niteliklerin zihin olmaksızın varolamayacaklarını da kabul ediyorlar."[438] Ama Berkeley'e göre bu ayırım işe yaramayacaktır. Birincil nitelikleri ikincil niteliklerden ayrı olarak kavramak olanaksızdır.[439] Berkeley işte bu ayırımı eleştiri konusu yapıp, ikincil niteliklerin, ayırımı ortaya koyanlarca da söylendiği üzere, göreli ve dolayısıyla da, öznel olduklarını öne sürer.[440] Buna göre "obje-subje ilişkisi"nden hareketle bu "izafiliği" biraz açarak Berkeley'in argümanının takdimini şöyle yapabiliriz. Şöyle ki, A B'ye bağlı olarak var olur ve bu var olmada A'nın doğası veya var olması en azından kısmen B'nin doğası veya varolmasıyla belirlenmiş durumda olduğu, A'nın B'ye göreli olduğu onun göreli olarak varolduğu söylenir[441]. Buna göre Locke'un düşündüğü gibi ikincil niteliklerin göreliliği öznellikleri için geçerli bir uslamlama sağlıyorsa, aynı tür uslamlama birincil nitelikler açısından da kul-

438. Berkeley; A.g.e., s.40-41.

439. Copleston; A.g.e., s.31.

440. Cevizci; A.g.e., s.244.

441. Açıköz; A.g.e., s.207.

lanılabilir[442]. Bu özellikler veya nitelemeler ne türden olursa olsun (ister birincil türden ister ikincil) "subjektifliğine" ilişkin sonuç değişmez. Berkeley bu noktada "ikincil nitelikler"in "zihne bağlı olarak veya dayandırılarak varolduklarını ileri sürerek" onların varlığını "subjektif alan"a taşır. Sonuçta da, "algı konusu olan bu nitelikler"i "algılayana" bağlı "subjektif nitelikler" olarak değerlendirir[443]. Sözgelimi, bir cismin ellerimizden birine sıcak diğerine soğuk görünmesi olgusundan, ısının bir nesnenin zihinden bağımsız, öznel bir niteliği değil de, öznel, zihne bağımlı bir nitelik, nesnenin değil de, algılayan öznenin bir niteliği olduğu sonucu çıkar[444].

Özne-nesne ilişkisinde algısal durum tespitini içeren başka bir örnek verecek olursak; algılayanın psikolojik, fizyolojik durum ve pozisyonuna göre bir nesnenin görünüşü, darlığı, genişliği, uzunluğu, kısalığı ve hareketliliği, hareketsizliği belirlenip karakterize edilir.[445]

Yine büyük ve küçük; çabuk ve yavaş zihin olmaksızın hiçbir yerde olamazlar; bunlar bütünüyle görelidirler ve duyu organlarının yapısı ya da konumu farklılaştıkça değişirler.[446] Buna göre ikincil niteliklerin öznelliğini onların göreli doğalarından çıkarsamak ne kadar doğru ve akla uygunsa, birincil niteliklerin öznelliğini de bu niteliklerin göreliliklerinden çıkarsamanın o kadar doğru ve akla uygun olması gerekir.[447] Kısaca birincil nitelikler algı üzerine ikincil niteliklerden daha az bağımlı değildir.[448] "Rengin ve tadın yalnızca zihinde varolduklarını tanıtlamak için düşünülmüş kanıtları inceleyen birisi, bu kanıtların uzam, şekil ve devinim için de aynı şeyi tanıtlamak

442. Copleston; A.g.e., s.31.
443. Açıköz; A.g.e., s.207.
444. Cevizci; A.g.e., s.244.
445. Açıköz; A.g.e., s.208.
446. Berkeley; A.g.e., s.42.
447. Cevizci; A.g.e., s.245.
448. Copleston; A.g.e., s.31.

için eşdeğer etkide kullanılabileceklerini görecektir."[449] der Berkeley.

Berkeley'in bu yaklaşımını dikkate aldığımızda, karşımıza şu sonuç çıkar: "bir nesne veya maddenin birincil nitelikleri, onları algılayandan bağımsız olarak var olamayacaklarıdır." Fakat diğer taraftan, fiziksel objenin birincil nitelikleri bu objelerin aslı ilintileridir. Bu da şu demektir: "eğer fiziksel nesneler varsa veya varlıktaysalar", Berkeley'e göre, esasta "bu varolmaları algılanmış olmalarına veya bir zihin tarafından algılanmalarına bağlı olacaktır[450]. Bu bağlamda, Priest'in şu tesbiti haklı görülebilir:

"Berkeley, birincil ve ikincil nitelikler ayrımında, Locke'tan hareket etmesine ve onun çıkarsamasını esas almasına rağmen, ayrı bir tarzda ele alıp, amaç bakımından kendi nokta-ı nazarında daha ileri bir noktaya götürür." Yine bu noktayı bir örnek ile açacak olursak, Berkeley "ısı ve soğuğu sadece zihnin bir ürünü olarak" kabul ederken, Locke bunu kabul etmez. Locke'a göre, kişinin ikincil niteliklere ilişkin ideaları veya deneyleri tamamen zihinseldir. Fakat bu ideaları üretmede objeye ilişkin zihinsel durum veya operasyon söz konusu olduğunda; ikincil nitelikler, birincil niteliklere bağlı olarak ortaya çıkan ilintilerdir ki, objelerde içsel veya asli olarak bulunurlar[451]. Buna göre ikincil nitelikler şeylerde bizde belli düşünceler üreten güçlerdir; ve bu güçler nesnelerdir; eş deyişle, varoluşları için zihinlerimize bağımlı değildirler. Bununla birlikte, eğer ikincil niteliklerle örneğin renkler gibi algılanan nitelikleri demek istiyorsak, diyebiliriz ki Locke için bunlar zihindeki düşünceler olmakla özneldirler[452]. Bu konuya bağlı olarak, Berkeley ile Locke arasında söz konusu edilebilecek ana ayrım; Locke söz konusu olduğunda, nitelikler objedeyken,

449. Berkeley; A.g.e., s.44.

450. Açıköz; A.g.e., s.208.

451. Açıköz; A.g.e., s.208-209.

452. Copleston; A.g.e., s.31.

idealar zihindedir. Berkeley'de ise, fiziksel objenin bütün nitelikleri deneyler sonucu elde edilen veya deneyleri içeren ideaların üstünde hiçbir öneme ve isleve sahip değildir[453].

Birincil ve ikincil nitelikler ayrımına Locke'un yaklaşımını kritize ederek, Locke'tan ayrı bir yaklaşım tarzı geliştiren Berkeley, bundan sonra Locke'un bu nitelikleri bir arada tuttuğunu öne sürdüğü ve "ne olduğunu bilmediğim bir şey" dediği "maddi töz" kavramını sorgulamaya geçer.

2.6. Berkeley'de Maddi Töz'ün Anlamsızlığı (Eleştirisi)

Berkeley, şu soruyu sormaktadır: Acaba Locke, niteliklerinin toplamından ayrı bir şey olarak bir nesnenin *"tözünden"* (Berkeley'in kendi terminolojisini kullanmamız gerekirse "maddesinden") neyi kastetmiş olabilir?[454] Bilindiği gibi Locke'ta "maddi töz" nitelikleri taşıyan bir dayanaktı ve Locke'un kendi deyimiyle "ne olduğunu bilmediği bir şey"di. İşte Berkeley bu yaklaşıma itiraz eder.

Berkeley'e göre zihnimizde böyle bir töze ilişkin hiçbir soyut düşüncemiz yoktur[455]. "Bu maddi dayanak niteliklerin zihin olmaksızın varoldukları varsayımına dayanmıyor mu? İşte bu da düpedüz bir tutarsızlık, büsbütün kavranılamaz bir şey değil mi?"[456] diye sorar. Berkeley, bunun salt bir soyutlama olduğunu söyler; ve maddi töz sözcüğünün de hiçbir anlamı olmadığını söyler[457]. O'na göre Locke'un kabulü, tipik bir kurgusal spekülasyon ve anlaşılmaz bir kelime oyunudur[458]. Mad-

453. Açıköz; A.g.e., s.209.

454. Randall-Buchler; A.g.e., s.158.

455. Thılly, A.g.e., s.326.

456. Berkeley; A.g.e., s.45.

457. Thılly; A.g.e., s.326.

458. Gerald Hanratty; *"Aydınlanma Filozofları / Locke-Hume-Berkeley"*, Çev: Tuncay İmamoğlu, Celal Büyük, Anka Yayınları, İst., 2002, s.90.

di töz tasarımını belirleyen hiçbir nitelik yoktur[459]. "Öyle ki, "maddi töz" sözcüklerinin anlamını oluşturan iki parçayı göz önüne getirdiğimde, bunlara yüklenen belirgin bir anlam olmadığı sonucuna varıyorum"[460] der. O halde "maddi töz" kavramının gereksiz olduğu, boş bir sözcük olduğu sonucuna varırız Berkeley'de.

Berkeley "maddi töz" kavramını "Üç Diyalog" da da ele alır ve bu kelimenin anlamsızlığını Hylas'ın diliyle ortaya koyar:

PHL.- Senin kelimelerine zorla anlam verdiğim yok: onları istediğin gibi açıklamakta serbestsin. Yalnız, çok rica ederim, bir şeyler anlat bana onlarla. Bana diyorsun ki, madde ilineklere destek olur, ya da onların altında yer alır. Nasıl yani / bacaklarının bedenine destek olması gibi mi?

HYL.- Hayır, bu lâfzi anlamdadır.

PHL.- Gözünü seveyim, ister lâfzi, ister gayrı lâfzi anlam da olsun, ne anlıyorsun bundan söyle bana.

HYL.- Doğrusu ne diyeceğimi ben de bilmiyorum. Evvelce, ilineklere destek olan madde'nin ne anlama geldiğini yeterince bildiğimi sanıyordum. Oysa, şimdi onun üzerinde ne kadar çok düşünürsem, onu o kadar az kavrayabiliyorum; kısacası, onun hakkında hiçbir şey bilmediğimi anlıyorum[461]. Buna göre tartışmanın sonucu maddi şeylerin zihinden bağımsız olarak varolduklarını anlamsız kılmaktadır.

"Düşünmeyen şeylerin saltık varoluşu" sözünde ya hiçbir anlam yoktur ya da burada bir çelişme vardır. İşte yineleyip belletmeye çalıştığım ve okurun özenle düşünmesine salık verdiğim şey bu,[462] der Berkeley. "Duyuyla ya da düşünerek kavrayabileceğimiz hiçbir şeyin varoluşuna karşı bir tartışma yap-

459. Randall-Buchler; A.g.e., s.138.

460. Berkeley; A.g.e., s.45.

461. George Berkeley; *"Hylas ile Philonous Arasında Üç Konuşma"* Çev: K. Sahir Sel, Sosyal Yayınlar, İst., 1996, s.47.

462. George Berkeley; *"İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine"*, Çev. Halil Turan, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998, s.49.

mıyorum. Gözlerimle gördüğüm, ellerimle dokunduğum şeylerin varolduklarından, gerçekten varolduklarından en küçük bir kuşkum bile yok. Varolduğunu yadsıdığımız tek şey filozofların madde ya da cisimsel töz dedikleri şeydir"[463] der, Berkeley. Güneşiyle, yıldızlarıyla, denizleriyle, dağlarıyla duyulur evreni bir rüya veya bir hallüsinasyon yaptığı itirazına karşı, Berkeley, bu şeylerin varlığından en küçük bir şüphesi olmadığı cevabını veriyor. Eğer bu kelimelerle duyulur niteliklerin (yer kaplama, katılık, ağırlık vb.) bir kompleksi, kastediliyorsa, maddi töz deyimini kabul etmeye bile hazırdır. Fakat mutlak olarak reddettiği şey maddeyi, onları algılayan ruhun dışında var olan arazların yahut niteliklerin bir substratum'u veya desteği, ne algılayabilir, ne de algılanabilir olan, düşünen cevherin yanında ve aynı suretle var olan, bilinçsiz ve akılsız, ne olduğu bilinmeyen bir şey sayan skolastik fikirdir[464]. Buna göre *"madde"* sözcüğünün niteliklerin ya da ilineklerin içinde varoldukları düşünmeyen bir dayanağı gösterdiği düşünülüyorsa böyle bir şeyin varolması büsbütün olanaksızdır"[465] diyerek septisizme ve Locke'un niteliklerinin bilinmez bir dayanağı varsayımına karşı polemiğinde Berkeley, bilinen immateryalist tezini kullanmıştır[466].

Buna göre, maddi bir töz olamaz, çünkü böyle bir şey yoktur, bu yüzden cisimsel olmayan, etkin bir töz ya da Tin olmalıdır[467]. Berkeley bu Tin'i *"İlkeler"*de şöyle tanımlar: "Tin; yalın, bölünmemiş, etkin bir varlıktır. İdeaları algıladığında *"zihin"* onları ortaya çıkarttığında ya da başka yollarla onlar üzerinde işlem yaptığında *"istenç"* adını alır. Bu nedenle ruhtan ya da tinden oluşmuş bir idea olamaz; bütün idealar edilgin ve eylemsiz oldukları için, bize imge ya da benzeme yoluyla eylem-

463. Berkeley; A.g.e., s.55.
464. Weber; A.g.e., s.276.
465. Berkeley; A.g.e., s.79.
466. Hanratty; A.g.e., s.90.
467. Thılly; A.g.e., s.326.

de bulunan bir şeyin tasarımını veremezler. Buna göre, Tinin ya da eyleyen şeyin doğası kendisi olarak değil, ortaya çıkardığı etkilerle algılanmaktadır."[468] Yine de, ruha ya da tine ve isteme, sevme, nefret etme gibi zihin işlemlerine ilişkin belli bir kavramımız vardır, Berkeley'e göre.

"Kimi düşünceleri yapmak ve bozmak isteğime bağlıdır, bu bakımdan zihnin etkindir, kendi düşüncelerim üzerinde gücüm vardır,"[469] der, Berkeley. "Ancak düşüncelerim üzerindeki gücüm ne olursa olsun, idealarını gerçekten de duyuyla algılandıklarını, istencime bağlı olmadıklarını görüyorum. Parlak gün ışığında gözlerimi açtığımda, görüp görmemeyi ya da görüşüme girecek tikel nesneleri seçmek elimde değildir; bu işitme ve bütün duyular için de böyledir, duyulara verilen bu idealar benim istencimin yarattı şeyler değildir. O halde bunları ortaya çıkaran başka bir istenç ya da tin vardır."[470] der, Berkeley. Buna göre; "Duyu düşünceleri imgeleminkilerden daha güçlü, diri ve seçiktirler; benzer olarak, bir kalıcılıkları, düzenleri ve tutarlılıkları vardır ve insan istencinin etkileri olanların çoğu kez oldukları gibi gelişigüzel uyarılmazlar, ama kabul edilebilir bağıntısı yaratıcısının bilgelik ve iyilikseverliğini yeterince kanıtlayan düzenli bir sıra ya da dizi içinde uyarılırlar. Şimdi, bağımlı olduğumuz zihnin onlara bağlı kalarak bizde duyu düşünceleri uyandırdığı değişmez kurallara ya da yerleşik yöntemlere doğa yasaları denir; ve bunları bize şeylerin olağan gidişi içinde filanca düşüncelerin başka filanca düşüncelere eşlik ettiğini öğreten deneyim yoluyla öğreniriz. Bir başka deyişle, Tanrı biz de belli bir düzen içinde belli düşünceler uyandırır; yiyecek düşüncesi ile beslenme düşüncesini, uyku düşüncesi ile dinçleşme düşüncesini, görsel ateş duyumu ile sıcaklık duyumunu bağıntılandırmıştır. Buna göre biz de düşüncelerimiz arasındaki bu bağıntıyı ayrımsar ve düşüncelerin

468. Berkeley; A.g.e., s.51.

469. Thılly; A.g.e., s.326.

470. Berkeley; A.g.e., s.52.

birbirlerine neden olduklarına, ateşin sıcaklık ürettiğine, uykunun dinçleştirdiğine, cisimlerin çarpışmasının sese neden olduğuna yanlış olarak inanmaya başlarız. Duyularımız Tanrı tarafından basılmış düşünceler, olgusal şeyler olarak adlandırılırlar ve imgelem yetisinde uyarılmış olanlar daha düzensiz, daha az diri ve daha değişken oldukları için temsil ettikleri şeylerin düşünceleri ya da imgeleri olarak daha uygun bir terimle adlandırılırlar. Ama duyumlarımız, gene de düşüncelerdirler; zihinde varolurlar; yalnızca imgelerimizden daha diri, güçlü, düzenli ve tutarlı düşüncelerdir; aynı zamanda, onları algılayan düşünen töze de daha az bağımlıdırlar, çünkü bir başka daha güçlü Tinin istenci tarafından uyarılırlar."[471] diyerek Locke'un maddi töz'ünü yadsır ve tinsel tözü olduğu gibi korur. Maddi tözün deneysel yönden hiçbir belirgin ya da olumlu bir yönü bulunmadığını ve bütünüyle olumsuz yönlerle betimlenen bir kavram olduğunu vurgular ve ona göre böyle bir kavramın gerçekliği dile getirdiğini söylemek deneycilik açısından geçersiz ve tutarsızdır. Onun için maddi töz yadsınmalıdır. Ancak aynı gerekçelerle tinsel tözü Berkeley'in niçin yadsımadığı, sorusu da burada gündeme gelir. Burada Berkeley Locke'unkine benzer bir şey yapmakta, bu kez kuramsal tutarlılık adına deneyciliğinin tutarlılığından ödün vermektedir[472]. Çünkü Berkeley'e göre etkin varlık tindir. Tin ise ide olmadığı için algılanmaz. Tinlerin varlığını etkileriyle anlarız. Tin, ideleri algılayan, düşünen, eyleme neden olan varlıktır. "Ben"den başka tinlerin varlığı da bu etkiler gözlemlenerek kavranır. Tanrı yetkin tindir. Onun kanıtı ise, deneyde kavradığımız ve büyük bir denge, tutarlılık ve güzellik içinde işleyen evrendir. Evren idelerden başka bir şey olmadığına göre, bu idelerin nedeni Tanrı'dır. Berkeley'e göre ise algıladığımız bizim öznel idelerimizdir, ancak bunlara neden olan Tanrı'dır. Algı ve deney, Tan-

471. Berkeley; A.g.e., s.52-53-54.

472. Denkel, A.g.e., s.234.

rı'nın neden olduğu ideleri duyumlamaktır. Eğer nesneler bizim öznel algılarımızdan başka bir şey değilseler, benim şu an algılamadığım nesneler yok olup, ben onları yeniden algıladığımda yeniden var mı oluyorlar? Nesnelerin algıları neden hep düzenli öbekler halinde gelir? Bütün her şey benim öznel idelerimden oluşuyorsa, bu ideleri kendi kendime mi yaratıyorum? Var olan tek şey ben ve idelerim midir? Berkeley bu sorulara felsefesini sağduyudan uzaklaştıracak yanıtlar vermeyi, Tanrı kavramını kullanarak önlemiştir[473]. O'na göre "biz algılamıyorsak da onları algılayan başka bir tin olabilir"[474] diyerek, Tanrıyı algı kuramında merkeze alan bir yaklaşım sergiler.

Görüldüğü gibi, Berkeley, deneyciliği her ne kadar tutarlı olarak yürütmüşse de adımını ontolojiye attığı anda deneycilikten uzaklaşmakta ve dış dünya varsayımı yerine, ondan daha keyfi olan Tanrı varsayımını koymaktadır. Yine görüldüğü gibi, Tanrı'yı, ilke olarak tıpkı dış dünya gibi algımızdan bağımsız bir varlığa sahip ve onun nedeni olarak yorumlamaktadır. Öyle ki, sonuçta bu iki ilke arasında bırakılan tek fark, biri algıya benziyor iken öbürünün böyle bir benzerliği olmamasıdır[475].

Şimdi genel olarak Berkeley'in "niteliklerin analizi"nden hareketle immateryalist felsefesinin geçerliliğini ispat için ileri sürdüğü argüman birkaç madde altında ele alınabilir.

1) Berkeley'in birinci argümanında da "dil" ve "anlam" nokta-ı nazarından ele alıp gördüğümüz gibi, niteliklerin temel dayanak noktası olan "maddi töz"ün kendisi temel ve dayanaktan yoksundur. "Madde veya maddi töz" bir "spekülasyon" ürünüdür.

2) Kendisi böyle bir temel ve dayanaktan yoksun "spekülatif soyutlama veya genelleme" ürünü olan bir "nosyon" mantıksal olarak "nitelikler" e dayanak noktası olamayacağı gibi,

473. Denkel; A.g.e., s.236-237.

474. Berkeley; A.g.e., s.63.

475. Denkel; A.g.e., s.252-253.

hem "maddi tözü" kullanma da ve hatta kendilerini varlık alanına taşımada bile kullanılamazlar.

3) "Nitelikler"e ilişkin veya karşılık gelen "idealar" "renk ideası" örneğinde olursa hiçbir şey ifade etmez. Fakat bu ideayı genelden özele şu mavi gökyüzüne veya yeşil ağaca indirgersek, ancak bir "anlam" ifade eder.

4) Gerek özelde gerekse genelde varlığa yönelik bilgilerimiz "duyumlar ve algılarımız vasıtasıyla" elde edildiğine göre, "duyum veya algı konusu" olmayan bir şey her ne türden olursa olsun var olamaz.

5) Doğal olarak bu genellemeye "maddi töz" ve onun "ilintiler"i olan "nitelikler" de dahildir.

6) Bu nedenle, "madde ve niteliklerinin varlığı", "algılama" durumlarına endekslidir.

7) Öyleyse, sonuç olarak, "varolmak veya varlıkta olmak algılanmaktır"[476].

Berkeley'in "varlık algılandığı sürece vardır" veya "algılanmayan varlık varlıkta değildir" metafiziksel yaklaşımının analizinden hareketle "algılanan varlık" ve "algılayan varlık" olarak en az iki varlık türünden bahsedilebilir. Şöyle ki, dış dünyadaki nesneler algılanan varlık kümesine karşılık gelip pasif durumdayken, insanlar algılayan varlık türüne karşılık gelip düşünen zihin veya ruhlar olarak aktiftirler. Dolayısıyla, insanın evrene ilişkin bilgisi ve onun içindekilere yüklediği anlam veya çizdiği evren tablosu, işte bu "algılanan ve algılayan ikilisi"nin birlikteliğinden kaynaklanır. Bunların birlikte olmadığı durumlarda, Berkeley aracı unsur olarak Tanrının algılayıcı sıfatını ön plana çıkarır. Çünkü, ona göre, Tanrı sonlu algılayıcıların ve bütün varlıkların sonsuz algılayıcısıdır. Kısacası evren ve içindeki varlıkların varlıkta kalmasının teminatı Tanrı'dır[477].

476. Açıköz; A.g.e., s.205-206.

477. Açıköz; A.g.e., s.330-331.

Tezimizin ikinci bölümünü teşkil eden Berkeley'de dil, düşünce ve varlık ilişkisini de sonuç olarak şu şekilde toparlayabiliriz.

Berkeley'de selefi olan Locke gibi dil ve düşünce problemini kendi epistemolojik kuramının merkezine oturtmuş ve buna paralel olarak dil, düşünce ve varlığı bir anlamda özdeş kılmıştır.

Berkeley'de Locke gibi sözcüklerin, kendilerini kullananların zihinlerindeki ifadelerin yerini tutması gerektiğini vurgular. Bu anlamda dil zihnimde nesnel-tikel bir kavram çağrıştırmalıdır anlayışı hakimdir.

Ancak problem genel terimlerin nasıl oluştuğu sorusuna gelince Berkeley, Locke'tan farklı bir yaklaşımı tarzı sergileyip Berkeley'i ayrı düşünmeye sevkeder. Locke'un "soyutlama" teorisini eleştirerek yola çıkan Berkeley, Locke'un iddia ettiği anlamda genel kavramların zihinde bile olmadıklarını vurgular. Onun için kökü duyumlar olduğu için tasarımlar her zaman somutturlar. Locke için tümel kavramların objektif bir realiteleri yoktu, bunlar ancak zihnimizin yaratılarıdırlar. Berkeley ise, tümel kavramların, tasarıların zihinde bile bulunduğunu kabul etmez. Berkeley için tümel diye nitelendirdiğimiz kavramlar zihnimizde tikel nesneler tekabül etmektedirler. Yoksa genel sözcüklerin yalnızca genel düşünceleri gösterdiği yolundaki yaklaşımı yadsır.

Berkeley felsefi nazariyesini şekillendirirken yoğun olarak Locke'un konu çizgisini takip etmekte ve buna bağlı olarak kendi kritiğini oluşturmakta. Bundan dolayı Berkeley'in nazariyesini incelerken yoğun olarak Locke'a sık sık dönmekte ve bu bağlamda Berkeley'i anlamaya çalışmaktayız.

Genel anlamda söyleyecek olursak her iki filozof bilginin bize erişme yolu üzerinde anlaşırlarken, bu bilginin kaynağını çok farklı bir biçimde yorumlamışlardır. Algıyı bilgiyi edinmenin tek yolu olarak görmelerinin yanında, Locke realist bir ontoloji önerirken, Berkeley bu gerçekçiliği yadsımış ve reflexif

bir algılayışın oluştuğunu temsil etmiştir. Buna göre Berkeley algılamanın (düşünmenin) dışında bir cisimler dünyasının olmadığını vurgular ve algılamanın (düşünmenin) olabilmesi için de algılayan bir varlığın olması gerektiğini söyler ve bunu da Tanrı olarak gösterir. Berkeley bu yaklaşımıyla dış dünyanın objektifliğinin garantisini Tanrı olarak gösterir. Dolayısıyla bu yaklaşımıyla Locke'un "maddi töz" kavramını yadsıyarak onun yerine "tinsel töz" kavramını yerleştirir. Bu yaklaşıma yönelik eleştirilerimizi tezimizin sonuç bölümünde yapacağız.

Berkeley'in ele aldığı bir diğer konu da nesnenin nitelikleri konusuydu. Hatırlanacağı üzere Locke nesnenin iki tür niteliği olduğunu ve bunların birbirlerinden ayrı oluğunu vurgulamıştı. Bunlar "birincil" ve "ikincil" dereceden niteliklerdir. Bunları tezimizin Locke ile ilgili olan birinci bölümünde geniş bir şekilde izah etmiştik.

Berkeley bu ayırımı eleştiri konusu yaparak, nesnenin niteliklerinin birbirinden ayrı olarak kavranılmasının mümkün olmadığını vurgular. Berkeley'e göre Locke'un düşündüğü gibi ikincil niteliklerin izafiliği, öznellikleri için geçerli bir uslamlama sağlıyorsa aynı tür uslamlama birincil nitelikler açısından da kullanılabilir. Buna göre, algı konusu olan bu nitelikleri algılayana bağlı subjektif nitelikler olarak değerlendirir.

Bütün bu yaklaşımlar Berkeley'in dil, düşünce ve varlık kavramlarının birbirlerinden kesinlikle ayrılmaz parçalar olduğunu, birinin varlığının diğerlerine bağlı olduğunu gösteriyor. Buna göre Berkeley'de varlık algılama yani düşünme olarak zihinsel bir formda sunulmakta ve tikel bir yorum ve idrak ile dile dökülmektedir.

Kısaca izah etmeye çalıştığımız Berkeley'in bu yaklaşımlarının kritiğini tezimizin sonuç kısmında daha geniş bir şekilde ele alacağız.

SONUÇ

Locke ve Berkeley'de dil, düşünce ve varlık ilişkisinin değerlendirilmeye çalışıldığı tezimizde, netice itibariyle şu tespitleri yapmak kanaatimce mümkündür:

Gerek Locke olsun gerekse Berkeley, bu problemi (dil ve düşünce) doğrudan veya dolaylı olarak kendi bilgi nazariyelerinin merkezine oturtmuşlardır. Her iki filozofta da bu bağlamda, belirgin olan ortak kaygı "dilin genel geçer bir anlamlandırmaya tabi tutulması gereği" vurgusudur.

Son tahlilde ortak bir dil, ortak düşünce ve ortak doğrular meydana getirir yaklaşımını sergiler iki filozof da. Doğru bilgiyi elde etmek yaklaşımlarında empirist (daha önce de vurguladığımız gibi Locke Sensetion, Berkeley ise reflexion anlamda bir empirizmi temsil etmektedirler) bir yaklaşım gösteren Locke ve Berkeley'in dil, düşünce ve varlık kavramlarını yorumlarken sergiledikleri yaklaşım tarzı kısmen farklılıklar arzeder.

Her iki filozofta da sözcükler, kendilerini kullananların zihinlerindeki ifadelerin yerini tutarlar. Buna göre dil sözcüklerden oluşur ve sözcükler düşüncelerimizin birer işaretidirler. Ancak sözcükler *"duyulur"* ortak ifadelere tekabül etmelidirler. Ancak bu noktada iki konuya değinmek gerekir. Birincisi, her iki filozof da dilin sözcüklerden oluştuğunu vurgularken dilin amacında kısmen farklı bir hedef göstermişlerdir. Locke; dilin nihai amacının iletişim yani bir düşünceyi bir başkasına iletmek olduğunu öne sürerken, Berkeley bu anlamda daha makul bir yaklaşım sergileyip dilin asli amacını iletişimin altında yatan bilinç durumu, yani duygu, düşünce ve eğilimler olduğu

sonucuna varmıştır. Bu anlamda Berkeley daha haklı bir çıkarsamada bulunmuştur. Çünkü dilin biricik amacı iletişim değil, iletişim altında yatan bilinç durumudur, düşüncedir. Bu anlamda iletişim yalnızca bir amaçtır.

İkinci olarak her iki filozofunda dilin "duyulur" ortak ifadelere tekabül etmesini söylemelerine ve kitaplarında kullandıkları "o", "şey", "maddi töz", "tinsel töz", "tanrı" vs. kavramların "duyulur ortak ifadeler" olmamalarına rağmen bu kavramları kullanmaları ve iddialarına dayanak olarak temellendirmeye çalışmaları her iki filozofun savundukları tezleriyle çelişkiye düşürmüştür. Bu konuya ileride yeniden değineceğiz.

Dilin sözcüklerden oluştuğu ve sözcüklerin de düşüncelerimizin işareti olup olmadığı yönündeki yaklaşım tarzı her iki filozofta ortak olmasına rağmen özellikle genel terimlerin ya da soyut genel düşüncelerin nasıl edildiği problemi her iki filozofu ayrı ayrı düşünmeye sevkeder.

Locke, sözcüklerin genel düşüncelerin (idelerin) işaretleri yapılarak genel olduklarını ve genel düşüncelerin soyutlama yoluyla oluştukları yanıtını verir. "Her bir şeyin ayrı bir adı olamayacağına göre, bir sürü benzer şeyleri bir araya bırakıp bir soyutlama yaparak "temel bir kavrama" (tasarıma) varırız ve buna bir ad takarız", diyerek genel terimler konusundaki yaklaşımını sergiler.

Bu noktada Locke'un basit ve bileşik fikir ayrımlarına da vurgu yapmak gerekir. Locke en soyut fikirlerin bile tecrübi (empirik) yolla açıklanabileceğini iddia edip, bu bileşik fikirlerin basit fikirlerden oluştuğunu, basit fikirlerin de gerçek nesnelerinin varolduğunu belirtmişti.

Öncelikle Locke'un bileşik fikirlerin oluşmasının iradi olduğu iddiasına bakalım.

Farklı insanların altın veya adalet fikri farklı farklıdır. Kimi

bu bileşik fikirlere belli bazı basit fikirleri dahil eder, öteki şahıs başka fikirleri dahil eder demişti.

Bu iddia "adalet" veya benzeri adsal ifadeler için doğru olabilir ama cisimler için yanlıştır. Şöyle ki; elimizde bir kesme şeker olsun. Bunun niteliklerini algılayalım; beyaz, sert, ağzımıza atınca tatlılık hissettik.

Bu niteliklerin bir araya getirilmesi bizim ihtiyacımızla mı oldu? Mesela onun beyaz, sert basit fikirlerini alıp bunları "acı" basit fikri ile birleştirmek benim ihtiyacımda mıdır? Yahut siz onu siyah, yumuşak, mayhoş bir tarzda duyumsatabilir misiniz!

Bu anlamda, Locke'un bu iddiasının ya da bu ayrımının olgusal anlamda gerçeğe ne kadar aykırı olduğu ortada. Bu yönüyle düşündüğümüzde sadece basit fikirleri değil bileşik fikirleri de algılarken zihin pasiftir. Özellikle nesneler hakkındaki algılamalarımızda zihin pasiftir[478]. Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Locke'un tabiriyle "adsal özler" konusunda zihin aktif olabilir. Ancak "olgusal özler" konusunda zihin tamamen pasiftir.

Yukarıda izah ettiklerimiz bağlamında eğer, "Tanrı" fikrinin malzemesi basit fikirler ise (bilgi, güç, saadet, vs.) ve bu basit fikirlerin nesnelerini biz iç-gözlemle "kendimizde" mevcut olarak algılıyor isek bu tahlile göre "bizim dışımızda" bir tanrının varlığını ileri süremeyiz. Buna göre Tanrı kavramını zihnimiz üretiyor neticesi çıkar[479].

Bu açıklamalar bağlamında düşündüğümüzde, Locke'un "bileşik fikir", "basit fikir" ayrımı sun'i bir ayrımdır. Zihin hiçbir zaman "basit fikirleri" tek tek algılayıp, bunları birleştirip "bileşik bir cisim fikri" üretmez. Nesneleri birlik içinde (tek

478. Baykan; A.g.e., s.123.

479. Baykan; A.g.e., s.113.

varlık olarak) algılarız. Nesnelerin tek tek niteliklerini, vasıflarını, tek tek parçalarını ayrı ayrı algılayamayız. Var olan nesneyi organizeli bir bütün olarak algılarız. Örneğin, bir ağaca bakarken ağacı tek tek yaprak, dal veya gövdesiyle algılayamayız, buna imkan da yoktur. Ancak ağacı bir bütün olarak algılarız. Bu algılamayı yaparken zihne fazla iş düşmez.

Berkeley ise, Locke'un "soyutlama" teorisini eleştirerek böyle şeylerin olmadığı iddiasında bulunur. Ona göre soyut genel düşünceler yoktur. Genel kavramlar zihinde bile değildirler. Kökleri duyumlar olduğu için tasarımlar her zaman somutturlar. Bu yüzden "nesnelerin ortak yönü" diye soyut bir tasarımımız olamaz. Buna göre Locke için tümel kavramların objektif bir realiteleri yoktur, ancak bunlar zihnimizdedirler. Berkeley ise, tümel tasarımların zihinde bile bulunduğunu kabul etmek istemez.

Ancak şunu da vurgulamak gerekir ki, Berkeley hiç kuşkusuz genel sözcüklerin olduğunu yadsımaz. Ama Locke'un genel sözcüklerin genel düşünceleri gösterdikleri yolundaki kuramını yadsır. Bu bağlamda Berkeley Locke'u aşan bir yaklaşım gösterir ve deneyciliğinde (reflexsion anlamında) tutarlı bir tavır sergiler.

Locke'ta soyutlama yoluyla elde edilen birleşik fikirler reel dünyada duyulur nesnel bir varlığa işaret etmemektedir. Bu anlamda "ortak olan" için bir tasarımımız olamaz. Olsa bile, böylesi bir tasarım tikel bir nesneyle örtüşmez. Berkeley'in bu yöndeki tümel bir kavramı düşünürken, bu kavramı belli, tek bir bireyin somut biçimiyle onu duyumladığımızı söyleyen yaklaşımı bu anlamda daha makul bir yaklaşımdır. Buna göre sözcüklerle ifade ettiğimiz tümel kavramlar duyumlanmış öğelerden arındırılmış olarak elde edilmiş soyutlamalar değil, başka tasarımları temsil edebilmek özelliği olan duyusal tasarılardır.

Berkeley buraya kadar Locke'u aşan bir yaklaşım sergilese de tümel kavramı temsil eden tikel nesnenin hangi tikel nesne olduğu yolunda bir çıkmazı olduğu kanaatindeyiz. Örneğin "ağaç" derken hangi tikel ağaç zihnimde duysal olarak belirir. Onlarca çeşit tikel ağaçtan hangisi insan zihnine bir tasavvur olarak ortaya çıkar, ne şekilde ortaya çıkar, problemi gündeme gelir. Berkeley'in bu yöndeki yaklaşımı Locke'u aşsa da bu yaklaşımda kendi içinde soru işareti taşır.

Bunun dışında Berkeley Locke'un dille ilgili yaklaşımını kritize ederken, Locke tarafından kullanılan "o", "şey" ve "maddi töz" kavramlarının duyumdan yoksun ve anlamsız birer sözcük olduklarını ve bunların insanı dil ve anlam yanlışlıklarına sürüklediğini vurgular. Locke, "Deneme"nin bir çok yerinde Berkeley'i haklı çıkarırcasına bu kavramları kullanır ki, bu kavramlara Locke'un yüklediği anlam Locke'un epistemolojik ve ontolojik yaklaşımlarıyla kesinlikle örtüşmemektedir.

Locke ve Berkeley'in kuramları, deneyci yaklaşımın iki karşıt uç noktasını oluştururlar. Aralarındaki karşıtlık, çıkış noktalarının ortak olması nedeniyle, felsefi gerçekçilik (realizm) ve idealizmin aynı sorun ve konular üzerindeki değişik tutumlarının en saydam bir biçimde gösterir. Bir başka deyişle, bu iki filozof, bilginin bize erişme yolu üzerinde anlaşırlarken, bu bilginin kaynağını çok farklı bir biçimde yorumlamışlardır. Algıyı, bilgi edinmenin tek yolu olarak görmelerinin yanında, Locke, deneyci epistemolojisine temel olarak deneyciliği aşan gerçekçi ve hatta "fiziksel" anlamda materyalist bir ontoloji önerirken, Berkeley (reflexion anlamında) deneycilikte tutarlı olmak adına bu gerçekçiliği yadsımıştır[480].

480. Denkel; A.g.e., s.242.

Kısacası Locke varlık felsefesinde idealist yönelimin tam tersine, baştan sona realist bir tavır sergileyerek, zihinden bağımsız bir dış gerçeklik olduğunu savunurken[481] Berkeley algılamanın (düşünmenin) dışında bir cisimler dünyasının olmadığını vurgular ve algılamanın olabilmesi için de algılayan bir varlığın olması gerektiğini söyler ve bunu da Tanrı olarak gösterir. Bu yaklaşımıyla Berkeley Locke'un aksine dış dünyanın objektifliğinin garantisini Tanrı'da bulur. Böylece Berkeley Locke'un "maddi töz" kavramının yerine "tinsel töz" kavramını getirerek maddeyi inkar eden bir yaklaşım sergiler.

Burada şu soru sorulabilir: Berkeley, Tanrı kavramını kullanmadan deneycilikte gerçekçiliği yadsıyan tutarlı bir görüş geliştirebilir miydi? Bunu, kendisini, vardığı sonuca sürüklemiş olan ilk adımı atmamış olması koşuluyla gerçekleştirebilirdi.

Berkeley yalnızca gerçekçiliği geçersiz ilan edip bırakabilirdi. Oysa o, dış dünyanın bilinemez olduğunu söylemekle yetinmemiş onun varlığını yadsıma yolunu tutmuştur. Ancak Berkeley bilgiye temel olarak bir ontolojik açıklama getirmeyi reddederek idelerin nedenlerinin bilinemez olduğunu önerebilirdi[482]. Bu yaklaşım Berkeley'in deneyciliğinin tutarlılığına imkan kılardı.

Ancak Berkeley özellikle *"Üç Diyalog"*da birçok kavramı çarpıtma yolunu seçer. Tanrı kavramını da bu yolla çarpıtır. İlk konuşma da zihin kelimesini insan zihnini kastedecek şekilde kullanır. Daha sonra ise Tanrı zihni manasında kullanır. Tanrı isbatını da bu çarpıtmaya dayandırır: Varolma zihne tabidir. (Burada kastettiği insan zihnidir. Çünkü Birinci Konuşma'da bütün argümanlar insan zihni esas alınarak tanzim edilmiştir).

481. Cevizci; A.g.e., s.208.

482. Denkel; A.g.e., s.253-254.

Ama ben (insan) algılamadan da varlık vardır. Çünkü onları algılayan bir zihin var. (Bu da Tanrı'ın zihnidir) Burada karışık bir durum ortaya çıkıyor. Zira eğer fikirler duyulanım ise, tüm fikirler de Tanrı'nın zihninde olduğuna göre Tanrı'nın zihninde duyulanım oluyor demektir. Duyulanım duyu organlarını gerektirmez mi? Yani Tanrının gözü, kulağı mı var. (Ya da şöyle bir yaklaşımda da bulunulabilir: Eğer fikir algı ise fikirler Tanrının zihninin içinde mi, dışında mı? Tanrı, kendi zihni dışındaki fikirleri "duyumluyor" diyemeyiz; absürd olur. Peki, Tanrı kendi zihninin içindike fikirlerimi "duyumluyor"? Bu da absürd[483].

Berkeley buna benzer birçok konuda çarpıtma yolunu seçer. Hem konuları çarpıtır hem de çok bariz tutarsızlıklar da bulunur. Çarpıtmalarına misal: Birinci konuşmada duyulur şeylerin (cisimlerin) fikir olduğu iddiasını temellendirebilmek için bütün niteliklerin zihne tabi olduğunu ileri sürer. Neticede maddenin olmadığı hükmünü serdeder. Misal olarak Kitabın 13-20 sayfaları arasında sıcaklığın cisimde değil zihinde olduğu ile ilgili iddiaları kavranıları çarptırmaya dayanır. Şöyle: Sıcaklık eğer zihinde değilse ve cisimde ise cismin acı duyması gerekir. Nasıl ki insanlar yüksek sıcaklığı acı olarak hissediyorlarsa ve acı bir his ise, eğer sıcaklık cisimde ise onun da acı duyması lazım. Halbuki cisim (maddi cevher) duyu ve algı gücü ile donatılmış değil. Şu halde acı duymaz. Şu halde cisimde sıcaklığın olduğundan bahsetmek saçmadır. Bu iki kavramı kasten karıştırmasının sebebi, şeyler fikirdir, fikir zihnidir, şu halde Tanrı vardır, isbatını yapabilmektir. Aynı kasıtlı çarpıtmayı ses ve tad içinde yapar[484].

---

483. Baykan; A.g.e., s.143-144.

484. Baykan; A.g.e., s.140-141.

Keza biz nesneleri görüyoruz. Şu anda elimde kalem var. Kalemde "algı gücü" yoktur diye kalem zihin dışında yoktur, neticesini mi çıkartmalıyız. "Duygu ve algı zihindedir; cisimlerde bu güçler yok; bunlarda his ve algı nitelikleri yok; şu halde cisimler yoktur" delillendirmesinin ne kadar çarpık olduğu ortada.

Berkeley, kavramları, olguları çarptırdığı gibi çok da tutarsızdır. Mesela; Birinci konuşma'da 57.sayfada maddi obje görüşünü reddederken "fikirlerimiz gibi sürekli dalgalanıp değişen şeyler, nasıl oluyor da sabit ve değişmez bir şeyin kopyaları ya da imajları olabiliyorlar" der. Halbuki 29. sayfada ise "aynı objelerin mum ışığında başka, gün ışığında başka göründüklerini bilmeyen var mı?" demişti. Bu ikinci ifade, apaçıktır ki zihin dışı nesnenin varlığını kabuldür.

Görüldüğü gibi henüz Birinci Konuşma'sında bile "şeyler fikirdir" fenomenalist pozisyonu savunurken, aynı zamanda da saf dil gerçekçi bir nesne anlayışını da savunmuştur. Nitekim s.136'da "Gerçi fikirler de gelip geçici ve değişkendir, ama gelişigüzel değil, doğanın sıkıca belirlenmiş düzenine göre değişirler" diyor. Bu son sözler de 57.sayfadaki fenomenalist tavırla taban tabana zıttır. Hem algının nedeni olarak harici nesnelerin zihin dışı mevcudiyetini reddetmek hem de kabul etmek affedilmez bir çelişkidir[485].

Ancak Berkeley bu konu ile ilişkili olmak üzere sayfa 130'da iki şey varsayar. Biri Tanrı'nın zihninde ezeli, ebedi varolan ana tipler, diğeri de, biz insanların algılayabilmesi için (ana tiplere benzer şekilde) zaman içinde yaratılan ikincil tipler, yani, tabiat. Demek ki, Tanrının zihninde asli, ilk örnekler var; bir de za-

485. Baykan; A.g.e., s.142-143.

man içinde yarattığı eisimler var. Ve her ikisi de Tanrının zihninde olan fikirlerdir[486].

Phil. –Ne olsun istiyorsun ki? Şeylerden biri ikincil tipli (ectypal) ve doğal öteki anatipli (archtypal) ve ezeli ebedi olmak üzere çift hal kabul etmiyor muyum? Bunlardan birincisi zaman içinde yaratılmıştır, ikincisi ise Tanrı'nın zihninde başlangıçsız ve sonsuz olarak vardır. Bu da din adamlarının yaygın görüşlerine uygun değil mi?[487] Bu yaklaşımıyla Berkeley bir anlamda Platoncu kavram realizmini* temsil eder. Bu dünyada varolan her şeyin yalnızca Tanrının zihnindeki ilk örneklerin bir yansıması, bir temsili olduğu yönündeki yaklaşım Berkeley'i kavram realisti kılar. Bu anlamda gerek reel dünya, gerekse bütün manevi ve soyut adlandırmaların gerçekçiliğinin teminatı Tanrı olarak görülmektedir.**

Locke ile ilgili genel okumalarımızda ise Locke'un realist bir tavır sergilediğini vurgulamıştık. Ancak bu yaklaşım Locke'un tenkit celbeden noktalarından biridir. Bu, Locke'un bazı nesneleri doğrudan algıladığımızı, bazen de zihnin doğrudan nesnesinin fikirler (tasavvurlar) olduğunu söylemesidir. Yani Locke bazen *"gerçekçi"* olarak bazen de *"temsilci"* olarak konu-

---

486. Baykan; A.g.e., s. 147.

487. George Berkeley; "Hylas ile Philonous Arasında Üç Konuşma" Çev: K. Sahir Sel, Sosyal Yayınlar, İst, 1996, s.130.

* Kavram Realizmi: Tümellerin, genel kavramların insan zihninden ve insanın bilgisinden bağımsız bir biçimde varolduğunu, tümellerin onların bilincine varacak, bilgisine sahip olacak zihinlerin hiç varolmaması durumunda bile varolacaklarını savunan görüş. (bkz. Ahmet Cevizci; *"Felsefe Terimleri Sözlüğü"*, Paradigma Yay., İst., 2000, s.194.)

** Adcılığın savunduğunun tersine tümellerin gerçek olduğunu, tümellerin duyu deneyinin sağladığı bilgilerden daha gerçek bilgiler sağladığını savunan görüştür. (bkz. Sarp Erk Ulaş; *"Felsefe Sözlüğü"* Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2002, s.594)

şuyor. Yani, Locke'a göre biz doğrudan nesneleri değil, ancak nesnelerin zihindeki temsili olan tasavvurları biliriz. Locke bu yaklaşımıyla öznel bir realizmin kapılarını açar. Bir taraftan bilincimizin dışında reel bir varlık sahasının olduğunu kabul ederken, bir yandan bu varlık sahasını bilincimizin anlamlandırmasına tabi tutması Locke için açık bir çelişkidir. Yani zihin bir anlamda reel olarak varsayılan nesnel dünyayı kendince anlamlandırıyorsa burada reel dünyanın asli konumu, asli görüntüsü nedir sorusu ortaya çıkar ki; bu soru Locke'un realist eğilimini, bilincimiz dışında reel bir varlık sahasının olduğu eğilimini septik bir sorgulamaya iter.

Bu konuyu bu şekilde izah ettikten sonra her iki filozofun varlığın nitelikleri konusundaki yaklaşımlarına geçebiliriz.

Locke nesnenin iki tür niteliği olduğunu ve bunların birbirlerinden büsbütün ayrı olduklarını vurgulamıştı. Buna göre, nesnelerin sahip oldukları iki tür niteliği birbirinden ayırıyordu. Bunlar "birincil" ve "ikincil" dereceden niteliklerdir. Birincil nitelikler cisim ne durumda bulunursa bulunsun ondan sonuna dek ayrılamaz olanlardır ve bunlar uzam, şekil, hareket gibi niteliklerdir. İkinci dereceden nitelikler ise bu anlamda nitelikler değildirler. Onlar maddi bir cismin biz de belli bir türden tasarımları örneğin tat, renk, koku ve ses tasarımlarını meydana getirme yönünde sahip olduğu güçlerdir.

Ancak Berkeley bu ayrımı eleştiri konusu yaparak, birincil niteliklerin ikincil niteliklerden ayrı olarak kavranılmasının mümkün olmadığını vurgular. Buna göre Locke'un düşündüğü gibi ikincil niteliklerin göreliliği, öznellikleri için geçerli bir uslamlama sağlıyorsa aynı tür uslamlama birincil nitelikler açısından da kullanılabilir. Buna göre, algı konusu olan bu nitelikleri algılayana bağlı subjektif nitelikler olarak değerlendirir. Böylece, Locke'dan farklı bir yaklaşım tarzı sergiler.

Bu bağlamda düşünüldüğünde varlığı birincil ve ikincil nitelikler diye ikiye ayırmak tamamen yapay bir ayrımdır. Bu anlamda renk, ses, koku vs. ne kadar subjektifse aynı subjektiflik dinginlik, ağırlık, hacim, yer kaplama ve şekil için de geçerlidir. Her iki nitelikte bireyin duruşuna, konumuna, bakış açısına, fizyolojik ve ruhsal konumuna göre değişkenlik arzeder. Buna göre hasta birisinin her zaman tadımladığı bir meyve ne kadar aynı tadın da değilse, aynı şahsın hastalığının derecesine göre cisimlerin şekil ve duruşlarını farklı şekilde algılaması da bu kadar olasıdır.

Nitekim Bayle ve Leibniz'de de, ikinci nitelik denilenlerin kuşkucu uslamlamalara açık olduğu ölçüde birincil niteliklerinde açık olduğunu vurgularlar. Değişen ışığa göre renkler nasıl değişiyorsa, değişik uzaklık ve açılardan biçim ve uzam da değişiyor olarak gözlemlenir. Öyle ise, ikincil niteliklerin öznel oldukları, ölçüde birinciller de öznel olmalıdır görüşünü savunarak Berkeley'e bu anlamda öncülük etmişlerdir[488]. Berkeley'de bunlardan yola çıkarak birincil ve ikincil niteliklerin birbirlerinden ayrı olarak düşünülemeyeceğini vurgulayarak bu ayrımı ortadan kaldırır.

Genel bir yaklaşımla söyleyecek olursak, bir anlamda Berkeley nazariyesinin altyapısında Locke'un felsefi nazariyesi yatar. Bir anlamda Berkeley, felsefesinin varlığını Locke'a borçludur, ancak birçok yerde Locke'u tamamlayan hatta aşan yaklaşımlar sergiler.

Her iki filozofta gördüğümüz belki de nihai amaç, bu yaklaşımların son tahlilde bilgiyi elde etmeye yönelik özel çabalar olduğu yönünde bir amaçtır.

---

488. Denkel; A.g.e., s.228-229.

KAYNAKÇA

AÇIKÖZ, H. Mustafa; "Berkeley ve İmmateryalist Metafiziği", Ayyıldız Ofset ve Matbaa, İzmir, 1998.

AKARSU, Bedia; "Dil-Kültür Bağlantısı", İnkılâp Kitabevi, İst., 1998.

ALTINÖRS, Atakan; "Dil Felsefesi Sözlüğü", Paradigma Yayınları, İst., 2000.

ALTUĞ, Taylan; "Dile Gelen Felsefe", Yapı Kredi Yay., İst., 2001.

ASTER, Ernest Von; "Bilgi Teorisi ve Mantık", Çev: Macit Gökberk, Sosyal Yayınlar, İst., 1994.

AYER, A. Jules; "Dil, Doğruluk ve Mantık", Çev: Vehbi Hacıkadiroğlu, Metis Yayınları, İst., 1998.

BAYKAN, Fehmi; "Aydınlanma Üzerine Bir Derkenar", Kaknüs Yay., İst., 2000.

BERKELEY, George; "Hylas ile Philonous Arasında Üç Konuşma", Çev: K. Sahir Sel, Sosyal Yay., İst., 1996.

BERKELEY, George; "İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine", Çev: Halil Turan, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1998.

BOLAY, S. Hayri; "Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü", Akçağ Yayınları, Ankara, 1996.

CEVİZCİ, Ahmet; "Felsefe Terimleri Sözlüğü", Paradigma Yayınları, İst., 2000.

CEVİZCİ, Ahmet; "Onyedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi", Asa Kitabevi, Bursa, 2001.

CHOMSKY, Noam; "Dil ve Zihin", Çev: Ahmet Kocaman, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2001.

COPLESTON, Frederick; "Felsefe Tarihi: Hobbes – Locke", Cilt: 5/a, Çev: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İst., 1998.

COPLESTON, Frederick; "Felsefe Tarihi: Berkeley-Hume", Cilt: 5/b, Çev: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İst., 1998.

ÇETİN, İsmail; "John Locke'da Tanrı Anlayışı", Vadi Yay., Ankara,

1995. ÇOTUKSÖKEN, Betül; "Felsefe: Özne – Söylem", İnkılap Kitabevi, İst., 2002.

ÇOTUKSÖKEN, Betül; "Kavramlara Felsefe İle Bakmak", İnsancıl Yay., İst., 1998.

ÇOTUKSÖKEN, Betül – BABÜR, Saffet; "Orta Çağda Felsefe", Ara Yay., İst., 1989.

ÇÜÇEN, A. Kadir; "Bilgi Felsefesi", Asa Kitabevi, Bursa, 2001.

DENKEL, Arda; "Düşünceler ve Gerçekler/1", Göçebe Yayınları, İst., 1997.

GÖKBERK, Macit; "Felsefenin Evrimi", Milli Eğitim Basımevi, İst., 1979.

GÖKBERK, Macit; "Felsefe Tarihi", Remzi Kitabevi, İst., 1999.

GÜNDAY, Şeref; "Berkeley İdealizminin Temel Kavramları", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1995.

HACIKADİROĞLU, Vehbi; "Bilgi Felsefesi", Metis Yayınları, İst., 1985.

HANRATTY, Gerald; "Aydınlanma Filozofları: Locke, Hume, Berkeley", Çev: Tuncay İmamoğlu – Celal Büyük, Anka Yay., İst., 2002.

LOCKE, John; "İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme", Çev: Vehbi Hacıkadiroğlu, Kabalcı Yayınevi, İst., 1996.

LOCKE, John; "İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme"; Çev: Meral Delikara Topçu, Öteki Yayınevi, Ankara, 1999.

MAGEE, Bryan; "Büyük Filozoflar: Platondan Wittgenstein'e Batı Felsefesi", Çev: Ahmet Cevizci, Paradigma Yay., İst., 2001.

MENGÜŞOĞLU, Takiyettin; "Felsefeye Giriş", Remzi Kitabevi, İst., 1998.

ÖZLEM, Doğan; "Günümüzde Felsefe Disiplinleri", İnkılap Kitabevi, İst., 1997.

PAZARLI, Osman; "Metinlerle Felsefe Tarihi", Remzi Kitabevi, İst., 1964.

RAHMİ, Mustafa; "Küçük Felsefe Tarihi", Çev: Ömer Tolgay, İnsan Yayınları, İst., 1995.

RANDAL, John Herman – BUCHLER, Jr. –Justus; "Felsefeye Giriş", Çev: Ahmet Arslan, Ege Üniv. Sos. Bil. Fak. Yay., İzmir, 1982.

THILLY, Frank; "Bir Felsefe Tarihi", Çev: Nur Küçük – Yasemin Çevik, İdea Yayınevi, İst., 2000.

TOKU, Neşet; "İlm-i Umran", Akçağ Yayınları, Ankara, 2002.

ULAŞ, Sarp Erk; "Felsefe Sözlüğü", Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2002.

ÜLKEN, Hilmi Ziya; "Genel Felsefe Dersleri", Ülken yayınları, İst., 2000.

WEBER, Alfred; "Felsefe Tarihi", Çev: H. Vehbi Eralp, Sosyal Yay., İst., 1993.

EMİR ALİ ERGAT

DİL, DÜŞÜNCE VE VARLIK İLİŞKİSİ

J. LOCKE VE G. BERKELEY ÖRNEĞİ

Bu çalışmanın amacı; J. Locke ve G. Berkeley'de dil, düşünce ve varlık kavramlarını ele alıp, adı geçen filozofların bu kavramlara bakış açılarını, her iki filozofun bu kavramlar konusundaki yaklaşımlarını karşılaştırmalı olarak incelemektir. Çalışma, giriş, iki ana bölüm ve sonuç'tan oluşmaktadır.

Girişte, adı geçen kavramlar (dil, düşünce ve varlık) birbirleriyle ilintili olarak ele alınıp, bu kavramlara ilişkin felsefe tarihi içinde var olan bir takım yaklaşımlara değinilmiştir.

Birinci bölümde J. Locke'un dil, düşünce ve varlık kavramlarına ilişkin yaklaşımını ele aldık. Bu anlamda Locke'un dil-düşünce ilişkisi bağlamında nominalist, varlık nazariyesi bağlamında realist bir yaklaşım sergilediğini vurguladık.

İkinci bölümde ise G. Berkeley'in dil, düşünce ve varlık kavramlarına ilişkin yaklaşımlarına değinip, Berkeley'in kavram realizmine ve maddeyi inkar eden subjektif idealizme varan yaklaşımlarına değindik.

Bu çalışmanın ilk iki bölümünü adı geçen filozofların konuyla ilgili yaklaşımlarına ayırıp, bu anlamdaki kuramlarını sistematik bir bağlamda vurgulamaya çalıştık.

Sonuç bölümünde ise her iki filozofun dil, düşünce ve varlık kavramlarına ilişkin yaklaşımlarını kritize ederek genel bir çözümleme yoluna gittik.

KİTAP
SKB 0116916 VM

ISBN 978-975-264-123-5
9 789752 641235

birey • FELSEFE